

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Wolfgang Schivelbusch

Uzak Akrabalar

Faşizm,
Nasyonalsosyalizm,
New Deal,
1933-1939

WOLFGANG SCHIVELBUSCH
Uzak Akrabalar

WOLFGANG SCHIVELBUSCH 1941'de Berlin'de doğdu. Frankfurt Üniversitesi'nde edebiyat bilimi, sosyoloji ve felsefe öğrenimi gördü. Zihniyet ve kültür tarihi araştırmalarıyla tanındı, eserleri birçok dile çevrildi. 2003'te Berlin Sanatlar Akademisi'nin Heinrich Mann Ödülü'ne, 2005'te Aby Warburg Vakfı Bilim Ödülü'ne layık görüldü. Türkçede daha önce *Keyif Verici Maddelerin Tarihi* (çev. Zehra Aksu Yılmaz, Dost Kitabevi, Genesis Kitap) adlı eseri yayımlandı.

Entfernte Verwandtschaft

Faschismus, Nationalsozialismus, New Deal, 1933-1939

© 2005 Carl Hanser Verlag München

İletişim Yayınları 1970 • Araştırma-Inceleme Dizisi 332

ISBN-13: 978-975-05-1449-4

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITOR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

WOLFGANG SCHIVELBUSCH

Uzak Akrabalar

Faşizm, Nasyonalsosyalizm,
New Deal, 1933-1939

*Entfernte Verwandtschaft
Faschismus, Nationalsozialismus,
New Deal, 1933-1939*

ÇEVİREN Muhammet Metin

**“Nefret duyulan otoriter devlete karşı bilinçaltından
söylenen bir marş havasındaydı.”**

**– BRUNO RIZZI'nin (*La bureaucratisation du monde*,
Paris 1938) New Deal hakkındaki görüşleri**

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	8
1 Giriş: Karşılaştırma	9
2 Akrabalık?	29
3 Liderlik	65
4 Propaganda	87
5 Yeni Alanlar: Ulus, Bölge, Yurt	121
6 Simgesel Şantiyeler: Agro Pontino, Tennessee Valley Authority, Reich Otoyolları	157
7 Sonsöz 1944: <i>As we go Marching</i>	203
DİZİN	206

TEŞEKKÜR

**Bu kitaba temel olan araştırma projesi için
Volkswagen Vakfı'nın mali desteğine
teşekkür borçluyum. İçerikle ilgili sorumluluk
kuşkusuz sadece yazara aittir.**

Giriş: Karşılaştırma

Mimarlık eleştirmeni Siegfried Giedion'un 1946 yılının Eylül ayında Londra'daki Britanyalı Mimarlar Kraliyet Enstitüsü'nde yaptığı konuşmanın konusu *Architectural Review* dergisinin yayımcıları tarafından o kadar önemli bulunmuştu ki, söz konusu yayımcılar Yeni Mimari akımının ileri gelen bazı mimar ve teorisyenlerini Giedion'un savlarını tartışmak üzere davet etmişlerdi. Tartışma etkinliğine Walter Gropius, Henry Russel Hitchcock, Gregor Paulsson, William Holford, Lucio Costa ve Alfred Roth'un yanı sıra Giedion da katılmıştı. Tartışmanın konusu, Giedion'un daha önce yapmış olduğu konuşmanın konusuyla aynıydı: "Yeni Bir Anıtsallığa Duyulan İhtiyaç."

Bu tartışma, klasik modern mimari tarihinde temel oluşturan ilk öz eleştiri idi: Bir önceki yüzyılda baş gösteren tarihselcilik ve eklektisizm akımları ile mücadelede mimarinin teknik ve işlevsel boyutlarına belki de gereğinden fazla tek taraflı bir şekilde yoğunlaşıp, mimariyi ezelden beri teknoloji ve mühendislikten farklı kılan hususun, yani günlük-yararlı şeylerin ötesinde, ihtiyaç ve duygulardan oluşan bütünün ihmal edildiğinin idrak edilmesi. Giedion:

“İnsanlar, baktıklarında kendilerini görebilecekleri ve sadece amaca uygun olmaktan fazlasını sunabilen yapılar istiyor. Mimarının kendileri için önem arz eden hususları ifade etmesini arzuluyor. Zengin, heybetli ve duygusal olmasını diliyor. Anıtsallık, büyük sosyal simgeselliğe duyulan kadim ihtiyacın yerine getirilmesinden başka bir şey değildir. Bu isteği sürekli bastırmak mümkün değildir.”¹

Katılımcıların çoğu, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda bu tür beklentileri daha hoş karşılayabilecekleri konusunda hemfikir idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem sosyal devrime, hem uğruna bu devrimin gerçekleştirildiği kalabalıklara, hem de bu devrimi gerçekleştiren kitlelere mimari bir yansıma kazandırmak için yola çıkılmıştı. Ancak Yeni Mimari akımı bu kitleler tarafından, benimsenmemesi şöyle dursun, hiçbir zaman anlaşılmamıştı. Sonunda kitleler, kapitalist dünyanın 30'lu yıllardaki büyük krizi içerisinde siyasi rakibin saflarına geçmişti. Çünkü bu rakip, kitlelerin düşledikleri ve modern mimarlığın kendilerine bahsetmek istemediği anıtsallığı sunuyordu.

Gerek anıtsal mimarının Üçüncü Reich ve 20. yüzyılın diğer totaliter rejimleri ile aynı kefeye konulması, gerekse “çağdaşlık eşittir liberal ve sosyal demokrasi” şeklindeki muadil denklem, 1920-1940 yılları arasındaki siyasi-ideolojik cepheleşmenin birer sonucudur. 70'li yıllara kadar her iki iddia da birer gerçek olarak kabul ediliyordu. Modernizmin patriği kabul edilen Bruno Zevi, 90'lı yılların başlarında, “30'lu Yıllarda Klasizm” konulu bir konferans hakkında hissettiği nefret ve aşağılama duygularını açıkça ifade

1 *Architectural Review*, Eylül 1948, S. 126. Bu tür özeleştiril yaklaşımlar daha önce de sergilenmişti. Örneğin Gropius 1935 yılında *The New Architecture and Bauhaus* (Londra, 1935) adlı eserinde, rasyonel-işlevsel unsurun vurgulanmasının, esasen sadece biçimsel bakımdan bozulan mimarının arınmasına (“purifying agency”) yönelik bir araç iken, biçimsel mutlaklaştırmaya ve tekdüzeliğe yol açtığını ifade etmişti (John Gloag, *Word Warfare*, Londra, 1936, s. 55).

edebilmişti. Ciddi bir konudan ziyade “çöp, dışkı, kusmuk ve balgamı” gündem haline getirdiklerini iddia ettiği organizatörleri, “aldatmakla, aptallıkla, küstahlıkla ve geri zekâlılıkla” suçlamıştı.²

Söz konusu denklemin İtalyan faşizmine ve Sovyet komünizminin erken dönemine uymayışı onlarca yıl boyunca görmezden gelindi. Bu denklemin savunulamaz oluşuna ilişkin olarak günümüzde hâkim olan fikir birliği, 1945 yılında yaşanan çöküşün üzerinden tam bir nesil geçtikten sonra, nasyonal sosyalizmin tarihselleştirilmesi ve bağlamlandırılması eşliğinde ortaya çıkmıştır. 30’lu yıllarda Washington, Paris, Londra ve Cenevre’de, Berlin, Moskova ve Roma’dakilere benzer anıtsal-klasisist özellikte büyük yapılar inşa edildiği; Mussolini tarafından teşvik edilen rasyonalizmin, çağdaşlığın devamından başka bir şey olmadığı; hatta anti-modernist bir dar kafalılık atfedilen Üçüncü Reich’in, işlevsel yapıların söz konusu olduğu yerlerde işlevselci-modern bir yaklaşımla işe koyulduğu birdenbire fark edildi. Mimari bakımdan modern faşistlerin ve gelecekçi liberallerin var olduğu görüldü. 30’lu yıllardaki anıtsalcılığın-neoklasisizmin 1932 yılında New York Modern Sanatlar Müzesi’nin uluslararası üslup olarak yeniden adlandırdığı modernizmden daha az uluslararası bir üslup ol-

- 2 Gavim Stamp (*Architectural Review*, 9.10.91, s. 58) ve konferans sorumlusu Giorgio Ciucci (G. Ciucci, *Classicismo Classicismi - Architettura Europa/America 1920-1940*. Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio. Milano, 1995, s. 10), aylık olarak yayımlanan *L’Architettura* (Haziran 1991, s. 504) dergisinde imzasız olarak yayımlanan yorumun, derginin yayımcısı Bruo Zevi tarafından kaleme alındığı düşünülüyor. Ayrıca Zevi, modernitenin dogmatlaştırılmasının güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Zevi daha 1950 yılında, 30’lu yılların neoklasisist modasını “kültürel çöküşün” bir belirtisi olarak nitelerek birlikte, bunu o dönemde modernitenin biçimsel katılaşmasıyla izah etmişti (*Towards an Organic Architecture*, Londra, 1950, s. 49). Modernitenin bu denli kireçlenmesine nazaran, totalitarizm ithamının postmodernizmin bir temsilcisi tarafından biraz da arsızca tersine çevrilmesine şaşırılmamak gerek “Modernizm, sağ ve sol totaliter rejimlerin egemen üslubu haline gelmiştir.” Leon Krier, *New Classicism*, A. Papadakis / H. Watson, NY, 1990, s. 6.

madığı anlaşıldı. Neoklasisist anıtsalcılığın totalitarizmin kara listesine konulmasının sürdürülmesi yerine, “güç estetiğinin ‘kesinlik’” (Giorgio Ciucci) işlevinin çeşitli ulusal, siyasal ve ideolojik sistemler tarafından amaçları uğruna ne şekilde kullanıldığı sorusuyla ilgilenilmeye başlandı.³ Daha sonra uluslararası idare (*Government International*) (Louis Craig)⁴ olarak adlandırılması, bu işlevi, Franco Borsi’nin “Anıtsalcılık, hem Batı’nın demokratik kurumlarının gücünü, hem de diktatörlüklerin saldırganlığını aynı şekilde temsil edebiliyordu” saptaması kadar iyi tanımlıyordu.⁵

Daha 20’li yıllarda Cemiyet-i Akvam Sarayı’nın yapım sürecinde neden hiçbir modernist tasarımın kabul görmediği ve çoğu demokratik iktidarın neden anıtsal-klasisist üsluptan yana karar kıldığı; Fransız Cumhuriyeti’nin Paris Dünya Fuarı için neden anıtsal-klasisist üsluptaki *Palais de Chaillot*’u inşa ettiği; 30’lu yıllarda Washington DC’nin, *New Deal*’ın [Yeni Anlaşma, Yeni Düzen – ç.n.] himayesi altında mimari olarak anıtsallaştırılmasının sebeplerinin neler olduğu gibi sorular ayrıntılı bir şekilde incelenmeye başlandı. Soruların cevapları hep aynıydı. 30’lu yılların klasisist anıtsalcılığının Rönesans döneminden ve bilhassa Fransız İhtilali ve Birinci Fransız İmparatorluğu’ndan bu yana sahip olduğu nitelikleri hiçbir değişime uğramadan muhafaza ettiği, yani

3 30’lu yıllardaki neoklasisizm tarihini siyasi sistemlere, ulusal geleneklere ve bireysel minarlara göre ayırarak tanımlamaya çalışan nispeten yeni çalışmalara örnek olarak şunlar verilebilir: Giorgio Cucci, “Linguaggi classicistici negli anni trenta in Europa e in America”, Maurizio Vaudagna, yayım: *L’Estetica della politica - Europa e America negli anni trenta*. Roma/Bari, 1989. Aynı yayım: *Classicismo Classicismi* (2. dipnota bakınız). Hartmut Frank, “Welche Sprache sprechen Steine?”, *Faschistische Architekturen - Planen und Bauen in Europa 1930-1945*. Hamburg, 1985, s. 7-21. Franco Borsi, *The Monumental Era - European Architecture and Design 1929-39*. New York, 1987.

4 Louis Craig vd., *The Federal Presence: Architecture, Politics, and Symbols in U.S. Government Building*. Cambridge/Mass, 1978, s. 331.

5 Borsi, s. 196.

devletin gücünün ve otoritesinin kendini ifade ediş biçiminin egemen üslubu olduğu görüldü. 19. yüzyılda liberalizm çağında klasisist anıtsalcılık, devletin kendisini gece bekçiliği rolüne indirgediği ve kamusal alanları biçimlendirme işini ve dolayısıyla temsil mimarisini giderek ekonomiye devrettiği ölçüde önem kaybetmişti. Bu gidişata devletin anıtsal bir geri dönüş yaşadığı 20. yüzyıl son verdi: Devlet ile ekonominin daha 1914 yılından önce yavaş yavaş yakınlaşmaya başlaması; Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen genel kamu ekonomisi seferberliği ve nihayetinde devletin, aslında liberal kapitalizmin büyük mağlubiyetinden ve devletin rövanşta elde ettiği galibiyetten başka bir şey olmayan Büyük Buhran nedeniyle neredeyse mutlak bir güç olarak yeniden konumlandırılması. İster bolşevizm ve faşizm yoluyla ters yüz edilen, ister kapitalist-demokratik yöntemlerle onarılan toplumlar olsun. Üzerinde bir tapınak gibi yükseldiği devlete güven, saygı, hatta dine benzer bir anlam ve dayanışma kazandıran ve dünyanın geri kalanına kim olduğunu gösteren bir mimariye ihtiyacı vardı bu toplumların. Dünyaya kim olduğunu göstermekten ibaret olan sistemler arası rekabet, 1937 Paris Dünya Fuarı'nda en çok heyecan uyandıran üç pavyonun yan yana ve birbirlerine karşı boy göstermesiyle vücut buldu. Fransız Cumhuriyeti eski *Trocadéro* Sarayı'nı yıkıp, yerine neoklasisist üslupta anıtsal bir yapı olan *Palais de Chaillot*'u, Sovyetler Birliği ve Almanya'nın temsili yapıları tarafından çevrelenmiş biçimde, merkez eksenin birleşme noktası üzerinde inşa ederek kendini ve böylece liberal demokratik dünyayı, meydanı diktatörlüklere bırakmak istemeyen, hatta tam aksine onlardan aşağı kalır yanı olmayan bir anıtsallıkla, ötekileri kenarlara iterek, merkez üzerinde hak iddia eden bir güç olarak sunmuştu.⁶

6 Fuarın 50. yıldönümü için hazırlanan katalogda *Palais de Chaillot* sarayının anıtsallığı hakkında şöyle denilmektedir: “Sergi aynı nitelikte ve ağırlıkta ol-

30'lu yıllardaki anıtsal temsil çalışmalarının başlıca sahnesi ve şantiyesi ulusal başkent olmuştu. Paris'te 70 yıl önce III. Napolyon iktidarında yapılanlar şimdi Haussmann'a açıkça atıfta bulunularak Berlin, Moskova ve Roma'daki iktidar sahiplerince planlanıyor ve farklı aşırılıklarla gerçekleştiriliyordu. Yeni yollar açılmış, eski yollar genişletilmişti; geleneksel meydanlar genişliğinde yeni anayollar yapılmıştı; Berlin'deki Büyük Salon ve başlıca hedefi yükseklik ve ha-

masa da, Alman ve Sovyet pavyonlarının azametine karşı tek başkaldırıydı" Bertrand Lemoine, "Le Palais de Chaillot", Paris 1937 - *Cinquantenaire de l'Exposition internationale des arts et des techniques dans la vie moderne*, Paris, 1978, s. 98. Hatta Lemoine, iki anıtsal pavyon arasında bulunan saray meydanını, demokratik niteliğini vurgulamak için Nürnberg Zeplin Alanı gibi merasim alanlarıyla kıyaslayarak bir adım daha ileri gitmiştir: "Saray Nazi ya da Mussolini tarzı bir anıtsallık taşıyor: Devletin estetik temsiline soyunan, fakat modern, etik, ilerici tarzda, demokratik ve dünyevi değerlere vurgu yapan bir bina. Ayrıca bu işsizlik döneminde bir ekmek kapısı açabilecek olan, yoksulların son sığınağı niteliğindeki Devletin üstlendiği güvenli liman rolünü daha da güçlendiren küresel ekonomik krizin bir parçası." Akabinde nasyonal sosyalist merasim alanlarıyla olan farkı vurgulamıştır: "Taş kesilmiş kalabalığın sessizliğinin, hoparlörlerden yankılanan monologun duyulduğu büyük gezinti yeri" değil de, "iki tarafı açık bir meydan, bir geçit, insanların bir araya gelip söyledikleri, keyfettikleri bir yer: Nefes alınan, aydınlık bir alan, Paris dedikoduları, bir duvara yaslanıp seyredilen Seine, Eiffel Kulesi ve Camp-de-Mars manzarası. İki bina arasındaki geniş boşluk halkın manzaraya baktığı büyük bir balkon, Paris'i seyre daldığı bir tiyatro vazifesi görüyor ... bu öyle bir temsil ki sanki hiç değişmiyor, ama bakanın meşrebine göre, kalabalığın kendini ele verdiği bir temsille her an yenileniyor" (a.g.e., s. 89). Liberal bir mimarlık eleştirmeni olan İngiliz John Gloag, Speer'in yeni Reich kançılıyasını mukaddem moderniteye bir tepki olarak tasvir ederek, Paris, Washington ve Londra'daki yapılarla ilgili olarak da kullanılabilecek olan çıkarımlara ulaşmıştır. "Duvar bir bariyer olarak yeniden inşa edilmiştir. Artık çelikten kemikler üzerine hafifçe giydirilmiş bir deri değil, Ortaçağ'dan gelen kalın bir tabaka haline bürünmüştür. Yapı, açık noktalara yer olmayan sağlam bir kutu gibi düşünüldüğünden, pencereler duvarın içine değil havasını vermektedir, ancak sonrasında tekrar düşünüldüğünde veya dış dünya ile iletişime izin vermek güvenli olduğunda, kalın taşlar kesilmiş, pencereler yerleştirilmiştir." Bu mimarının "boş bir dinginlik" izlenimi yarattığını ilâde eden Gloag şu sonuca varıyor: "Modern mimariye bir tepkiden daha fazlası söz konusu olmalı. Bu binalara güç, kuvvet ve bir miktar asalet katan şey, yeni bir tarz yaratmak amacıyla çizim tahtasına karalanandan fazlası olmalıdır ... Bu binalar yeni bir mimari düzeni teşkil etmektedir, güçlü ve dışavurumcu bir düzen" (*Word Warfare*, Londra, 1939, s. 40-41).

cim alanlarında dünya rekorlarını kırmak olan Moskova'daki Sovyetler Sarayı (Yüksekliğinin 410 m, üzerindeki Lenin heykelinin 70 m boyunda olması öngörülüyordu) gibi devasa anıtsal yapıların inşa edilebilmesi için tarihi yapılar geniş kapsamlı bir şekilde yıkılmıştı (Mussolini: "Resmetmeye değer çöp");⁷ üstüne üstlük, elbette modern çağın Sovyet hayranı yıldızları (Corbusier, Gropius, Ernst May) tarafından belirlenmiş olan şehirciliğin ulaşım ve hijyen kurallarının uygulanması sağlanmıştı. Stalin'in Moskova'nın yeniden yapılandırılmasından sorumlu kıldığı Lazar Kaganoviç'in 1935 yılının genel planı hakkında söyledikleri bütün bu girişimler için de geçerlidir:

Bunlar "savaş planlarıydı";⁸ yok edilecek olan düşman da liberalizmin mimari mirasıydı. Muharebe farklı kararlılıklarla sürdürüldü ve hiçbir durumda mutlak zaferle sonuçlanmadı. İtalyan faşizmi, Ortaçağ, Rönesans ve Barok dönemlere ait yapıları kapsamlı bir şekilde yıkarak Antik Roma'yı gün yüzüne çıkarmak ve kendi anıtsallığıyla birleştirmekten meydana gelen hedefine (şayet böyle bir hedefe sahip idiyse) ulaşmak konusunda en başarısız oldu.⁹ Hitler ve Speer'in, rejimin askeri alanda uğradığı yenilgi nedeniyle tamamlanamayan, Berlin'in üstünü *Germania* ile örtme teşebbüsü de daha başarılı değildi. Başkentine yönelik yüz ameliyatını en köklü biçimde gerçekleştiren rejim, en iddialı planı olan Sovyetler Sarayı'nı nihayetinde inşa edememiş olsa da Stalinizm oldu.

30'lu yılların Washington D.C. kentine baktığımızda bu-

7 Akt. Robert C. Fried, *Planning the Eternal City*, New Haven/Londra, 1973, s. 32 (Mussolini'ye ait orijinal metin: *Opera omnia*, Cilt 22, s. 47-48).

8 Akt. Timothy J. Colton, Moscow, *Governing the Socialist Metropolis*, Cambridge/Mass, 1995, s. 280.

9 Mussolini'nin Roma'nın yapı stokuna yönelik en radikal müdahalesi, eski imparatorluktan yeni imparatorluğa uzanan simgesel bir bağlantı olarak *Palazzo Venezia* ile *Colosseum* arasında, *Via del Impero* olarak adlandırılan bir yol açmasıydı.

rada benzer yoğunlukta inşaat faaliyetleri, benzer ölçekler ve benzer bir anıtsallık iddiası görürüz. Kentin günümüzdeki görüntüsünü biçimlendiren neoklasisist üsluptaki yapıların çoğu 1933-1939 yılları arasında inşa edildi: Ulusal Sanat Galerisi'nin de yer aldığı Federal Üçgen, Ulusal Arşiv, Yüce Mahkeme, çok sayıda bakanlık ve hükümet kurumu, Smithsonian Enstitüsü kompleksi ve Jefferson anıtı. Eşzamanlı olarak Berlin, Roma ve Moskova'da yürütülen faaliyetler ile 70 yıl önce gerçekleştirilen Haussmann kent tadilatının aksine şehrin yerleşim planına dokunulmamış ve tarihi yapılar yıkılmamıştı. Washington'da yaşananlar, eski kente karşı sürdürülen bir "savaş", mevcut yapı stokunun yok edilmesini esas alan bir yenilemeden ziyade, mevcut boş alanların mimari yapılarla doldurulmasından ibaretti. Ancak bu alanlar birer *Tabula rasa** değildi; kendi işlev ve yapılarına 30 yıldır, hatta aslında 140 yıldır sahiptilerdi. 1933-1939 yılları arasında inşa edilenler 30 yıl önce hazırlanan bir planda öngörülen hususların gerçekleştirilmesinden ibaretti. 1902 planı da, 1791 yılında hazırlanan ve L'Enfant-Planı olarak adlandırılan planı esas alıyordu. Washington'un tekilliği, planlama-inşaat alanında 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uzanan bu kesintisiz sürekliliğe dayanır.

Versailles'da çalışan bir saray dekoratörünün oğlu olan Pierre Charles L'Enfant, mimarlık eğitiminden sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılmış ve George Washington ile tanışmıştı. Müstakbel başkentin planlayıcısı olarak atanmasının böyle de bir arka planı vardı. L'Enfant, Versailles Sarayı'nın ağaçlarla çevirili geniş yollarının, doğrusal, dairesel ve çaprazlama hatlar arasındaki geçişlerinin ve bu geçişlerden kaynaklanan bir çeşitlilik içeren Barok üsluptaki park tesislerinin çocukluğunda üzerinde yarattığı etkiyi de beraberin-

(*) Latince: Boş, üzerine hiçbir şey yazılmamış kâğıt.

de getirmişti. L'Enfant-planının "başlangıçta despot hükümdarların yüceltilmesine hizmet etmesi öngörülen mimari üslubunun eşitlik ve halkın egemenliği temeli üzerinde inşa edilmiş bir ulusun simgesine dönüşmesi", "yüce ironi" yorumları yapılmasına sebep olmuştu.¹⁰

L'Enfant tarafından Amerika'ya transfer edilen barok anıtsallığının, 20. yüzyıla Avrupa'ya kıyasla bu kadar az tahripkâr bir geçişi mümkün kılması da en az aynı derecede ironik olarak nitelendirilebilir. Washington'da liberal anıtsallık öncesi dönemden liberal anıtsallık sonrası döneme geçiş, Avrupa'daki kentleri yenileme ve anıtsallaştırma çalışmalarına direnç gösteren liberal ara dönem atlanarak gerçekleştirilebildi. Washington *Frontier** olgusunun şehircilikteki karşılığıydı: Boş bir alan olmakla birlikte, *Frontier*'den farklı olarak, kontrolsüz liberal büyümeyi önleyecek şekilde programlanmıştı. Amerika'nın başkenti yüz yılı aşkın bir süre boyunca, kasaba özellikleri de taşıyan muhteşem bir yol planıydı. ABD'nin ulus olarak tamamlandığı ve kendini bir İmparatorluğa dönüştürmeye (*Frontier*'in kapatılması ve Pasifik bölgesinde yayılma; liberal kapitalizmin organize kapitalizme dönüştürülmesi; Federal hükümetin oynadığı rolün güçlendirilmesi; ilerlemecilik kapsamında gerçekleşen siyasi-idari reform hareketi) başladığı an itibarıyla de, sadece planın yapılarla doldurularak tamamlanmasına ihtiyaç kalmıştı. 1902 yılına ait Washington planını ve birkaç sene sonra da Chicago'ya yönelik olarak, Speer'in *Germania* planıyla kıyaslanan¹¹ anıtsal bir plan hazırlayan Daniel Burnham'ın şu ifadesi, pekâlâ Hitler'in, Mussolini'nin ve Stalin'in planla-

10 John W. Reps, *Monumental Washington*, Princeton, 1967, s. 21.

(*) Sınır bölgesi. 1960-1890 yılları arasında Kuzey Amerika'daki Kızılderili kabilelerinin yaşadığı sınır bölgesi. Siyasi birimin kendi sınırları dışında yöneldiği ve etkinlik kurmaya çalıştığı alanı tanımlamak için kullanılır.

11 Lars Olof Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt: Albert Speers Generalbebauungsplan für Berlin*, Stockholm, 1977, s. 116.

macılarına da ait olabilirdi: “İnsanları cezbetmek isteyenler, büyük planlar yapmalıdır.”¹²

Anıtsal mimarinin 30’lu yıllardaki hikâyesi ve 1945 sonrasındaki yıllarda farklı şekillerde değerlendirilmesi şu iki hususu gözler önüne seriyor: Bir yandan, sadece mimari alanla sınırlı kalmamak üzere aynı tarz, biçim ve tekniklerin çok farklı siyasi sistemler tarafından nasıl alet edilebildiği; diğer yandan ise zamanın sonradan doğan ruhunun bertaraf edilen bir diktatörlük gibi genel itibariyle tiksiniilen bir mesele söz konusu olduğunda aracı ve amacı, biçimi ve içeriği ayırt etme yeteneğinin ne kadar sınırlı olduğu olgusu. Hegel’in soyut düşünceye ilişkin olarak, güzel bir katili güzel bulamayacak kadar yetersiz olduğunu ifade eden yakınmasından bu yana bu hususta pek bir şey değişmedi.

Anıtsallık ile totalitarizmi özdeşleştirmenin demode olmaya başladığı dönemde, totalitarizm araştırmalarında yeni bir eğilim baş göstermeye başladı. Faşizm, nasyonal sosyalizm ve Stalinizm artık sadece kötülüğün vücut bulduğu kapalı yapılar olarak görülmeyip, ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel ve benzeri ayrıntılar bakımından incelenmeye başlandı. Yapılan araştırmalar sonucunda faşizm ve nasyonal sosyalizmin baskıcı-cani boyutunun yanında bir de sosyal-eşitlikçi bir boyutunun bulunduğu ve her iki rejimin de 30’lu yıllarda elde ettiği başarı ve kitleleri sürükleyebilme becerisinin birinci özellikten ziyade ikinci özelliği esas aldığı tespit edilmişti. Nasyonal sosyalizmin “sosyalist” bileşenini ve nasyonal sosyalist ırkçılığın içerisindeki “etnik eşitlik vaadini” (Götz Aly) –ki nasyonal sosyalizm kendini bu şekilde algılamakta ve Almanların büyük çoğunluğu tarafından da bu şekilde algılanmakta ve kabul edilmekteydi– idrak etmek, nasyonal sosyalizmin bu yönünün 1945 yılından

12 Reys, a.g.e., s. 194.

bu yana bütünüyle görmezden gelinmesi sebebiyle yakışık-
sız olarak değ rlendiriliyor.

Amerika Başkanı Roosevelt'in reform politikalarını ve be-
lirli siyasi tekniklerini,        Reich'in yöntemleriyle mu-
kayese etmeye yönelik olarak 1973 yılında kaleme alınan bir
deneme, bahsettiğimiz tabunun karşıtı olan tabuyu zede-
lediğinden dolayı benzer şekilde cüretkâr bir izlenim yarat-
mıştı. Gerek *New Deal* alanındaki tarih yazıcılığına, gerek-
se nasyonal sosyalizm konusuna yabancı olan John A. Gar-
raty'nin ileri sürdüğü karşılaştırma noktaları esaslı bir skan-
dal yaratacak veya esasa ilişkin bir tartışma başlatacak ka-
dar ciddi idi. Garraty *New Deal** ile        Reich arasında-
ki benzerliklere örnek olarak karizmatik bir liderde vücut
bulan g     yürütme erkini; ulus, ırk ve toprak ideolojisini;
ekonomik ve sosyal devlet iliğ  ve nihayetinde devlet pro-
pagandasındaki yeni niteliğ  (ve niceliğ ) gösteriyordu. Gar-
raty aynı zamanda, karşılaştırmakla kastedilenin  zdeşleş-
tirmek olmadığını vurgulamıştı. Roosevelt'in *New Deal*'i tek
parti devleti değildi. Gizli polis teşkilatı, feshedilen bir ana-
yasa ve toplama kampları yoktu. Liberal-demokratik devle-
tin, nasyonal sosyalizm tarafından ortadan kaldırılan bütün
kurumları *New Deal* döneminde muhafaza edilmişti.¹³

Amerika'nın önde gelen tarih dergisinde yayımlanan ma-
kalenin ne bir skandala ne de esasa ilişkin bir tartışmaya yol
a ması, bugüne dek neredeyse hiç kimseyi aynı cüretkâr
davranışı sergilemeye teşvik etmemesi konu dikkate alın-
dığında şaşılacak bir durum teşkil etmekte olup, bu kitabın

(*) Roosevelt iktidarında 1933-1939 yılları arasında başlanan reform süreci *New Deal* olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik krizle mücadele için acil önlemler (istihdam yaratma programları, sanayi üretiminin devlet kontrolüne alınması, tarım sektörüne yönelik sübvansiyonlar) alınmasıyla başlayan süreç, burakınız yapıları tarzı liberal minimal devletinin, müdahaleci bir refah devletine dönüştürülmesiyle son bulmuştur.

13 John A. Garraty, "The New Deal, National Socialism, and the Great Depressi-
on", *American Historical Review*, Cilt 78, s. 907.

kaleme alınmasının sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

"Nazi Almanya'sı ile ABD'yi birbiriyle kıyaslamak cüretkâr, ihanetin eşiğinde veya en azından yakışıksız bir davranış gibi görünmektedir."

Garraty, tevazu dolu bu retorik sözleriyle yaklaşımını eleştirebilecek kişilerin şevkini kırmak istiyordu. Görüldüğü gibi de başarılı olmuştu. O zamandan beri *New Deal* ile nasyonal sosyalizmin bazı boyutlarını birbiriyle karşılaştırmaya kalkışan az sayıdaki tarihçi, okuyucularına, mukayese edilen hususların özdeşleştirilmesini kastetmediklerini temin etmeye devam ediyor. Elinizde bulunan bu kitap da, gereksiz yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için, aslında fuzuli olan ve okurun muhakeme yetisine duyulan güvenin pek de büyük olmadığını gösteren bu ritüeli tekrarlar.¹⁴

14 Konuya ilişkin olarak Amerika'da kaleme alınan sadece iki bilimsel araştırma mevcuttur. Bunlar: Diane Ghirardo, *Building New Communities: New Deal America and Fascist Italia*, Princeton, 1989. Leila Rupp, *Mobilizing Women for War: German and American Propaganda 1939-1945*, Princeton, 1978. Bu çalışmada *New Deal* sonrası dönem incelenmektedir.

Heinrich August Winkler 1973 yılında, ABD'deki Büyük Buhran'a ilişkin bir antolojinin yayımcısı sıfatıyla, "iki dünya savaşı arasındaki dönemin, hem Avrupa'nın bazı kesimlerinde faşizmin başarılı olmasını mümkün kılan özel ön koşulların hem de Anglosakson ülkelerdeki demokratik çözümleri mümkün kılan farklı sosyal ve kurumsal çerçevenin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmasına" (*Die Große Krise in Amerika*, Göttingen, 1973, s. 7) yönelik olarak duyulan eksikliği ifade etmiş olmakla birlikte, bu konuda bir araştırma gerçekleştirmemiştir. 30 yıl sonra Winkler'in öğrencilerinden biri olan Kiran Klaus Patel, Zorunlu Reich Çalışma Hizmeti ve Sivil İstihdam Birliği (*Soldaten der Arbeit*, Göttingen, 2003) konusunda kaleme aldığı doktora teziyle bu konuyu tekrar irdelemiştir. 1990 yılında kaleme alınmakla birlikte yayımlanmayan bir yüksek lisans tezinde, Almanya ve ABD'deki istihdam yaratma programları mukayese edilmektedir Philipp Gassert, *Der New Deal in vergleichender Perspektive: ABD ve Üçüncü Reich'deki istihdam yaratma programları 1932-1935*, Heidelberg Üniversitesi. Jürgen Kockas tarafından hazırlanan karşılaştırmalı araştırma ise, *New Deal* ve nasyonal sosyalizmi birbiriyle karşılaştırmaktan ziyade, toplumsal sınıflara ve uluslara özgü sosyal psikoloji üzerinde odaklanmaktadır.

İtalyan bilim insanları, *New Deal* ve faşizm karşılaştırmasına Amerikalıların ve Almanların ilgisizliğine kıyasla en büyük ilgiyi göstermiştir. Bu alanda çok sayıda makalesi, *Corporativismo e New Deal* (Torino, 1981) ve *L'Estetica della poli-*

30'lu yıllara hâkim olan ruh bu bakımdan daha rahattı. Olayların nasıl caniyane bir şekilde sonuçlanacağını bilinememesi değildi bunun yegâne sebebi. 30'lu yıllardaki önyargısız yaklaşımın başlıca sebebi, Nessos'un gömleğine, liberal demokrasinin eteğinden daha yakın olunmasıydı. Başka bir ifadeyle, 30'lu yıllara hâkim olan ruhun deneyim ufku 1945 senesiyle değil, Büyük Buhran'ın başladığı 1929 yılıyla sınırlıydı. Ancak kapitalizmin temelden sarsılmış olmasından dolayı, kapitalizmin siyasi sistemi olan liberal demokrasiyi, daha iyi işleyecek gibi görünen sistemlerden daha olumlu değerlendirmek için özel bir sebep yoktu. Asıl mesele, liberal kapitalizmin ekonomik çöküşünü, siyasi çöküşün takip edip etmemesi gerektiği idi.

Gereksiz liberal yüklerden kurtularak batan gemiyi kurtarma eğiliminin liberal çevrelerde ne kadar yaygın olduğu, 1933 sonrasında Avrupa'da ayakta kalan demokrasilerde yürütülen tartışmalarda görülür. Bu tartışmalar çerçevesinde hazırlanan planlar ve sunulan önerilerin yelpazesi, Birinci Dünya Savaşı modeline uygun devlet güdümündeki planlı ekonomiye geçmekten, faşizmin korporatist modelini taklit etmeye kadar uzanıyordu. Örneğin sonraki yıllarda Britanya Başbakanlığı görevini yürüten Harold Macmillan 1933 yılında, tarafsız bir izlenim yaratan *planlama* ve *düzen* adı altında, "düzenli kapitalizm" olarak adlandırdığı bir ekonomik

tica: Europa e America negli anni Trenta (Roma/Bari, 1978) başlıklı iki monografisi bulunan Maurizio Vaudagna bilhassa önem kazanmıştır. *L'Estetica della politica: Europa e America negli anni Trenta* başlıklı antolojide, *New Deal* ile faşizmin karşılaşmasını konu edinen başka yazarlara ait makaleler de yer almaktadır. Vaudagna'nın makalelerine örnek olarak şunlar verilebilir: "Il corporativismo nel giudizio dei diplomatici americani a Roma 1930-1935" (*Studi storici*, Cilt 3/1975, s. 764-96) ve "New Deal e corporativismo nelle riviste politiche ed economiche italiane" (G. Spini, G.G. Migone, M. Teodori, *Italia e America dalla Grande Guerra ad oggi*, Roma, 1976, s. 110-40). Vaudagna'dan önce de Franco Catalano faşizm ve *New Deal* karşılaşmasını ele almış olmakla birlikte, bu konudaki çalışmalarını sürdürmemiştir: "New Deal e corporativismo fascista", *Il movimento di liberazione in Italia*, cilt 87/1967.

sistem tavsiye etmişti. Meseleye eleştirel yaklaşanlar ise bu sistemin daha ziyade İtalyan korporatizmine yakın olduğunu düşünüyordu.¹⁵

Liberal bir siyasetçiden faşist bir siyasetçiye dönüşen Oswald Mosley, İngiliz siyaset sahnesinde başka hiç kimsenin geçirmedığı bir başkalaşım geçirmişti. Aristokrat, aydın ve dünya savaşı gazisi Mosley siyasi kariyerine Muhafazakâr Parti’de başladı, bu partiden istifa etti, üye olduğu İşçi Partisi’nde milletvekilliği ve bakanlık yaptı, bu partiden de istifa etti, üçüncü güç olması öngörülen kendi partisini kurdu, ilk seçim yenilgisinden sonra kapattı ve nihayetinde Britanya Faşistler Birliği’nin Başkanı oldu. Biyografi yazarı Robert Skidelsky’nın ifadesine göre Mosley faşizme “sert ve kıtasal bir şekilden ziyade, daha ciddi bir İngiliz biçimi”¹⁶ vermek istiyordu. Bunu başaramadığı gibi, John Maynard Keynes ve John Strachey gibi kişilerle olan dostluğunu da muhafaza edemedi. Bu olay, ileride kesin bir ayrıma dönüşecek olan sınırların ne kadar değişken olduğunu da gösteriyor.

Nasyonal sosyalistlerin iktidarı ele geçirmesinin yarattığı çok, merkezde yer alan liberallerden ziyade Avrupa’daki demokratik sol harekette artçı depremler yaşanmasına yol açtı. Sosyalist parti yönetimleri hiçbir özeleştirel analizde bulunmayıp, zorlu süreci faşizm karşıtı söylemlerle geçiştirmekle yetinse de, daha genç ve entelektüel bakımdan daha hırslı çevrelerde acımasız bir özeleştirici süreci başladı. Üstelik faşizm ve nasyonal sosyalizmden ders alınması gerektiğini ileri sürenler, sosyalistler arasındaki en katı antifaşistlerdi. Ancak

15 Daniel Ritschel, “A Corporati Economy in Britain? Capitalist planning for industrial self-government in the 1930s”, *English Historical Review* 1991, s. 47.

Winston Churchill daha 1930 yılında parlamentonun salt siyasi konularla sınırlandırılmasını ve bağımsız bir ekonomik parlamentonun kurulmasını önermişti – Oswald Mosley’in biyografisinin yazarı Robert Skidelsky’nın buna ilişkin yorumu: “Korporatif devletin kâğıt üzerindeki bir tasarımı” (Oswald Mosley, New York, 1975, s. 228).

16 Skidelsky, s. 286.

bu çevrelerin öne sürdükleri gerekçeler, nasyonal sosyalizmle¹⁷ mücadelenin son safhasında Alman sosyal demokratları arasındaki militan bir azınlık tarafından ileri sürülen gerekçelere benzemekte ve Mussolini'nin sosyalizmle ayrı düşüşünü açıklamak için 1915 yılında ifade ettiği gerekçelerle ruhen örtüşüyordu. İngiltere'deki Stafford Cripps, Fransa'daki Marcel Deat ve Montagnant, Belçika'daki Henri de Man; hepsinin de ortak paydası, parti örgütünün, bunadığını ve mücadelecî enerjisini yitirdiğini düşündükleri bürokrat sosyalizmine karşı duydukları nefret idi. Zamanında sosyalizmin etkisine kapılan kalabalıkların artık faşizmin saflarına geçiyor olmaları, bu eleştirileri dile getirenlere göre bir trajedi olmakla birlikte, abes değildi. Zira faşizm, sosyalizmin sadece gençliğini, enerjisini, iradesini, mücadele ve fedakârlık ruhunu sahiplenmekle kalmayıp, proletarya sınırlarını aşan kitlesel bir parti sentezini gerçekleştirmişti. Onlara göre faşizme karşı yegâne kurtuluş yolu, zamanında faşizm tarafından gasp edilen unsurları yeniden ele geçirerek sosyalizmi diriltmekten veya başka bir ifadeyle, Mussolini tarafından başlatılan ödünç alma döngüsünü tamamlamaktan geçiyordu. İngiliz İşçi Partisi'nin sol kanadına hâkim olan görüşler ile daha sonra "Neo sosyalizm" akımını başlatacak olan Fransız Sosyalist Partisi'ndeki asilerin görüşleri benzeşiyordu. Belçikalı sosyalistlerin düşüncelerini de Henri de Man daha yıllar öncesinde dile getirmişti: Orta sınıfların ("bugün devrimin mayasıdır" diyordu) yer almadığı bir devrimci-antikapitalist hareket mümkün değildi. Mevcut şartlar altında da faşizm ve nasyonal sosyalizm, tüm yapısal bozukluklarına ve çarpıklıklarına rağmen bu devrimci potansiyeli temsil etmekteydi.

"Faşizm sadece, kapitalizmin hizmetindeki bir paralı asker birliği olsaydı, İtalya ve Almanya'daki demoralize olmuş

17 "Propaganda" bölümündeki "Simgeler savaşı" kısmına bakınız.

kalabalıkları, gözlemlediğimiz kadar kolay bir şekilde seferber edemez ve harekete geçiremezdi. ...

Mücadeleye hazırдық ama kendimizi farklı bir mücadele-
nin içerisinde bulduk ... muhterem sosyal demokrat ordu-
larımız, giderek daha iyi organize olan özgüven sahibi pro-
letarya ile gitgide yoğunlaşan kapitalizm arasındaki açık ve
net enternasyonalist çatışma yerine ..., tasavvur etmedikle-
ri bambaşka bir rakiple karşılaştı.”¹⁸

Faşizm ve nasyonal sosyalizmden, ulusal ve sınıf farkı gö-
zetmeyen bir halk sosyalizmi dersi alınabilirdi. Sermaye-
yi kamulaştırmamakla birlikte, kontrol altına alan güçlü bir
devlet içerisinde, “henüz sosyalist olmamakla birlikte, artık
kapitalist de olmayan bir toplum” (Marcel Deat).¹⁹ *New De-
al*, faşizm ve nasyonal sosyalizmin aynı hızda durmasından
dolayı, bu yolun demokratik mi yoksa diktatörce mi olduğu
sorusu olumlu bir rahatlıkla soruluyordu.

“Ekonomide mülkiyet ve kontrol kavramlarının birbi-
rinden ayrılmasını sağlayan bir ulusal güvenlik hüküme-
ti, demokratik “şeklin” muhafaza edilmesiyle ne kadar
bağdaşmaktaysa, toplumun, siyasi özgürlükleri sürdürü-
rek faşizan bir biçime dönüştürülmesi de o kadar bağdaş-
maktadır.”

18 B. Montagnon, A. Marquet, M. Deat, *Neo-Socialisme?* Paris, 1933, s. 76, 79-80. Sosyalist Parti'den ihraç edilen neo-sosyalistler, 3. Fransız Cumhuriyeti'nin sonuna kadar bağımsız bir antifaşist yol izlemiş olup, Vichy rejimi döneminde faşist bir partiye dönüşmüştür.

Henri de Man'ın Belçika'da izlemiş olduğu benzer yolun Fransa'daki geli-
melerden farkı ise, de Man'ın bir azınlığa değil, partinin tamamına liderlik et-
miş olmasıydı. *Au dela du marxisme* (1926) isimli kitabında, tükenmiş bir siya-
si güç olarak sosyalizmin özeleştirisini ve orta sınıfın, sosyalist harekete dâhil
edilmesine yönelik talebi önceden ifade etmişti (Bu konuya ve neo-sosyalizme
ilişkin olarak: Zeev Sternhell, *Ni droite ni gauche: L'ideologie fasciste en France*.
Paris, 1987, s. 156 ve devamı).

19 Marcel Deat, “Socialisme et fascisme”, *La Grande Revue*, Ağustos 1933, s. 191.

Bu sözler, İşçi Partisi bünyesindeki tutucu kanadı parti içerisinde en açık eleştirenlerden biri olan John Middleton Murry'e ait. 30'lu yılların erken döneminde başka birçok kişinin de düşündüğü gibi Murry, doğası itibariyle faşizmin terörist bir sistem olmadığını, uyguladığı terörün, Fransız ve Rus devrimlerinin terörü gibi yeni ve radikal fikirlerin doğum sancısı olarak açıklanabileceğini, sosyalizm ve liberalizm arasında üçüncü yol bir yol olduğunu düşünüyordu.²⁰

1933 sonrasında Batı Avrupa'da tartışma ve arzulama safhasından öteye gidilemeyen şey, ABD'de neden başarılabildi? *New Deal*'ın iktisadi ve sosyal politika bakımından, Avrupa'da –en azından Almanya'da– 50 yıl önce gerçekleşenlerin sadece izini sürdüğü ve Amerika'da siyasi bakımdan önem arz eden bir sınıf bilincinin, sınıf ideolojisinin ve sınıf partisinin hiçbir zaman var olmadığı, bu soruya verilen geleneksel cevaptır. *Volksgemeinschaft** ve *Volkspartei*** kavramlarının Almanlara özgü rengi bir yana bırakıldığında,

20 Murry, 1933/34 yıllarında konuya ilişkin tartışmanın forumu haline getirdiği *The Adelphi* dergisinin yayımcısıydı. (Murry'nin burada zikredilen sözleri bu derginin 7. cildinin 329. sayfasında yer almaktadır.). Faşizm veya nasyonal sosyalizmin "İdealizm ve fedakârlık ruhu" ile siyasi potansiyeli hakkında: "İnsanların içindeki ekonomik dürtülerin önüne geçebilecek durumdaydı. Bir millet böyle bir havayı yakaladığı zaman, her ne olursa olsun, fırsatlar da ortaya çıkacaktır. Marksist düşünce kırılmaya başlanmıştır. Bir ulusu bir defa kendini feda etmeye özendirdiğinizde –ve tarafsız muhabirlere göre bu durum Hitlerin başardığı şeydir– acayip şeyler yaşanabilir" (*Adelphi*, cilt 6/1933, s. 245). Murry, argümanını desteklemek amacıyla Reinhold Niebuhr imzalı bir makale ("A New Strategy for Socialists") yayımlamıştı. Niebuhr bu makalede, *New Deal*'ın uygulamalarını göz önünde bulundurarak, nasyonal sosyalist potansiyelin küçümsenmemesini tavsiye etmekteydi: "Dogmatik bir enternasyonalizmin çıldırtan milli duyguları, ulusal duyguların insan ilişkilerinde uzun yıllar süren bir güç olduğunun farkına varılamayacak kadar rasyonel ve radikal bir siyasi parti için maliyetli bir iştir" (cilt 7, s. 199).

(*) Etnik toplum. Irkçı ideolojilerde, asli olarak ırk esasında algılanan halkın eşitlikçi birliğini ifade eder. Almanya'daki nasyonal sosyalist iktidar döneminde propaganda kavramı olarak kullanılmaktaydı.

(**) Kitle partisi.

her iki kavram da nispeten dirençsiz bir şekilde ABD'nin siyasi ideolojisine aktarılabilir. Başka bir ifadeyle, Avrupa'da faşizmi ve nasyonal sosyalizmi iktidara getirmek için siyasi, psikolojik ve karizmatik alanlarda gösterilmesi gereken üstün gayret, Başkan Andrew Jackson'un iktidarda olduğu 19. yüzyılın 30'lu yıllarındaki Amerika'da çoktan gösterilmişti. İnsanın şöyle diyesi geliyor: Nasıl ki Amerika *New Deal* çerçevesinde Avrupa'nın ekonomik ve sosyal düzenini devraldıysa, Avrupa da faşizm ve nasyonal sosyalizm çerçevesinde Amerika'nın siyasi sınıfsızlık dinini devralmıştır. Fakat siyasi din, siyasi ideolojiden farklı bir şeydir. Amerika'nın üç asır boyunca faydalanabildiği maddi bereket boyunu, Avrupa'nın eşitlik ideolojisinin eksik yanıydı. Faşizm ve nasyonal sosyalizm tarihini, Avrupa'yı Amerika'nın seviyesine çıkarma girişimi olarak algılamaya yönelik çok sayıda emare mevcuttur. Örneğin yayılcı geniş alan ekonomisi girişimi ile kitlesel tüketim ve siyasi içeriklerden büyük ölçüde arındırılan kitlesel eğlence. Bu karşıt-Amerika deneyiminin 1945 yılında askeri mağlubiyetle sonuçlanmasından sonra, Avrupa vilayetinin Amerikalılaşması süreci başladı ve söz konusu ideoloji artık sıkıcı ve aç değil, neredeyse Amerika'nın kendisi gibi besili ve neşe dolu olduğundan başarılı oldu. Karl Mannheim'ın 1940 yılında, Amerikan-demokratik sistemin faşist-baskıcı sisteme üstün gelmesi olarak tanımladığı olgu, 1945 yılından sonra Avrupa'ya ve bilhassa faşist mektepte okuyan ülkelere o kadar hızlı ve dirençsiz bir giriş yaptı ki, insan kendine, Amerikan sisteminin faşist sistem için anaokulu işlevi görüp görmediğini sormak durumunda kalıyor. Mannheim: "Amerikan kitle toplumunun inşasında kullanılan örgütlenme biçimleri ve çeşitli psikoteknik yöntemler, hiçbir askeri disiplin zorlamasının yaratamayacağı ölçüde kalıcı bir etki bırakmıştır. Amerikan kitlesel propaganda mekanizmasının önde gelen be-

yinleri, psikolojik tekniklerin, bireylerin gönüllü eylemlerini yönlendirmeyi veya en azından bireylere, bağımsız karar verebildikleri yanılsamasını sunmayı esas aldıkları zaman azami ölçüde başarılı olduğunu keşfetmişti.” Faşist ve nasional sosyalist propaganda çalışmalarına ilişkin güncel bilimsel araştırmalara göre, bu çalışmalarda askeri disiplin altına alıcı yöntemlerden ziyade, Amerika’ya özgü telkin edici yöntemler izlenmişti. Yapılan bu saptama, söz konusu propagandanın başarısını da açıklıyor. Bu yakınsamanın farkına varmayan Karl Mannheim ise buna karşın, Batılı demokrasilerin kaçınılmaz olarak totaliter diktatörlüklere uymak zorunda olduklarını ifade eden başka bir yakınsamayı tespit etmiştir: Periyodik krizlerin önlenmesine yönelik ekonomik devlet planlaması.

“Batılı devletler, genel güvenliğe ilişkin bu asli sorunu ... bir kere ele aldıktan sonra, bütün toplumsal kontrol noktalarını, diktatörlüklerin en başından itibaren yaptığı gibi, peyderpey idare etmek zorunda kalacaktır. Sınıfların ve insanların sosyal yükseliş ve düşüşlerine tesir edecek ve işsizliğin ruhsal etkileriyle ilgilenmek zorunda kalacaklar ... Diktatörlüklerle olan rekabet, demokrasileri, en azından bazı yöntemlerini devralmaya zorlayacaktır. Bu durum, yarı totaliter modern demokrasilerin, görünürde de totaliter olan devletlerle aynı temel yapıya sahip olduklarını bir kez daha farklı bir açıdan gözler önüne sermektedir.”²¹

21 Karl Mannheim, *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*, Darmstadt, 1958 (1. baskının özeti: Leiden 1935, ve genişletilmiş İngilizce baskının özeti: Londra, 1940). İlk alıntı s. 297-98, ikinci alıntı s. 393-94.

Akrabalık?

Eğer 20. yüzyılın ilk yarısındaki barış dönemlerinde, liberal-demokratik düzenin dibe vurduğu ve faşist-totaliter düzenin tavan yaptığı bir yıl yaşandıysa, bu yıl 1933 yılıydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük demokratik tantanayla kurulan, Çekoslovakya haricindeki Doğu-Orta Avrupa devletlerinin çoğunda otoriter-diktatörlük rejimleri hüküm sürüyordu. İtalyan faşizmi iktidarda bulunduğu on birinci yılını kutluyordu. Nasyonal sosyalistlerin iktidarı ele geçirmesiyle de Avrupa'nın en büyük sanayi devletindeki liberal demokrasi, tarihindeki en ağır yenilgisini almış oldu. Roma da, bu zafer yürüyüşünü simgesel bakımdan pekiştirmek istercesine, Faşist Enternasyonal oluşturulması için girişimlerde bulunmaktaydı.¹

1 Ancak 1933-35 yıllarındaki bu Faşist Enternasyonal, sadece İtalyanların bir projesiydi: Daha köklü bir geçmişe sahip olan faşist gücün, pek fazla sempati ve coşkuyla karşılanmayan nasyonal sosyalizme karşı tarihi haklarını ve manevi üstünlüğünü güvence altına alma denemesi. Bu projenin itici gücü, troçkist faşist entelijansiya idi. Rejimin bürokratikleştirilmesi sonucunda dışlanan bu kesim, enternasyonelleşme sürecinden sürekli devrim tepileri gelmesini ümit etmekteydi. Bu siyasi hareket konusunda uzman olan tarihçi Michael Ledeen, kapsamlı propaganda çalışmalarını eşliğinde düzenlenen

Bu bağlamda Franklin D. Roosevelt'in, Hitler'in yetkilendirme kanununun İmparatorluk Meclisi'nde onandığı Mart ayında göreve başlaması demokrasinin hem güçlü bir tepkisi hem de tahttan sessizce feragat etmesi olarak değerlendirilebilir. Kongrenin, belirsiz süreliğine ertelemeyen önce yeni Başkana verdiği türden bir tasarruf yetkisi, savaş hali dışında daha önce hiç görülmemiştir. Bu tasarruf yetkisi, *delegation of powers** hususunda yürütülen anayasal tartışmada *enabling act*** olarak nitelendirilmiş olup, bununla Kongre yasama erki olarak kendini geçici bir süreliğine ortadan kaldırmıştı. Başkanlık makamının karşısında bağımsız bir üçüncü erk olarak böylece sadece yüce mahkeme kalmıştı. Komünist Dimitroff'un İmparatorluk Meclisi yangını davasında İmparatorluk Mahkemesi'nde beraat etmesi, Üçüncü Reich'in ilk dönemlerinde durumun çok da farklı olmadığını gösterir. Davada böyle bir hükme varılması, Almanya'da mahkemenin duvarları dışında tahayyül dahi edilemiyordu.

Roosevelt'in iktidara gelmesi ve "yüz gün" diye tabir edilen dönemde aldığı tedbirler nasyonal sosyalistler tarafından, kendi devrimlerine yakın bir süreç olarak memnuniyetle karşılanmıştı.

Völkischer Beobachter gazetesinde 11.5.1933 tarihinde yayımlanan "Roosevelt'in diktatörce nekahet tedbirleri" başlıklı yorumda şöyle denilmiştir:

Uluslararası Montrö Konferansı'nı "devasa bir şaka" olarak nitelemişti. 1935 yılında Montrö'nün en pahalı ve lüks otelinde toplananları şöyle tanımlıyor: "Kendi çıkarları için Roma'dan kaynak toplayan bir grup faşist, sahte faşist ve neo-faşist girişimciydi." (Michael Arthur Ledeen, *Universal Fascism: The Theory and Practice of the Fascist International, 1928-1936*, New York, 1972, s. 125-26.)

(*) Yetki devri.

(**) Kanuna aykırılığı haklı kılan kanun hükmü.

“Birleşik Devletlerde, Başkan Roosevelt’in göreve başlamasından bu yana yaşanan gelişmeler, Birleşik Devletler’i de kapsayan yeni bir çağın başlangıcı için semptomatik önem arz etmektedir.”

17.1.1934 tarihli yorum:

“Alman nasyonal sosyalistleri olarak da Amerika’yı izliyoruz ... Roosevelt cesur deneyler gerçekleştiriyor. Bu deneylerin başarısız sonuçlanması ihtimali bizleri de endişelendiriyor.”

21.6.1934 tarihli yorum:

“Roosevelt zayıf ve yetersiz bir temel üzerinde, bir insanın başarabileceği her şeyi başardı.”

Nasyonal sosyalizmin dejenere olmuş “sistem dönemi”^{*} tahtından indirdiği gibi, *New Deal*’ın de 20’li yıllardaki “pervasız spekülasyon sarhoşluğuna” bir son verdiği ifade edilen *Völkischer Beobachter* gazetesinde, ekonomi ve sosyal politika alanında “Roosevelt’in nasyonal sosyalist fikirleri esas aldığından”; iktidarındaki “Führer prensibinden”; “aynı kelimeleri kullanmasa da anlam olarak, kamu çıkarının şahsi menfaatlerden üstün olması gerektiğini” talep ettiğinden ve “Roosevelt’in Almancaya çevrilen *Looking Forward* kitabındaki bazı cümlelerin bir nasyonal sosyalist tarafından da kaleme alınmış olabileceğinden, Roosevelt’in en azından, nasyonal sosyalist zihniyeti anlamakta sıkıntı çekmediğinin kabul edilebileceğinden” söz ediliyordu. “Demokrasi kurgusunun” varlığını Roosevelt iktidarında sürdürse de, “otoriter devlete” giden sürecin başladığı ve “Başkanın siyasi temel görüşlerinin ... demokratik eği-

(*) Weimar Cumhuriyeti dönemini tanımlamak için nasyonal sosyalist iktidar tarafından kullanılan bir terim.

limler içermekle birlikte, güçlü bir nasyonalizme uygun olduğu" ifade ediliyordu.²

Amerika'daki gelişmeleri bu açıdan değerlendiren sadece nasyonal sosyalist parti yayımları değildi. Amerika ile ilgili haber ve yorumlarını 1936 yılına kadar büyük ölçüde bağımsızca kaleme alan sivil basın da, Roosevelt'in izlediği politikayı otoriter liderlik ve ekonomik devlet sosyalizmi diktatörlüğü olarak tasvir ediyordu. Nasyonal sosyalizm ile yapılan açık ve net karşılaştırmalar ise çok fazla ön plana çıkarılmıyordu. Örneğin *Frankfurter Zeitung* gazetesi Amerikan Başkanını şöyle değerlendirmişti: "Halklarının kitlesel ruhlarını anlayan ... büyüleyici bir yeniliğin ve geleceğe güvenle bakmanın verdiği güçle, umut ve şüphe arasında delice-

- 2 İlk üç alıntı, Hans-Jürgen Schröder, *Deutschland und die Vereinigten Staaten 1933-1939*, Wiesbaden, 1970, s. 93.

Diğer alıntılar, Hans-Jürgen Schröder, "Das Dritte Reich und die USA", Manfred Knapp, Werner Link, Hans Jürgen Schröder, Klaus Schwabe, yayım: *Die USA und Deutschland 1918-1975*, Münih, 1978, s. 117-18. Harald Frisch, *Das deutsche Rooseveltbild (1933-1941)*, Doktora tezi, Berlin Özgür Üniversitesi, 1967, s. 35. Philipp Gassert, *Amerika im Dritten Reich*, Stuttgart, 1997, s. 210-12.

Hitler, Amerikan Büyükelçisi Dodd'a "görev aşkı, kendini feda etmeye hazır olma ve disiplin gibi duyguların tüm halkı domine etmesi gerektiği konusunda Başkan ile aynı görüşte olduğunu ifade etti. Başkanın her bir Amerikan bireyi için şart koştuğu bu ahlaki değerler, kendisini "Ortak kullanım bireysel kullanımdan önce gelir" sloganıyla tanımlayan Alman Devleti felsefesinin önemli bir yapı taşıdır. (Kamu yararı kişisel menfaatlerin üstündedir, WS). (Kaynak: *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*. Cilt 2, Cambridge/Mass, 1969, s. 27).

Dodd'un halefi Hugh A. Wilson, Hitler'le yaptığı görüşmeye ilişkin raporunda Berlin'den şöyle bildirmişti: "Hitler daha sonrasında, kendisi görevdeyken karşılaştığı bazı sorunlarla mücadele edilirken uyguladığı yöntemleri Başkan tarafından Birleşik Devletler için benimsemesini ilgiyle izlediğini belirtti. Ben ise, Almanya'da bulunduğum kısa sürede bile Sizin (Başkan) boğuştuğunuz ve kendisinin (Hitler) üzerine eğildiği ve bazı durumlarda çözdüğü bazı ekonomik sorunların benzerlik gösterdiğini ifade ettim. Ayrıca sizin, özellikle gençlik ve işgücü alanında, Almanya'da uygulanan sosyolojik çaba konusunda bazı süreçlerle bir hayli ilgilendiğinizi ve ilk görevlerimden birinin bu işlerin nasıl gerçekleştirildiği konusunda size rapor vermek olacağını ekledim." (3.3.1938, *FDR and Foreign Affairs. Second Series*, New York/Toronto, 1995, cilt 9, s. 21-22.)

sine savrulan kitlelere yeni bir inanç ve yaşama gücü bahşetmeyi bilen şahsiyetlerden biri. Roosevelt ... halkını toplumsal yaşamın yeni bir evresine götürecektir olan bir lider ve reformcudur.”³

İngiliz ve Fransız kaynaklı yorumlarda resmedilen tablo da benzer özelliklere sahipti. Bu yorumlarda Roosevelt genelinde, Romalı manada bir olağanüstü hal diktatörü veya Hitler’den ziyade Mussolini tipi plebisit bir diktatör olarak nitelendiriliyordu.⁴ Nasyonal sosyalizmin aksine daha uzun sü-

- 3 Kaynak: Frisch, s. 37. Alman basınında Amerika’ya ilişkin olarak 1936 yılına kadar kaleme alınan haberlerden burada “güdüksüz alan” olarak söz edilmektedir (s. 44). Nasyonal sosyalist iktidarın ilk altı ayındaki habercilik faaliyetleri hakkında Kiran Patel tarafından hazırlanan bilimsel inceleme: *Amerika als Argument: Die Wahrnehmung des New Deal am Anfang des “Dritten Reiches”*, Yüksek lisans tezi, Berlin Humboldt Üniversitesi, *Amerikastudien* 15, 2000.

New Deal ve nasyonal sosyalizmin birbirine benzediğine ilişkin yaygın görüşün aksine, iki düzen arasındaki temel farkı vurgulayan Sorel biyografisi Michael Freund, Avrupa’nın totaliter uluslarının Amerikan iyimserliği yoluna koyduğu sırada, *New Deal*’in, Amerika’nın kötümserliğe yönelişini temsil ettiğini ifade ediyor. (“Avrupa’nın hareket halindeki uluslarının önünde yeni bir gelecek belirir, dünya genişler gibiydi. Öncü birlikler gibi bilinmeyen toprakları fethettiklerine inanıyorlardı. Amerikan mührü taşıyan devasa bir teşebbüsün ruhu İtalya ve Rusya gibi ülkeleri sarmış bulunuyor. Roosevelt’i kendine lider seçen ulus ise, tam da bu amerikanizmden kurtulmak istiyor.”) Michael Freund, “Angelsächsische Revolution”, *Deutsche Zeitschrift*, cilt 47/1933-34, s. 252.

- 4 Fransız bir Roosevelt hayranı olan Bernard Fay, Amerikan Başkanı’nı şöyle tasvir ediyor: “Kitlelerin düşkünlüğü ve heyecanından destek alan gerçekçi bir diktatör”. *Roosevelt and his America*, Boston, 1934, s. 310.

New Deal’i faşizmden ziyade nasyonal sosyalizme yakın bulan az sayıda yabancı yorumcudan biri, bağımsız İngiliz sosyalist Fenner Brockway idi. Brockway, bir Amerika seyahati esnasında şahit olduğu siyasi kolektif histerinin ulaştığı boyutlar karşısında hissettiği korkuyla (“bağır, cıgıllıklar atan, amigoların yönlendirmelerine uyan kalabalık, faşist ülkelerin kitle psikolojisine tam anlamıyla uymaktadır”) ilgili olarak şöyle diyor: “Duygusal yönden bakıldığında Amerika Londra’nın ölümcül umursamazlığından ziyade, Berlin ve Moskova’ya daha yakındır.” *New Deal*’i “Razı olunan diktatörlük” olarak adlandırmıştı. Roosevelt’e taparcasına gösterilen kolektif sevgi Brockway’e, Almanya’da Hitler’e gösterilen sevgiyi anımsatıyordu. “Yanlış anlaşılmasın. Ben iki adamı karşılaştırmıyorum. Benzer psikolojiyi canlandırmak adına kul-

redir iktidarda olduğu, devrimci-terörist evresi son bulduğu ve Batılı demokrasiler tarafından diktatörlük olarak değerlendirilmekle birlikte, uluslararası siyasi düzenin bir parçası olarak kabul edildiğinden dolayı İtalyan faşizmiyle ilgi kurmak daha makuldü. Mussolini, iktidarı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra, demokrasilerin Hitler'e başından itibaren bahşetmedikleri bir şeyi elde etmişti de denilebilir: Bolşevizm'in karşısında duran kale rolü. Faşizmin 20'li yıllardan, 1935 yılında Etiyopya'da masumiyetini yitirene kadar sahip olduğu uluslararası itibar sadece bu şekilde açıklanabilir. Faşizm, Mussolini ile karizmatik bir kontra-Lenin'e sahip olan kontra-bolşevizm olarak, Batı'nın ilk savunma hattı olarak meşruiyet kazanırken nasyonal sosyalizm bolşevizm karşısı beyanlarına rağmen tehditkâr derecede devrimci ve esasında proto-bolşevik bir şekilde algılanıyordu.⁵

landıkları yöntemleri karşılaşıyorum." *New Deal*'ın propaganda yöntemleri ona Sovyet komünizminin yöntemlerini hatırlatıyordu. ("Moskova'nın 5 yıllık propaganda planı bile bununla karşılaştırılmaz.") Sivil İstihdam Birliği'nin gençlik çalışma kamplarında ise, Zorunlu Reich Çalışma Hizmeti kamplarında demokrasiye yönelik tehdit potansiyeline benzer bir potansiyel tespit etmişti: "Amerikan kamplarının, Alman kamplarından eksik kalmayacak şekilde, en ufak bir savaş veya sosyal ayaklanma halinde sivil amaçlardan askeri amaçlı kamplar haline dönüştürüleceği fikri insanı huzursuz ediyordu." (*Will Roosevelt Succeed?*, Londra, 1934, akt.: John Dizikes, *Britain, Roosevelt and the New Deal: British Opinion 1932-1938*, NY/Londra, 1979, s. 96, 166-67.)

- 5 Wolfgang Schieder, "Das italienische Experiment: Der Faschismus als Vorbild in der Krise der Weimarer Republik" *Historische Zeitschrift*, cilt 262/1996, s. 73-125) başlıklı makalesinde birbirinden farklı bu değerlendirmeleri Weimar Cumhuriyeti bağlamında çok iyi değerlendiriyor. Schieder, liberal burjuvazinin derinliklerine kadar uzanan "faşist dostu" bir havadan söz ediyor. Theodor Wolff ve Emil Ludwig gibi Musevi liberaller bile birer Mussolini sempati-zanı olduklarını kamuoyunda açıkça ifade etmekteydi. Ancak faşizme sempati duymak, nasyonal sosyalizme yakın olmak anlamına gelmiyordu. Hatta tam aksi söz konusuydu. Nasyonal sosyalizme kati bir şekilde karşı olanlar çoğu zaman faşizmi hararetle desteklemekteydi. "Hitler'e karşı çıktığınız için, Mussolini'ye hayranlık duyabiliyor ve nasyonal sosyalizmi Alman sözde faşizmi olarak itibarsızlaştırabiliyordunuz." (Schieder, s. 99.)

Foreign Affairs dergisinin genel yayın yönetmeni Hamilton Fish Armstrong, nasyonal sosyalizmi şöyle tanımlamıştı: "Rus devrimindeki kadar keskin belinileri ve potansiyeliyle bir 20. yüzyıl devrimi, ancak Prusya tarzında...

İtalya birkaç yıl önce geniş kapsamlı propaganda çalışmalarını eşliğinde liberal ekonomik sistemini korporatif bir sisteme dönüştürmeye başladığından dolayı 1933 yılında faşizm, *New Deal* ile karşılaştırmak için biçilmiş bir kaftandı. “Korporativizm”* projesi, ekonomik liberalizmin 1929 yılında yaşadığı çöküşe bir cevap olarak uluslararası alanda, Sovyetler Birliği’nin dünya ekonomisinden ulusal otarşiye doğru yaptığı büyük sıçramaya benzer bir ilgi çekmekteydi. “O dönemde faşizmin en özgün yeniliği” (Vaudagna)⁶ olan korporativizm, özel mülkiyeti muhafaza ettiğinden dolayı çok daha cazip bir çözüm yolu gibi görünmekteydi. Roosevelt’in ekonomiyi Ulusal Kalkınma İdaresi** vasıtasıyla idare etmesini, İtalyan korporativizmiyle kıyaslamayan neredeyse hiçbir yorumcu yoktu. İtalyan basını bu çerçevede en çok Roosevelt ile Mussoli’nin ve *New Deal* ile faşizmin benzeşen özelliklerini irdelemekteydi. Mussolini, Roosevelt’in *Looking Forward* kitabı hakkında İtalya’da yayımlanan bir eleştiride çerçeveyi çizmişti.

Bir tarafta apaçık bir şekilde ortada olan akrabalık:

“Gençliğe yapılan çağrı ve mücadeleye girişilirken sergilenen kararlılık ve eril soğukkanlılık, faşizmin İtalyan halkını uyandırma tarzını hatırlatıyor.”

Bu genç naziler küstah olmaktan gurur duyuyor... Birkaç yıl önce genç Sovyet çalışanları gibi varlık külfetleri yönünden de serbest olmaktan gurur duyuyorlar... Dünyayı yönetecek bir kitlenin parçaları, doğa üstü bir dürtü tarafından ileri gitmeye zorlanmışlar...” “Hitlers Reich”, *Foreign Affairs*, cilt 11/ Haziran 1933, s. 595.

- (*) Burada ve metnin devamında Almanya’ya özgü *Ständestaat* [Sınıf devleti] kavramı yerine, uluslararası alanda kullanıldığından dolayı bu araştırmanın karşılaştırmacı karakterine daha uygun olan *Korporativizm* kavramı kullanılmaktadır.
- 6 M. Vaudagna, “New Deal e corporativismo nelle riviste politiche ed economiche italiane” Giorgio Spini, Gian Giacomo Migone, Massimo Teodori, *Italia e America dalla Grande Guerra a Oggi*, Lama Umbro, 1976, s. 103.
- (**) 1933 yılının Haziran ayında kurulan Ulusal Kalkınma İdaresi’nin (NRA) görevi, Amerikan sanayisinin belirli üretim ve fiyat sınırlarına riayet etmeyi taahhüt ettiği kodların belirlenmesi ve denetlenmesiydi. NRA’nın başkanlığına emekli General Hugh Johnson getirilmişti.

Diğer tarafta ise diplomatik bir itidal:

“Amerikan Başkanı tarafından yürütülen programın ne kadar “faşizm” ihtiva ettiği, Amerika ve Avrupa’da sıkça sorulan bir sorudur. Genelleme yapmaktan kaçınmak lazım. Ekonominin selameti, halkın selametini doğrudan etkilediğinden dolayı devletin artık ekonomiyi kendi haline bırakmaması faşizmi hatırlatmaktadır. Bu köklü değişimin yarattığı hava hiç şüphesiz faşizmin yarattığı havaya benzemektedir. Ancak hâlihazırda bunların ötesinde bir şeyler söylemek mümkün değildir.”⁷

Mussolini’nin ihtiyatlı sözleri, uluslararası düzeyde itibar ve söz sahibi bir devlet adamı olarak çok fazla taraflı bir izlenim yaratmak istememesiyle açıklanabilir. Mussolini’nin, Roosevelt’in iç politikadaki rakiplerinin eline koz verebileceği düşüncesiyle *New Deal*’i kamuoyunda faşist olarak nitelendirilmemesi hususunda basın müşavirliğine aynı ay (Temmuz 1933) içerisinde verdiği talimat bu düşüncüyü doğrular niteliktedir.⁸ Bir yıl sonra Roosevelt’in yerini yeterince pekiştirdiğini düşünmüş olacak ki, benzer ihtiyatlı ifadeler kullanmaya gerek görmedi. Roosevelt hükümetinin Tarım Bakanı Henry A. Wallace tarafından kaleme alınan *New Frontiers* adlı kitabının İtalyanca baskısı vesilesiyle şöyle demişti:

“Önerdiği çözümler kadar “korporativist” olan bu kitap, ekonomik liberalizm karşıtlığına duyulan inancı ifade et-

7 *Popolo d’Italia*, 7.7.1933.

8 Maurizio Vaudagna, *Corporativismo e New Deal*, Torino, 1981, s. 201. İtalya’nın Washington Büyükelçisi Augusto Rossi, İtalya’nın kendi kendini çok fazla kutlamasının yaratacağı tehlikeye karşı şöyle bir uyarıda bulunmuştu: “Basınımız adeta Mussolini disipliniyle Roosevelt’in yanına üşüştüğünde... Bu konu üzerinde ısrar etmenin yanlış bir fikir olduğu hissine kapılmıştım. Bana faşizm kelimesinin parti içerisindeki tartışmalarda kullanılacağı hissini veriyordu.” Akt. Maurizio Vaudagna, “Mussolini an Roosevelt”, Cornelis A. van Minnen/John F. Sears, *Roosevelt and his Contemporaries*, New York, 1992, s. 165.

tiği kadar, ekonomik liberalizmi hedef alan bir iddianame özelliği de taşımaktadır... Amerika'nın ne istediği sorusunun cevabı, serbest, yani anarşik ekonomiye dönmek dışında her şeydir. Peki, Amerika nereye gidiyor? Bu kitabı okuduktan sonra, asrın ekonomik düzeni olan korporativizme doğru yol aldığı kesinlikle söylenebilir.”⁹

Mussolini'nin, itidalli olunması konusundaki uyarısına rağmen, “tam serbestlik atmosferi” (Marco Sedda)¹⁰ çerçevesinde İtalya'da sürdürülen tartışmaların tamamında aynı tutum sergilenmekteydi. Ekonomi ve sosyal politikaları bakımından *New Deal*'ın, faşizme benzer şekilde anti liberal olduğu konusunda herkes hemfikirdi. Giovanni Selvi, partinin kuramsal yayın yapan *Gerarchia* dergisinde Ulusal Kalkınma İdaresi'nin (NRA) planlama hamlelerini “tescilli faşist” ve “korporasyonsuz korporatizm” olarak nitelendirmekteydi.¹¹ Demokratik düzenin, faşizmin aksine *New Deal*'de muhafaza edilmesi yegâne sıkıntıyı teşkil etmekteydi. Bu husus, “Kapitalizm, Birleşik Devletler'de de “korporativist evresine” girmiş bulunmaktadır” gibi ifadelerde genelde dikkate alınmıyordu.

Veya: “Bu eğilim (post-liberal ekonomik düzen, WS), Amerika'daki hareketin faşizmle ve İtalya'yı örnek alan tüm deneylerle sahip olduğu ortak paydasını teşkil etmektedir.”

Ya da bu sorun, bakış açısının Mussolini ve Roosevelt'in kişilikleriyle sınırlandırılması vasıtasıyla geçirtilmişti.

9 *Looking Forward* kitabının eleştirisi 7.7.1933 tarihinde *Popolo d'Italia*'da yayımlanmıştı (yeni yayım: Mussolini, *Scritti e discorsi dal 1932 als 1933*, cilt 8, Milano, 1933, s. 219-22), Wallace'in *New Fontiers* kitabının 17.08.1934 tarihinde *Popolo d'Italia*'da değerlendirilmesi (*Scritti a discorsi*, cilt 9, Milano, 1935, s. 105-09). Her ikisini de akt. Marco Sedda, “Il New Deal nella pubblicistica politica italiana dal 1933 als 1938”, *Il Politico*/Pavia, 1999, s. 250, 263.

10 Marco Sedda, “Il New Deal nella pubblicistica politica italiana da 1933 al 1938”, *Il Politico*, 1999/sayı 64, s. 247.

11 Giovanni Selvi, “Fermentazione fascista nel mondo”, *Gerarchia*, 1935, s. 576, 577.

“Enerjisi, iradesi, inancı ve vizyonunun çağdaşlığı ... onun hiç şühesiz yeni tip devlet adamlarından biri olduğunu kanıtlamaktadır” gibi cümlelerle Roosevelt totaliter manada sahiplenilmekteydi.¹²

Faşist çevrelerde yürütülen tartışmalarda faşizm ile Sovyet karşılaştırılması, *New Deal* ve korporativizm kıyaslamasına ilişkin ilginç bir analogi teşkil etmekteydi.¹³

Nasyonal sosyalizmin ve bu düzenin bolşevizmi şeytandırma-
laştırmasının aksine 1925-35 yılları arasında faşizm, Rus deneyine duyduğu ilgiyi açıkça beyan etmiş ve kendi sistemini Rusların sistemiyle karşılaştırmak ve onunla boy ölçüşmek için şaşırtıcı boyutlarda istekli ve hevesli davranmıştır. Rusya’ya, gerek günlük gerekse süreli yayımlarda Amerika kadar yer verilmekteydi. Curzio Malaparte, Luigi Barzini ve Giacomo Gandolfi gibi tanınmış yazarlar Sovyetler Birliği’ne seyahat etmiş ve kesinlikle olumsuz olmayan izlenimleri hakkında uzun makaleler kaleme almıştı. Elbette faşizmin ilkesel tarihi üstünlüğü alsa sorgulanmamakla birlikte, karşı taraf nesnel, ayrıntılı, söz dalaşına girmeden ve saygılı bir şekilde tahlil edilmişti. Nasıl ki *New Deal*, faşizmin uzun zamandır ve sebatla ilerlediği doğru yönde atılan bir adım olarak değerlendirildiyse, Sovyet komünizmi de, çözümlerin sınıfın değil ulusun diktatörlüğünde olduğuna dair nihai faşist idrakten yoksun olan, liberalizm karşıtı ve sonrası bir sistem olarak kabul edilmiştir. Nasıl ki –*Critica fascista*’ya göre– “Rusya’daki bolşevizm faşizmin uvertürü” ise, *New Deal* de gerçek faşizme giden yolun ilk etabı olacaktı.¹⁴

12 Tüm alıntılar, Sedda, s. 251, 258, 265.

13 Rosario Quartararo, “Roma e Mosca. L’immagine dell’Urss nella stampa fascista 1925-1935”, *Storia contemporanea*, sayı 27/1996, s. 447-72.

14 Akt. Quartararo, s. 449. Bu ilgi kendini daha faşist rejimin başlarında göstermişti. Partinin resmi yayın organı olan *Popolo d’Italia*’da 1922 yılının Aralık ayında yayımlanan bir yazıda şöyle denilmekteydi: Rus devrimi ve faşist dev-

Sarf edilen bu açık sözlerin dış politika ve güç politika alanlarındaki dayanakları, Mussolini'nin, Doğu ve Batı arasındaki bir arabulucu olarak uluslararası etkinlik kazanmaktan ibaret olan ve 1935 yılına kadar başarıyla uygulanan bu stratejiyi esas almaktaydı. Roma ve Moskova arasında 1933 yılında imzalanan dostluk antlaşması ve Sovyetler Birliği'nin daha yıllar öncesinden diplomatik olarak tanınması aynı doğrultuda atılan adımlardı.¹⁵

Nasyonal sosyalistler ile faşistlerin *New Deal* hakkındaki görüşleri iki noktada örtüşmekteydi. Dünyanın en güçlü ulusunun yeni başkanlarının idaresi altında, kendilerinin yıllardır ilerlediği veya işaret ettiği bir yola sapması, her iki rejim için de propagandaya dayalı birinci sınıf bir meşrulaştırma anlamına gelmekteydi. Ansızın faşizm, ulusal sınırların ötesinde nüfuz sahibi olan bir dünya gücü gibi, 1933 yılı da, 1917 yılının faşist sürümü gibi görünmüştü.

Ancak bu yeni özgüven kusursuz değildi. İtalyan faşizmi ve Alman nasyonal sosyalizmi psikolojik bakımdan, beklenmedik bir şekilde zengin bir misafir ağırlamak durumunda kalan ve standartlara pek uymayan bir hana benziyordu. Sevinç ve gurur zamanı mıydı? Yoksa servetini yitirdiği ve kalacak başka yeri olmadığı belli olan birine acıma ve onu hor görme zamanı mıydı? Her iki tepki de Almanya ve İtalya'da sürdürülen tartışmalarda birbirini izlemişti. *New Deal*'in birinci yılında, dünyanın en güçlü ülkesi tarafından doğrulanmış olmanın verdiği tatmin duygusu ağır basmaktaydı. Ondan sonra 30'lu yılların ortalarında ayrışma başlamıştı.

Bu ayrışmanın başlıca sebebi, Batılı güçler ile faşist devletler arasında İtalya'nın Etiyopya'yı işgal etmesiyle başlayan

rim "asla ayıran ve küçülten analizle değil, ancak genişleten ve kucaklayan sentezle anlaşılabilirler" (7.12.22, akt. Quartararo, s. 452).

15 Quartararo, s. 449.

ve İspanyol iç savaşına müdahalesiyle şiddetini arttıran yabancılaşmadır. Batı'ya göre bunun sorumlusu faşist yayılmacılık politikasıdır. Diğer taraftan ise İtalya ve Almanya Roosevelt'in faşizm karşıtı yeni politikasını, *New Deal*'in ekonomik bakımdan akamete uğramasıyla açıklıyordu.¹⁶ Çok da haksız değillerdi. 1937, Almanya ve İtalya'da tam istihdam sağlanmışken, ABD'deki işsizliğin yine fırladığı ve neredeyse 1932 senesinin seviyesine ulaştığı yıl idi. Günümüzde herkes tarafından kabul edilen, ABD'nin ekonomik krizi İkinci Dünya Savaşı sayesinde atlattığı gerçeğini de dikkate aldığınızda faşizm, nasyonal sosyalizm ve *New Deal* arasında bir esrarengiz koşutluk daha ortaya çıkar. Her üçü de ekonomik krizlerini atlatmak için silahlanma ekonomisine ve nihayetinde savaşa gerek duymuştu.

Peki, Amerika bu döneme hangi gözle bakmaktaydı?

Roosevelt'in rakiplerinin günlük siyasi belagatlerinde kullandıkları faşizm karşılaştırmasını, propaganda amaçlı tabiatı ve keyfiliği sebebiyle değerlendirme dışı tutabiliriz. Örneğin Roosevelt'in partisine mensup olan bir senatör, "Hitlerizmi ülkemizin her köşesine ulaştırma" girişiminden söz ederken, Cumhuriyetçi bir senatör NRA'yı "fazla Rus" olarak nitelemişti.¹⁷ Ancak sempatizanlar, iktisadi ve sosyal bi-

16 *Die Deutsche Volkswirtschaft* dergisi, *New Deal*'in 1937/38 yıllarında yaşadığı krizi "Roosevelt Köşeye Sıkıştı", "Roosevelt'in İkilemi", "Roosevelt'in Dertleri" gibi başlıklarla yorumlamıştı: "Roosevelt'in 1933 yılında başlattığı böyle cüretkâr bir politikanın başarıya ulaşabilmesinin en kritik önkoşulları olan ulusal birlik ve doğrudan yönetim ABD'de eksik" (1938, sayı 2, s. 75). "*New Deal*'in aksine nasyonal sosyalist devrim ... sözünü tutmuştur" (1938, sayı 3, s. 100). Roosevelt totaliter güçleri hedef alan açıklamasıyla birlikte dış politikasını 1937 yılında resmen yeniden tanımlayana kadar, kendisinin liberal sistemin bir mahkûmu olduğu ifade edilmekteydi. Örneğin Yüce Mahkeme'nin NRA'yı anayasaya aykırı olarak değerlendirdiği karar sonrasında.

17 *Toofar to transplant*, akt. George Wolfskill/John A. Hudson, *All But The People: Franklin D. Roosevelt and His Critics 1933-39*, Londra, 1969.

limlerle meşgul olan olumlu eleştirmenler ve yorumcular da *New Deal*'ın faşist potansiyele sahip olduğunu düşünmekteydi. Birkaç örnek vermek gerekirse:

"Amerika, kapitalist sistemi muhafaza edebilmek için devleti güçlendirmelidir. Şimdiye kadar kara gömlekliler ordu-muz ve diktatörümüz olmasa da, bu yol kaçınılmaz olarak faşizme çıkmaktadır ... bahsettiğimiz bu faşizm, Amerikan halkının demokratik duygularını incitmemek için demokrasi kılıfına girmiş olarak ortaya çıkacaktır. Bir kez geldiğinde ise, İtalya ve Almanya'da rejimlerden esas itibariyle farklı olmayacaktır. Roosevelt'in rolü, halkı, uygulamaya koyduğu devlet kapitalizminin özbeöz demokratik ve anayasaya uygun olduğuna ikna etmektir."¹⁸ (Mauritz Hallgren)

"*New Deal*'ın, faşist araçlar kullanarak liberal hedeflere ulaşmaya çalışması hayret vericidir ... NRA'nın ekonomiyi yönlendirme biçiminin ve aldığı bazı sosyal tedbirlerin, İtalyan korporativizminin işlevsel bileşenlerinden devralındığı açıkça görülmektedir ... *New Deal*'ın siyasi felsefesi İngiliz İşçi Partisi ile kıyaslanabilecek iken, uygulamaları daha ziyade İtalyan faşizmi modelini izlemektedir."¹⁹ (Roger Shaw)

Herbert Hoover'in eski Hazine Bakanı Ogden Mills yeni iktidarı oluşumun bir parçası olarak şöyle tanımlamıştı: "Yeni harekete örnek olarak ... Almanya'daki nazi hükümeti, İtalya'daki faşist hükümet ve Rusya'da komünist hükümet gösterilebilir." Hoover de direniş çağrısında bulunmuştu: "Amerika'nın vizyonu olan bireysel özgürlük ve fırsatlara dayanan hükümete karşı mücadele etmeliyiz. Şayet kaybedersek, kolektivist teorilere dayalı bir tür kişisel hükümete bu *New Deal* yolunda devam edeceğiz. Bu fikirler doğrultusunda bizim hükümet bir tür faşist bir hükümet olabilir. (Herbert Hoover, *Addresses Upon the American Road*, New York, 1938, s. 160.)

18 Bu sözlerin ilk kısmı, Hallgren'in *The Spectator* (18.8.1933, s. 211) dergisinde yayımlanan bir makalesinden alıntılanmıştır. İkinci alıntı, Ekirch, *Ideologies an Utopias*, s. 188-89. Hallgren, *The Nation* dergisinin bağımsız, günümüzün tabiriyle sol-liberal bir yazarı ve çalışanıydı.

19 "Fascism and the New Deal", *North American Review*, cilt 238/1934, s. 559, 562.

"NRA resmen faşist olmaksızın, Avrupa'daki faşizmin kendisine yüklediği görevin aynısını yerine getirmektedir: alt orta sınıfın ("küçük adam"), ekonomik temelinin yok edilmesi yoluyla ortadan kaldırılması ... Büyük Buhran'ın mağdurları ("unutulanlar") tarafından seçilen Franklin D. Roosevelt, aynı insanlardan meydana gelen sınıfa ekonomi politikasıyla son darbeyi vurmaktadır. Daha az radikal yöntemlerle, Avrupa faşizmiyle aynı hedefi gütmektedir."²⁰ (V.F. Calverton)

"New Deal'ın ekonomi politikası Mussolini'nin korporativizmine ve Hitler'in totalitarizmine tıpatıp benzemektedir. Roosevelt tarafından liberal bir kılığa sokulması da, inandırıcılığını giderek yitirdiğinden dolayı bir şey değiştirmemektedir."²¹ (Norman Thomas)

"Ne Roosevelt ne de danışmanlarının resmen faşist olduğu söylenebilir. İdeolojik bakımdan bağımlı değiller. Fakat yaptıkları her şey, faşizme yol açmaktadır."²² (George E. Sokolsky)

"Faşizmin sosyal ve siyasi imhasını anlamadan, ekonomik planlamasıyla ilgili deneyler yapıyoruz."²³ (George Soule)

"Hiç kuşkusuz ki Roosevelt, başkanlık gücünü genişleterek, diktatörlük potansiyeli olan bir güce dönüştürmüştür. Bunun sonucunda müstakbel bir başkan –veya ken-

20 "Will Fascism Come to America?", *The Modern Monthly*, cilt 8/1934, s. 472. Calverton liberal sosyalist idi.

21 *Modern Monthly*, 20. dipnota bakınız, s. 462. Thomas, Sosyalist Parti Başkanıydı.

22 George E. Sokolsky, "America Drifts Toward Fascism", *The American Mercury*, cilt 32/1934, s. 259.

23 *The Coming American Revolution*, New York, 1934, s. 294. Soule, *New Republic* dergisinde çalışan sosyal-liberal görüşlü bir yazar ve redaktördü. *New Deal*'i "faşizme karşı kısmen acısız bir aşı" olarak adlandırmıştı (s. 295).

disi- faşizme veya devlet sosyalizmine giden yola kolayca yönelebilir.”²⁴ (Oswald Garrison Villard)

“Kararlı bir şekilde uygulanması halinde faşist ekonomik kontrolle sonuçlanacak olması, mevcut ekonomik planlamanın doğasında vardır ... şimdiye kadar alınan gönülsüz tedbirlerin başarısızlıkla sonuçlanması, faşist kontrol biçimlerinin yolunu açmıştır.”²⁵ (J.B. Matthews/R.E. Shallicross, 1934)

“Aslında NRA, farkında olmadan da olsa, faşist idi.”²⁶ (Gilbert H. Montague)

Genel olarak, Avrupa’daki *New Deal* - faşizm eksenli tartışmanın aynısıyla karşı karşıyayız. Post liberal, ekonomide devletçi ve sosyal planlamacı bir rejim olarak *New Deal* faşizmle aynı kefeye konulmakla birlikte, kişisel özgürlüklerin muhafaza ediliyor olması temel farklılık olarak vurgulanmaktaydı. Ancak bu tespiti çoğu zaman, *New Deal*’ın uzun vadede faşizme karşı etkin bir bağıışıklık mı kazandırdığı yoksa faşizmden kaynaklanan bir enfeksiyon mu teşkil ettiği şeklindeki endişeli soru izlemekteydi.

“Faşist bir siyaset izlemeden faşist bir ekonomik planlamaya sahip olmak nereye kadar mümkündür?”²⁷ (Norman Thomas)

New Deal taraftarları, politikalarını Avrupa’daki totaliter rejimlerle açıkça ilişkilendirmekten kaçınmaktaydı. Amerikalı siyasilerin hiçbir şeyden korkmadığı kadar “Amerikancı

24 *The Political Quarterly*, cilt 5/1934, s. 53-54.

25 “Must America Go Fascist?”, *Harper’s Magazine*, cilt 169/1934, s. 4.

26 *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, Cilt 180/1935, s. 159.

27 “Is the “New Deal” Socialism? A Socialist Leader Answers”, *New York Times*, 18.6.1933.

olamamak" suçlamasından korktuğu bir onyılıda buna fazla şaşırmamak gerek. Fakat istisnalar ve imalar da vardı. Roosevelt gazetecilere yaptığı bir açıklamada Mussolini ve Stalin'den bir keresinde "kan kardeşlerim" diye söz etmişti. Ulusal Ekonomiyi Canlandırma Kanunu'nun tanıtıldığı bir etkinlikte, oluşturulan kodlar vasıtasıyla yeniden tesis edilen sanayi birliklerini "modern loncalar" ("these modern guilds") olarak nitelediğinde ise, faşizmin korporasyonlarına yönelik imada bulunduğu meselenin iç yüzünü bilenler için apaçık ortadaydı.²⁸

Kapalı kapılar ardında ise Roosevelt, Mussolini'ye ve faşizmin ekonomik ve sosyal düzenine beslediği sempatiyi çok daha belirgin bir şekilde ifade ediyordu. Güvendiği bir siyasetçi olan ve toplumsal bir model olarak faşizme duyduğu yakınlıkla bilinen Breckinridge Long'u, 1933 yılının ilkbahar aylarında göreve başladıktan hemen sonra Roma Büyükelçiliğine atayan Roosevelt, Dışişleri Bakanlığı'nı atlayarak kendisinden İtalya'daki izlenimleri hakkında doğrudan bilgi alıyordu. Long'un ilk coşkulu raporunu şöyle yorumlamıştı: "Hiç kuşku yok ki o (Mussolini, WS) yaptıklarımızla gerçekten ilgileniyor. Hem İtalya'nın yeniden tesis edilmesiyle ilgili samimi hedefleri hem de şimdiye kadar yapmış oldukları beni derinden etkiledi."²⁹

Roosevelt, kendisini Hitler'den en başından itibaren ayıran sosyal, ideolojik ve siyasi dünyaların aksine 30'lu yıllar

28 *Blood Brothers*, akt. Arthur M. Schlesinger, *The Age of Roosevelt: The Politics of Upheaval*, Boston, 1960, s. 648. "These modern guilds": Franklin D. Roosevelt, *The Public Papers and Adresses*, New York, 1938, cilt 2, s. 252.

29 Akt. John P. Diggins: *Mussolini and Fascism: The View From America*, Princeton, 1972, s. 279. Başka bir muhabire şöyle demişti: "Hayranlık duyulan bu İtalyan erkeği ile oldukça iyi bir iletişimim olduğunu güvenle size anlatmamda bir mahzur görmüyorum." (a.g.e.).

Long'un Roma'dan gönderdiği raporlara ve faşist modelin ABD'de ciddiye alınması gerektiğine ilişkin önerileri hakkında: Maurizio Vaudagna, "Il corporativismo nel giudizio dei diplomatici americani a Roma 1930-1935" *Studi storici*, Temmuz-Eylül 1975, s. 772 vd.

rın ortalarına kadar Mussolini'ye karşı sadece "sempati ve güven" hissediyordu.³⁰ (Maurizio Vaudagna)

Roosevelt'in kurmayları için benzer bir durum söz konusuydu. Gerek Amerika'da yapılanlarla faşist modeller arasındaki uyuşmaların, gerekse Roosevelt'in bazı kurmaylarının Sovyet Rusya'daki deneye besledikleri belirli sempatilerin açıkça ifade edilmemesine özen gösteriliyordu.

Ancak meselenin iç yüzü farklıydı. Roosevelt'in kabine üyelerinden biri olan NRA Başkanı Hugh Johnson'un, İtalyan korporativizmi hakkındaki bir kitabı hediye edecek kadar³¹ değerli bulduğuna dair iddiasını destekleyen bir emare bulunmakla birlikte, New Deal'in yakın ve uzak çevrelerinde korporativizme yakınlık duyulduğunu gösteren yeterince ipucu mevcut idi.

Roosevelt'in danışmanları arasında en solda yer alan adam olarak bilinen ve Sovyet planlama sistemi için beslediği sempatiyi gizlemeye gerek duymayan Rexford Tugwell İtalya'ya yaptığı bir araştırma gezisinde, ideolojik bakımdan reddettiği sistemin, ekonomik krizin aşılmasına ve toplumun çağ-

30 M. Vaudagna, "Mussolini and Roosevelt", Cornelis A. van Minnen/John F. Sears, *Roosevelt and his Contemporaries*, NY, 1992, s. 158)

31 Frances Perkins hatıratında, Raffaelo Viglione tarafından kaleme alınan *The Corporate State* kitabından söz ediyor. Arthur Schlesinger bu ifadeyi bit olgu olarak kabul ediyor (*The Coming of the New Deal*, s. 153). Bu yazarın, bu isimde bir kitabı bilinmediğinden dolayı muhtemelen Fausto Pitigliani'nin *The Italian Corporative State* isimli kitabından (Londra, 1933) söz edilmekteydi. Maurizio Vaudagna da, Amerika'nın Roma Büyükelçisi Breckinridge Long'un Johnson'a yazdığı bir mektuptan, İtalyan korporasyonlarının "mücadele ettiği kodların hizası boyunca" organize olduğu satırlarını zikrederek, Johnson ile korporativist fikirleri birbiriyle kanıtlanamaz bir şekilde ilişkilendirmekteydi (Vaudagna, 1992, s. 164). Long'un mirasında Johnson'a yazılan böyle bir mektup bulunmamakla birlikte, aynı tarihte (16.5.1934) Rexford Tugwell'e hitaben kaleme alınan neredeyse aynı içeriğe sahip bir mektup yer almaktadır: "Aklın bu kodlar doğrultusunda çalışıyor ve özellikle ilgini çekebileceğini düşünüyorum... N.R.A çerçevesinde kod çalışmasına ilişkin bazı bilgiler taşıyor olabilir." (*Long-Papers, Box 111, Library of Congress, Manuscript Division*).

daşılaştırılmasına yönelik olarak gerekli bulduğu pek çok tedbiri aldığını ifade ederek şu tespitte bulunmuştu:

“İtalya hâlihazırda sistematik olarak yenilenmektedir... Mussolini’ye karşı faaliyet gösteren muhalefet, bizde Roosevelt’e karşı olan aynı tip insanlardan oluşmaktadır. Ancak Mussolini basını kontrol ettiğinden dolayı, gündelik yalanlarını yayamamaktalar. Ülkenin kaynakları bulunmasa da, tek vücut olarak Mussolini’nin arkasında durmaktadır. İlk izlenimlerim beni yanıltmıyorsa, olağanüstü bir başarı elde ettiğini söyleyebilirim.”

Kalkınmanın itici gücü olarak faşizm hakkında ise şunları söylemişti: “Gördüğüm en kusursuz ve etkili sosyal makine. Kıskanıyorum.”³²

Eleanor Roosevelt’in yakın arkadaşı olan ve geçici bir süreliğine *New Deal* “cephesinde” muhabir olarak görev yapan Lorena Hickok, benzer bir kıskançlıktan söz etmişti. Yerel

32 *The Diary of Rexford G. Tugwell: The New Deal, 1932-1935*. Yayımcı: Michael Vincent Namorato. NY/Westport/Londra 1992, s. 138, 139, 20. dipnot ve 22.10.1934.

Tugwell’in şu kıssası, siyasi psikolojisine ışık tutmaktadır:

Hitler’in Avrupa’daki fetih politikası hakkında küçük bir grup içerisinde yürütülen tartışmada Amerika’nın Berlin Büyükelçisi Dodd, Nazi barbarlıklarının kendisini şoke ettiğinden söz etmişti. Tugwell bu ahlaki tutumu anlayışla karşılamakla birlikte, siyasi bakımdan verimsiz bulmuştu. “Bir kıtayı bir araya geürdiğinizde doğal olarak ulusal siyasi gerginlikler yaratıldığını, bu durumun hükümeti ulusal meselelere odakladığını ve dış mücadeleleri ihmal ettirdiğini ileri sürmüştüm.” (A.g.e., s. 194)

Siyasi karar düzeyinin altında bulunan uzmanlar düzeyinde ise her iki rejimin birlikte ele alınması ve bilhassa kodların korporativizmle karşılaştırılması, rutin bir işti.

NRA için hazırlanan bir raporda şöyle denilmektedir: “Bu faşist ilkeler Amerika’da gelişen ilkelere oldukça benzer özellikler taşımakta olup, günümüzde büyük önem arz etmektedir.” (Janet C. Wright, *Capital and Labour Under Fascism*. National Archives, Record Group 9: Records of the National Recovery Administration. Special Research and Planning Reports and Memoranda. 1933-35. Entry 31, Box 3).

bir *New Deal* yöneticisinin biçare sözlerini (“Roosevelt diktatör olsaydı bir şeyler başarabilirdik. Ancak bu durumda hiçbir umut yok.”) şöyle yorumlamıştı:

“İstemeyerek de olsa ona katılıyorum. 20 yaş daha genç ve 35 kilo daha zayıf olsaydım, ABD'deki faşist hareketin Jeanne d'Arc'ı olmayı düşünebilirdim.”³³

“Fabian faşizmi”

Hitler ve nasyonal sosyalizm hiçbir zaman böylesine sempatiyle karışık bir saygıyla karşılanmamıştı. Fakat bu durum, bazı program ve tedbirlerin taklit edilebilirliklerine yönelik dikkatlice incelenmesine engel değildi.³⁴ Bunun sebeplerinden biri, ulusların sahip oldukları farklı klişelerdi. İtalya, ciddi bir tehdit unsuru oluşturmayan ve hiçbir zaman ciddiye alınmayan operetler ülkesiydi. Dünya Savaşı'nda daha dün zor bela alt edilen ve propaganda makinesi tarafından şeytanlaştırılan düşman Almanya ise, tam aksini teşkil etmekteydi. Bilimsel literatürde de başından itibaren *Nazizm* olarak adlandırılmış olan nasyonal sosyalizm ise, her daim örtülü yeni Alman barbarlığının bir üst seviyesi olarak değerlendirilmekteydi. 15 yıllık zararsız-masum Almanya imajını silip atmak için, Dünya Savaşı'nın propaganda makinesi tarafından çizilen ve Belçikalı bebekleri süngüleyen vahşi Alman askerlerine ilişkin tasvirin Yahudi kıyımlarına akta-

33 *One Third of a Nation: Lorena Hickok Reports on the Great Depression*, Richard Lowitt ve Maurine Beasley, Urbana/Chicago/Londra, 1981, s. 218.

34 Zorunlu Reich Çalışma Hizmeti uygulamasıyla Roosevelt bizzat ilgilenmekteydi (Kiran Patel, *Soldaten der Arbeit*, s. 412-13). Roosevelt'in İçişleri Bakanı olan Harold Ickes şu ifadeleri naklediyor: “Bizim bu ülkede yaptıklarımız bir zamanlar Rusya'da yapılan hatta Almanya'da Hitler'in yaptığı şeylerdi. Ancak biz tertipli bir şekilde yapıyoruz.” Akt. Lewis S. Feuer, “American Travelers to the Soviet Union 1917-32: The Formation of a Component of New Deal Ideology”, *American Quarterly*, cilt 14/1962.

ılması yeterliydi. İtalyan faşizminin sokaklarda estirdiği terör on yıl geride kaldığından, siyasi rakiplerin Hint yağı içmeye zorlanmalarına veya dövölmelerine duyulan liberal öfkenin yerini, tren sefer saatlerinin dakiklığına duyulan hayranlık aldığından dolayı, 30'lu yılların başlarında çok daha olumlu bir intiba bırakmaktaydı.

Ancak Amerika'nın veya daha ziyade Amerika'daki aydın kesimin, faşizm fikrine açıklıkla yaklaşmasının sebepleri arasında, bahsettiğimiz bu ulusal-psikolojik sebebin yanında, çok daha net tanımlanabilecek bir sebebi daha vardı: Pragmatizm felsefesinden hareketle faşizme karşı hissedilen bu "düşünsel-ruhsal akrabalık".³⁵ Bu aydınların, ideallerinin gerçekleşmesi olarak gördükleri faşizme duydukları hayranlık ile Sidney ve Beatrice Webb'in dâhil olduğu kuşağın on yıl sonra Stalinci Sovyet komünizmine duyduğu hayranlık benzerdi.

19. yüzyılın başından itibaren Amerika'nın çağdaşlaşma felsefesini oluşturan pragmatizm, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki 20 yıl boyunca ilerlemecilik politikasını kalıcı bir şekilde etkilemiştir. Klasik aydınlanmacı akılcılığın ve liberalizmin, 19. yüzyılın sonlarında oluşan ekonomik ve toplumsal şartlara artık uygun olmadığı anlayışından hareketle, pragmatizmin etkisinde bulunan bir kısım siyaset ve toplum teorisyeni ekonomi, toplum, devlet, ahlak ve benzeri unsurların işleyişini trans liberal veya post liberal yöntemler vasıtasıyla modernize etmeye hazırdı. Liberalizmin en önem-

35 Peter Vogt, *Pragmatismus und Faschismus: Kreativität und Kontingenz in der Moderne*, Weilerswist, 2002. Vogt'un düşünsel-ruhsal akrabalık kavramını kullanması, kitabının temel savında da ifade edildiği gibi karşılıklı bir yanlış anlama söz konusu olduğundan dolayı, tuhaf bir durumdur.

John P. Diggins daha 1966 yılında bu ilişkiye dikkat çekmişti: "Faşizm her şeyden önce deneylemenin pragmatik etiğini etkilemiştir." John P. Diggins, "Flirtation with Fascism: American Pragmatic Liberals and Mussolini's Italy", *American Historical Review*, cilt 71/1966, s. 495.

li kazanımı olan bireysel siyasi özgürlüğü kimse bertaraf etmek istemiyordu. Ancak "toplumun bilinçli ve akıllı bir şekilde düzenlenmesinin" hedef alınması koşuluyla, ekonomi ve toplumun devlet tarafından kapsamlı bir denetime, planlamaya ve idareye tabi tutulması eğilimi mevcut idi.

Korporativist faşist düzene ilişkin bu tanımlama, pragmatist akımının Columbia Üniversitesi'ndeki temsilcisi ve Dewey'in öğrencisi olan Herbert W. Schneider'a aittir. Schneider başka bir ifadesinde, Thomas Jefferson'un özgür çiftçiler cumhuriyeti idealini "Jefferson faşizmi" olarak adlandırmıştı.³⁶

Faşizmin pragmatist sempatizanları, yine faşizmin sebep olduğu siyasi baskıları, üzücü olmakla birlikte, bütün önemli tarihi devrimlerde görülen izah edilebilir yan etkiler olarak görüyordu. Örneğin tarihçi Charles W. Beard:

"Faşizmin söylemlerinin ve fiili taşkınlıklarının etkisinde kalarak, tarihi potansiyelini göz ardı etmek yanlış olur. Bütün köklü değişiklikler böyle şartlar altında gerçekleşmiştir."

Beard bir başka defasında faşizmi, Rus Çarlığı gibi "dehşet verici bir diktatörlükle" hiçbir müşterek yanı bulunmayan, daha ziyade Amerika'nın karşılıklı denetim ve denge sistemine tekabül eden bir sistem olarak görmüştü.³⁷ Dönemin

36 Akt. Diggins, *a.g.e.*, s. 56.

Schneider, 1926 yılında Dewey'e hitaben İtalya'da kaleme aldığı mektupta şöyle demişti: "Entelektüel bir bakış açısından ele alındığında İtalya gerçekten inanılmaz bir ülke. Ülke, uygulamanın nasıl fikir ürettiğini ve bu fikirlerin daha sonra nasıl başarıyla hayata geçirildiğini gösteren, beklentilerimin de ötesinde ilginç olan bir laboratuvar gibi. Neredeyse bir gecede bütünüyle yeni bir düşünce dünyası yaratıldı... Bizim "kamuoyu" olarak adlandırdığımız olgunun olmadığı bir hayatın yarattığı duyguları gözlemlemek son derece ilginç bir deneyim. Her türlü fikir alış verişinin imha edilmiş olması, şoke ettiği kadar rahatlamaya yol açmakta ve boşluğa düşürdüğü kadar da özgürlük hissi vermektedir." (Akt.Vogt, s. 51-52).

37 Akt. Diggins, *a.g.e.*, s. 494.

siyasal ve sosyal bilimsel literatüründe nasyonal sosyalizme yönelik olarak karşılıklı anlayışı dile getiren bu tür samimi ifadeler bulmak mümkün değildir.³⁸

Bu zihniyet için faşizm, ekonomide devletçilik ile neredeyse aynı anlama sahip idi. Günümüz şartlarına göre değerlendirildiğinde, yine bir dönüm noktası teşkil eden 1933 yılında uygulamaya konulan Isveç modeline göre ekonomide sosyal demokratik devletçilik olarak nitelendirmenin daha uygun olacağı *New Deal* için “ekonomik faşizm” tabirinin sıkça kullanılmasının sebebi de budur.³⁹

Avrupa’dan, “Gömlek-Hareketi” (*shirt-movement*)⁴⁰ olarak ithal edilen faşizmin veya bir faşizmin ABD’de başarılı

38 Avrupa’daki rejimlere ilişkin temel yapılardan birinin yazarı olan ve nasyonal sosyalizm sempatisini olmasından şüphelenilmeyen Kaliforniyalı siyaset bilimci Williams B. Munro, az sayıdaki istisnalardan birini teşkil etmekteydi. Munro Almanya’daki bir inceleme gezisinden sonra nasyonal sosyalistlerin Yahudi düşmanlığını, Ortaçağ barbarlığının akıldışı tekerrürü olarak değil, “Yahudi ırkına mensup olanların savaş öncesi Almanya’ında bankacılık ve kredi işlerinin yanı sıra ağır sanayi, büyük perakende satış mağazaları ve basın hakimi olmaları vasıtasıyla önemli oranda ekonomik güç toplamış olmalarına” verilen bir tepki olarak tasvir etmişti. “Hitler and the New Deal in Germany”, *Proceedings of the Institute of World Affairs*, Los Angeles, 1934; *The Government of Europe*, New York, 1938, 3. baskı, s. 634.

39 Faşizm karşılaştırmasının tercih edilmesi, sadece ekonomik özgürlüğün kısıtlanmasının dahi Amerika’nın hassasiyetleri tarafından genel olarak özgürlüğün sonu olarak algılanması ile açıklanabilir mi?

Peki, kısıtlanmış özgürlük tasavvurunun, sadece sosyal demokrasi biçiminde olsa da sosyalizmyaftasıyla değil de, faşizm yaftasıyla sunulması durumunda daha kabul edilebilir olmasıyla açıklanabilir mi?

Bu noktadan hareketle de, kapitalizmdeki her tür devletçiliğin, *New Deal* gibi bir Amerikan faşizminin ideolojik zorlama, terör ve baskı gibi araçlara gerek duymayacağını belirtmek koşuluyla, neden hemen faşist veya adeta faşist olarak değerlendirildiği sorusu çıkmaktadır karşımıza.

40 Açıkça Avrupa’daki modeli örnek almakta olan gömlek hareketleri (en meşhuru gümüş gömlekliler hareketi idi), aynı aşırı solcu muadilleri gibi hiçbir zaman fraksiyoncu ve hizipçi statülerinin ötesine çıkamadı. Werner Sombart’ın, sosyalizmin başarısızlığına ilişkin olarak söyledikleri, Avrupa’daki modeli örnek alan veya Avrupa’dan ithal edilen faşizmin ABD’deki başarısızlığı

olamayacağı ve Amerika'ya özgü bir şekle bürünmesi gerektiği konusunda, 30'lu yıllarda sürdürülen tartışmalarda büyük oranda fikir birliği mevcuttu. Bu konudaki en meşhur görüş ise, Roosevelt'in en tehlikeli siyasi rakibi olan Huey Long'a atfedilen şu sözdür: "Amerikan faşizmi, şayet gelirse, antifaşizm olarak ortaya çıkacaktır."⁴¹

Örneğin *New Deal* gibi (ithal edilmemiş olan) bir Amerikan faşizminin ideolojik zorlama ve baskıya ihtiyaç duyamayacağı görüşüne getirilen açıklamalar, Avrupa'da şiddet uygulanarak kabul ettirilmesi gerekecek olan faşist ilkelere ABD'de, hiç kimse tarafından faşist birer ilke olarak görülmeksizin çoktandır hayata geçirilmiş olduğu tezinden tutun da,

"Amerikan demokrasisi, kendini resmen antifaşist bir sistem olarak tanımladığından ve faşizmin başlıca unsurlarını farkında olmaksızın zaten içinde barındırdığından, faşizme karşı iki kat dirençlidir. Bu unsurlar Amerikan demok-

ğin de geçerliydi: Kolektivist hareketlerin, bireyciliğin kurucu ulusu içerisinde başarılı olması mümkün değildir. Dönemin siyasi yorumcuları tarafından bütünüyle olmasa bile büyük oranda faşist olarak değerlendirilen ve 1935 yılı civarında *New Deal*'i ciddi bir şekilde tehdit eden bir protesto potansiyeli oluşturan örgütlenmemiş kolektif hareketler, üçüncü bir siyasi grup teşkil etmekteydi. Her ikisi de Roosevelt'in önce taraftarı sonra da militan birer muhalifi olan "Radyo-Rahibi" Peder Coughlin ve Louisiana Senatörü Huey Long'un popülist-demagojik yaklaşımları, Avrupa faşizminin veya nasyonal sosyalizminin Amerika'daki asıl muadili olarak değerlendirilmekteydi (30'lu yıllara ilişkin tarih yazarlığında hâlâ böyle değerlendirilmektedir).

- 41 Sözlerin Long'a ait olup olmadığı konusu ihtilaflıdır. Bu ifadenin Long'dan ziyade, (30'lu yıllara ilişkin tarih literatüründe genelde haksız yere faşist olarak nitelendirilen) yayımcı Lawrence Dennis'e ait olduğuna inanan Schlesinger, şu sözleri zikrediyor: "Şimdi coşkuyla faşizmi kötüleyen liderler tarafından bu ülkenin bir tür faşizme sürüklenmesinden daha manuklı ve iyi bir siyasi gelenek olamaz" (Schlesinger, a.g.e., s. 665).

Amerikan halkının gizli faşist eğilimine ilişkin olarak *Journal of Social Psychology* dergisi 1936 yılında bir anket düzenlemişti. Ankete katılanların büyük çoğunluğu kendini antifaşist olarak tanımlamakla birlikte, 'faşizm' yaftası kullanılmadığında kesin proto-faşist görüşler ifade etmişti (Cilt 7/1936, s. 309-19, 438-54).

rasisine faşizmin Avrupa'ya özgü biçimine karşı bağışıklık kazandırmaktadır.”⁴²

Liberal sistemden faşist sisteme, hiç kimsenin fark edemeyeceği belli belirsiz-tedricen gerçekleşen bir geçişe kadar uzanmaktadır.

“NRA, Amerikan faşizminin başlangıcıdır... Fakat İtalya ve Almanya'dan farklı olarak Anglosakson dünyadaki parlamenter demokrasi sarsılmaz özellikte kavimsel bir kurumdur. Bundan dolayı da Amerikan veya İngiliz faşizmi parlamenter demokrasiyi ortadan kaldırmak yerine büyük olasılıkla tadil edilmiş şekliyle muhafaza edecek ve geliştirecektir... Amerikan faşizmi o kadar gösterişsiz bir şekilde sahne

42 Leon Samson, “Is Facism Possible in America?” *Common Sense*, Ağustos 1934, s. 17. Samson örnek olarak Başkanlık kurumunu vermektedir. “Başkan halkın koruyucu lideridir. Bu itibarla kendisi aynı zamanda sezarizm ve demokrasiye ilişkin şeyleri bir arada bünyesinde taşır... Bilhassa kitlelerin sözcülüğü rolünde, Amerikan Başkanı hiçbir türünü üstüne alınmadan faşizm görevini ifa eder.” Samson, faşist eğilimin bir başka unsurunun Amerikan dinamizmi olduğunu iddia etmektedir: “Amerikan temposu tarihi olarak sıralanan ve gerçek olan her şeyi çiğneyecek hızda tam olarak faşist bir şekilde gidip amatör güç oyunlarına yol açıyor – bu faşist yaşam tarzının ana ruhani bileşenidir.” (s. 18).

Avrupalılar tarafından Tocqueville'den bu yana gözlemlenen Amerikan sosyal konformizmi bu bağlamda başlı başına bir konu teşkil etmektedir. Bu olgu yakın geçmişte de “konformist bir demokrasinin paradoksu” olarak tanımlanmıştı. Daria Frezza, *Il Leader, la folla, la democrazia nel discorso pubblico americano 1880-1941*, Roma, 2001. John M. Keynes bu durumu 30'lu yıllarda şu şekilde formüle etmişti: “Amerikalılar, sıradan düşünen kişinin genel kanının ne olduğuna inanmasını keşfetmeye fazla meraklılar.” *The General Theory*, New York, 1936, s. 159. Günümüzde kullanılan siyasi doğruculuk kavramının gösterdiği gibi fikir birliği, gönüllülük hatta daha da iyisi siyasi idrak (= doğruculuk) sonucunda oluşmaktadır. Bir fikrin konuşma dilinde kullanılan tabiriyle alınıp satılması (*sold, bought*), sadece iki tarafın da kendilerinin birbirlerine bağımlı olduklarını düşünmelerinden dolayı yürüyen ilişkinin psikolojisine ışık tutmaktadır. Aynı durum, Avrupa'daki muadilinden farklı görülen Amerikan trafik disiplininde de görüldü: “Sonuç, yollar üzerinden, bizim bilmediğimiz bir güvenli devletin yaratılmasıdır.” Hyacinthe Dubreuil, *Les Codes Roosevelt: Les perspectives de la vie sociale*, Paris, 1934, s. 135.

alacaktır ki, çoğu seçmen farkına bile varmayacaktır... Liderleri de, Hitler ve Mussolini'nin hâlihazırdaki serbest giyimli taklitçileri değil, saygı ve korku duyulan, redingot giyinen ve ülkenin en iyi üniversitelerinde okumuş olan eşrafı olacaktır.”⁴³

Siyasi demokrasinin *New Deal* düzeninde muhafaza edilmesi de bu çerçevede değerlendirilmişti. Davalarına inanan liberaller, demokrasinin parçalara ayrılmasından (örneğin Roosevelt'in Yüce Mahkeme'ye nüfuz etme girişimi) endişe eder veya demokrasinin diktatörlüklere karşı kazandığı zaferi temsilen *New Deal*'i kutlarken, Toquevilles'in Amerikan demokrasisine yönelik klasik analizi konusunda eğitilmiş gerçekçiler ve kinikler şu saptamada bulunuyordu:

“Baskının özgürlükten çok daha tehlikeli olabileceği idrak edildiğinden dolayı, demokratik özgürlüklerin ortadan kaldırılması artık gerekli olmayabilir.”⁴⁴

“Fabian faşizmi” kavramı ilk kez, Herbert W. Scheider'in Columbia Üniversitesi'nden çalışma arkadaşı olan felsefeci William Pepperell Montague tarafından 1934 yılında Prag'da düzenlenen uluslararası felsefe kongresinde geliştirilmişti. Montague bu kavramı, desteklediği *New Deal* veya daha ziyade *New Deal*'in, önerdiği üzere bazı tedbirlerinin geliştirilmesi için kullanmıştı.⁴⁵ Zira Montague, Avrupa'daki diktatörlüklerden farklı olarak liberal sistemi “demokratik yöntemlerle ve hüsnüniyet ruhuyla ... güzellekle” değiştirme girişiminin başarı olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu düşünüyordu. Montague, “faşist komünizm ve de-

43 Waldo Frank, “Will Fascism Come to America?”, *Modern Monthly*, cilt 8/1934, s. 465-66.

44 E. Francis Brown, “The American Road to Fascism”, *Current History*, Temmuz 1933, s. 397.

45 W. P. Montague, “Democracy at the crossroads”, *Actes du huitiemes congres international de philosophie a Prague 2-7 septembre 1934*, Prag, 1936, s. 481.

mokratik kapitalizmden meydana gelen ikili bir ekonominin ("dual economy of fascist communism and democratic capitalism") tesis edilmesini tavsiye ediyordu.

Kapitalist ekonomi sürecinde faaliyet gösterenlere yönelik medeni haklar değişikliğe uğramadan muhafaza edilirken, işsizlerin, kapalı bir ekonomik sistem oluşturan ve liberal-demokratik biçimde değil, teknokrat dikta sistemleri biçiminde organize olan komünlerde (Serbest rekabet dünyasındaki koruma bölgeleri) toplanması öngörülüyordu. Montague'nin pragmatik reçetesi şu şekildeydi: "Maddi gücü yetenlere kapitalizm, muhtaç olan ötekilere komünizm."

Gerçek dünyada var olan faşizmin aksine bireylere, iki sistem arasında tercih yapma hakkının tanınması öngörülüyordu – tercih yelpazesi, bir ile üç yıl arasında komün diktatörlüğüne hizmet taahhüdünde bulunmaktan tutunda, "sistemi istenildiği zamanda terk etmeye" kadar uzanıyordu.

New Deal düzeninin bazı programlarında ikili ekonomi kavramı bir dereceye kadar gerçekleştirilmişti. Bir yerleşim programı olan Asgari Geçim Çiftlikleri, Sivil İstihdam Birlikleri ve Tennessee Vadisi Kurumu buna örnek olarak gösterilebilir.* Bu projeler çerçevesinde liberal-kapitalist bütünden belirli bölümler çıkarılarak, yerleşme programında görüldüğü gibi muadil faşist ve nasyonal sosyalist projelerden farklı olarak otoriter biçimde organize edilmiştir.⁴⁶

(*) Asgari Geçim Çiftlikleri ve Tennessee Vadisi Kurumu için ilerleyen bölümlere bakınız. Sivil İstihdam Birlikleri, genç erkek nüfusa yönelik olarak hayata geçirilen bir istihdam yaratma programıydı. Bu program 30'lu yıllarda çoğu zaman nasyonal sosyalist düzende uygulanan Zorunlu Reich Çalışma Hizmeti'nin Amerika'daki muadili olarak değerlendirilmekteydi.

46 Diane Ghirardo, *Building New Communities*, s. 138. "Yeni Alanlar" bölümündeki, "Yerleşim" kısmına bakınız.

Savaş metaforu

Savaş deneyimi faşizm ve nasyonal sosyalizm için her şeyi belirleyen yaradılış eylemiydi. Birinci Dünya Savaşı her iki düzen için de liberalizmin iflası ve sonu anlamına geliyordu. 1918 yılından sonra olanlara sadece cansız bir bedenın res-torasyonu ve yeniden canlandırılması gözúyle bakıyorlardı. Savaş, daha doğrusu cephe ise yeni olanı yaratmıştı: Ateşte duranların, ateş tarafından arındırılanların, sertleştirilenlerin ve yenilenenlerin topluluğu. Sınıfsal bariyerler cephede erimiş ve yeni bir topluluk demir misali çekikle dövülmüştü. Faşizm ve nasyonal sosyalizm kendilerini cepheden yurda doğru uzanan, eskinin egemenliği altında bulunan ulusa yeni olanı taşıyan, cepheden yurda çalınan bir kalk borusu vazifesi gören hamasi-mesihçe bir hareket olarak görüyordu.

Siyasi hareketin usulleri savaş deneyiminden türetilmişti. Örneğin *Führer* prensibi, tektipleştirme, özel birlikler, temel kavram olarak siyasi *mücadele* yerine *kavga* kavramının kullanılması, çok katmanlı başlangıç muharebelerinden söz edilmesi. Aslında yasal birer hükümet değişikliği olan her iki hükümet darbesi de cepheden yurda yönelen uzun yürüyüşün zaferle sonuçlanması, ulusun yeniden ele geçirilmesi ve liberalizmin hükümdarlığından kurtarılması, tüccarların savaşçılar tarafından defedilmesi, 1914 yılının Ağustos ayında Almanya'da ve 1915 yılının Mayıs ayında İtalya'da coşkuyla hissedilen ulusal birliğin eski haline getirilmesi olarak yorumlanıyordu. Savaş efsanesi iktidar ele geçirildikten sonra da liberal-parlamentar devleti, askeri örneklere göre organize edilen *Führer* devletine dönüştürme sürecine nüfuz etmeyi sürdürdü.

New Deal'ın savaş metaforları ve psikolojisi, faşizmdekiler kadar bilinmiyor. Bunların günümüzde sadece uzmanlar tarafından biliniyor olması, ABD'nin barış ve kişisel özgürlük-

ler parolasıyla bednam militarist barış karşıtlarına karşı yürütmüş olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın bir sonucudur. ABD kendini, totaliter saldırganlığa direnmek ve dünyanın tümüyle askerileştirmesini engellemek için silaha davranmak zorunda kalan barışçıl-sevimli tüccarlar olarak görüyordu.

Roosevelt, göreve başlama merasimi vesilesiyle 1933 yılının Mart Yayında yaptığı konuşmada savaş ile ticaret arasındaki ilişkiyi farklı biçimde tasvir etmişti. Tüccarlar veya Roosevelt'in Kitab-ı Mukaddes'e atfen ifade ettiği "para bozanlar" ülkeyi krize sürüklemekteydi. Ulusun tapınağının defedilmeleri ise öncelikli görevdi. Krize karşı ekonomik ve sosyal alanda mücadele verilmesi yeterli değildi. Düpedüz savaş ilan edilmesi gerekiyordu. Ulusu birleştiren ve yükümlülük altına alan bu eylem olmadan, gerekli enerjiler seferber edilemez ve fedakârlıklarda bulunulamazdı. Bugün kulağa konvansiyonel propaganda metaforları gibi gelen sözlerin –

"Kazanmak için güçlü, disiplinli ve fedakâr bir ordu kurmalıyız ... amme menfaati için herkesin bu fedakârlıkta bulunmaya ve disiplin altına girmeye hazır olduğundan eminim. Zira gerekli liderlik sadece bu temel üzerinden mümkün kılınabilir... Bundan dolayı da halkımızın bu büyük ordusunun komutasını hiç tereddüt etmeden üstleniyorum."

– doğrudan doğruya başarıya ulaşamaması ihtimaline karşı da, savaş haline yönelik olağanüstü hal kanunları imasında bulunarak:

"O zaman görevimi ifa etmek üzere kongreden, krizle mücadele edebilmek için son bir yetki talep edeceğim: Ülkeyi düşman işgalinden korumak için gerekli olacak olağanüstü hal tedbirlerini alma yetkisi."⁴⁷

47 Akt. William E. Leuchtenburg, "The New Deal and the Analogue of War", *The FDR Years: On Roosevelt and his Legacy*, NY, 1995, s. 35-75. İlk yayım yı-

– 1933 yılının bahar aylarında, çok fazla geçmişte kalma-
yan tarihi hatıralarla bezenmiş çok daha somut ve farklı, tok
bir sesi vardı. Faşizm ve nasyonal sosyalizm gibi *New Deal*
düzeninde de savaştan bahsedildiğinde, Birinci Dünya Sava-
şı kastedilirdi. Birçok başka konuda da olduğu gibi bu hu-
susta da özgün fikirler ortaya konulmaktan ziyade, sadece
ötekilerce söylenenler tekrar edilirdi.

Ekonomik krizin geleneksel yöntemlerle aşılamayaca-
ğı ortaya çıkınca, ulus olarak savaş benzeri üstün bir gayret
gösterilmesi gerektiğine yönelik çağrılar yüksek sesle dil-
lendirilmeye başlamıştı. *General Electric* şirketinin Başka-
nı ve ilerlemecilik akımının taraftarı olan Gerard Swope da-
ha 1931 yılında, fazlasıyla dikkate alınan bir krizle müca-
dele planı ortaya koymuştu. Roosevelt daha sonra bu planı
birkaç küçük ilaveyle NRA olarak hayata geçirmişti. Swope
bundan iki yıl önce de, planı “faşist ve tekelci” (“fascist and
monopolistic”) olduğu gerekçesiyle reddeden Başkan Hoo-
ver’e bir savaş benzetmesiyle karşılık vermişti:

“Yakın savaş tehlikesi halinde Başkan Kongre’yi olağanüstü
toplantıya çağırır, savaş hali ve genel seferberlik ilan eder-
di. Hâlihazırdaki kriz, kimi bakımdan savaştan daha tehli-
kelidir. Bundan dolayı Kongre’nin olağanüstü toplanarak
Başkan’a, bir milyar dolarlık devlet tahvili çıkarma yetki-
si vermesini öneriyorum ... bu adımı da, Dünya Savaşı’nda-
ki savaş tahvili modelinde olduğu gibi bir reklam kampan-
yası izlemelidir.”⁴⁸

lı: 1964. Aksi belirtilmedikçe bu bölümde yer verilen bütün alıntıların kayna-
ğı Leuchtenburg’dur.

48 Swope planı ve NRA hakkında: Kim McQuaid, *A Response to Industrialism: Li-
beral Businessman and the Evolving Spectrum of Capitalist Reform 1880-1960*,
New York/Londra, 1986. Kim McQuaid ve Edward Berkowitz, *Creating the
Welfare State*, New York, 1980. Swope hakkında: David Loth, *Swope of G.E.*,
New York, 1958.

Swope'u nerdeyse kelimesi kelimesine yorumlayan Roosevelt iktidara gelmeden iki yıl önce, önde gelen ilerlemeci ekonomi uzmanlarından biri olan Richard T. Ely, işsizlerden meydana gelen ve ekonomik bir genelkurmayın komutası altında, zamanında Dünya Savaşı'nda seferber edilen enerji ve kaynaklar vasıtasıyla krizle mücadele eden bir ordunun kurulmasını önermişti.⁴⁹

Sivil-barışçı bir tartışmada yapılan militarist gaflar olmanın çok uzağında olan bu tür açıklamalar 1930'lu yıllarda zamana hâkim olan ve sadece Hoover gibi adamları etkilemeyen ruhun birer ifadesiydi. Savaş metaforu, reform programlarını ve bu programların uygulanması için oluşturulan kurumları etkiliyordu: 1917 yılında kurulan Savaş Sanayii Kurulu* örneğine göre oluşturulan ve eski Savaş Sanayii Kurulu çalışanı General Johnson tarafından yönetilen NRA; paramiliter biçimde örgütlenmiş olan Sivil İstihdam Birlikleri; ve görünürde askeriyeyle ilgisi olmayan toplu konut programı (savunma sanayi konutları modeline göre), akarsu ıslahı ve enerji üretimi gibi programlar dahi. (Tennessee Vadisi Kurumu kamuoyuna, Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya atılan bir silahlanma projesinin geliştirilmiş hali olarak sunulmuştu.)

Dünya Savaşı seferberliğinin ruhu, *New Deal* düzeninin beyin takımına kadar nüfuz etmekteydi. Bu bağlamda 1917-1918 yıllarındaki savaş ekonomisi bürokrasisi gazilerinin düzenlediği bir tür mezunlar gününden veya katılımcıların açısından bakıldığında, zamanında hayal kırıklığıyla sonuçlanan tarihi bir kesiti, daha tatminkâr bir sonuçla tekrarlama denemesinden söz edilebilir. Tugwell'in, savaş ekonomisini bir tür sosyalizm ve bu ekonominin sona erdirilmesini,

49 Richard T. Ely, *Hard Times: The Way in and the Way Out*, New York, 1931, s. 103.

(*) Wilson tarafından kurulan ve ABD'nin bütün ekonomisini harp ekonomisinin emrine veren kuruluş.

büyük bir deneyin yarıda kesilmesi olarak gördüğüne ilişkin itirafı, o neslin büyük bir bölümü tarafından paylaşıyor ve erken dönem faşizm ve nasyonal sosyalizmin yaydığı iyimserlik havasına benziyordu. *New Deal*'ın ilk günlerinde kamuoyunda hâkim olan hava, her iki döneme de şahit olan gazetecilere Roma yürüyüşünü ve 1933 yılının Mart ayında Almanya'da düzenlenen seçimleri hatırlatıyordu.⁵⁰

Cephe deneyimini anlamadan faşizmi ve nasyonal sosyalizmi anlamak nasıl mümkün değilse, aynı zihniyetin hortlak misali nasıl geri döndüğünü ve ikinci şans fikrini anlamadan, *New Deal*'ın zihniyetini, belagatini ve simgeciliğini anlamak da mümkün değildir. Ancak savaş metaforunun kökleri daha da derinlere uzanıyor.

Sermayeden azat edenler

İkinci Dünya Savaşı çıkmadan önceki yirmi yıllık dönemde Almanya, İtalya ve ABD'de, liberalizmin modern ekonomik ve sosyal koşullar karşısındaki bariz başarısızlığına karşı protesto ve reform hareketleri başlatılmıştı. Toplumu giderek yoksul ve zengin olmak üzere iki kutba ayıran bir ekonomik düzen ve siyasi temsil sistemi olarak liberalizmin vadesi 19. yüzyılın sonlarına doğru küle toplumunun nezdinde nasıl dolduysa, bir asır önceki feodal-mutlakiyetçi sistemin vadesi de burjuva için dolmuştu. Fikrî düzeyde de aynı çöküş söz konusuydu. İnsanlığın aydınlanmasına ve özgürleşmesine hizmet etmeyi bırakan kültür, azınlığın çoğunluk üzerindeki iktidarını korumayı amaçlayan kitlesel manipülasyon aracına dönüşmüştü. Entelektüel elitin maddi eşitsizlik dışında öfkelenmediği tek şey, bu eşitliği gizlemek için günbegün üretilen boş laf kültürüydü. 1870 civarında dünyaya gelen ve 1890'lı yıllarda yetişkin olan nesil için

50 Vaudagna, *L'Estetica*, s. 97.

bu gelişme, doğumları esnasında son bulan ulusal birlik savaşlarının idealleriyle yetiştirilmiş olduklarından dolayı daha da tahammül edilemezdi. Ulusal ve liberal idealler gerçekleştirileceğine üç ülkede de kontrolsüz bir “zenginleşin” (“enrichissez-vous”) dönemi başlamıştı. Amerikan İç Savaşı’nı, hırsız baronların altın çağı izlemiştir. İkinci Alman Reich’inin ilanını, sahtekârlıklarıyla bilinen kurucular dönemi ve İtalya devletinin kuruluşunu parlamenter bataklık izlemişti. 1890 neslinden olup kendini modern olarak tanımlayanlar artık liberalizme bel bağlamıyordu. Bu durum kendini estetizme; doğaya ve doğayı kapitalizmin tahrip edici silindirine karşı koruma görevine; kâr dürtüsünün yozlaşmasına karşı korunması gereken teknolojiye; bırakınız yapsınlar zihniyeti anarşisine alternatif olarak örgütlenme ve disiplin ve nihayetinde, asli kurucu idealizmini yeniden canlandırmanın görev edinildiği ulusa yönelim şeklinde dışa vurabildi. 1890 kuşağının devleti tüccarların elinden kurtarmak, sermayenin gece bekçiliğinden alıp, sermayeyi etkili bir şekilde yöneten, idare ve kontrol eden bir mercie dönüştürmek istemesi bu kuşağa anti veya post liberal bir özellik katmaktaydı.

Sosyal ve ekonomik çıkış noktası bakımından değerlendirildiğinde bu hedefin bütünüyle özgeci olduğu söylenemez. Zira bırakınız yapsınlar zihniyetinin *frontier*’inin ve yarattığı fırsatların ortadan kaldırılmasıyla, bireysel ekonomik ve sosyal yükselme yolları büyük ölçüde kapatılmış oldu. Yeni orta sınıf mensuplarının birçoğu gibi sanayi ve finans burjuvasına ait olmayanlar sadece eğitim, daha doğrusu mesleki eğitimle gerekli nitelikleri kazanabilirdi. Girişimciliğe giden yolların kapatılmış olmasının doğurduğu sıkıntı böylece yönetici, bürokrat ve memur olma idealinde vücut bulan bir erdeme dönüştürüldü. Sermayedar olmamalarına rağmen yeni toplumsal sınıfın mensupları kendilerini, teknik-

profesyonel niteliklerinden dolayı eski girişimci sınıftan üstün ve ekonomiye, topluma ve nihayetinde ulusa liderlik edecek olan gerçek seçkinler olarak görebilirdi. Post liberal bir ekonomik ve toplumsal düzen ile devlet nizamı tasavvurunun beslendiği iki kaynak vardı: Ekonomi ve devlet sentezine ilişkin sosyalist kuram ve Prusya'daki mutlak devletçi ekonomik model örneği. Sosyalizm kavramının yeni orta sınıfın bir kesimince devralınması, emekten arındırılması ve Hristiyan, ulusal, Prusyalı ve devlet sosyalizmi gibi ifadelerle artık sınıfsal bir öğreti olarak değil, halk öğretisi olarak ilan edilmesi suretiyle 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da yeni sentezler oluştu.

Bu hareketin ABD'deki muadili, *New Deal*'in fikir ve insan kaynağı olarak tanımlanmış olduğumuz ilerlemecilik idi. Ancak genç Franklin D. Roosevelt'in de büyük ölçüde etkilendiği ilerlemecilik akımı, Prusya-Alman modelinin önemli etkisi altında bulunuyordu.⁵¹

20. yüzyılın 30'lu yıllarında faşizmin *New Deal*'e örnek alınmasına benzer bir şekilde, 1890-1910 yılları arasında da, teknoloji, ekonomi ve siyasetin bilimselleştirilmesine yönelik Prusya-Alman modelinin ilerlemecilik akımı tarafından örnek alındığı iddia edilebilir. Bu reform hareketinin, aralarında Woodrow Wilson'un da bulunduğu ileri gelen tüm şahsiyetleri ya Almanya'da ya da Alman modeline göre kurulan bir Amerikan üniversitesinde okumuş, Hegel'in devlet kuramını ve Prusya-Alman militarizmini, liberal-anarşik ilkelere göre yönetilmesi artık mümkün olmayan modern

51 Örneğin Roosevelt, bireysel özgürlük ile kolektif yükümlülük arasındaki ilişki hakkında 1912 yılında yaptığı bir konuşmada Almanların örnek niteliğinde bir yol izlediğini ifade etmişti. "Mülkiyetinden hoşnut olan bireyin özgürlüklerini aşarak, bu özgürlüklerin tüm insanların barışı uğruna kontrol edilmesi gerektiğini düşünüyorlar." Akt. Daniel R. Fusfeld, *The Economic Thought of FDR and the Origin of the New Deal*, New York, 1956, s. 50.

topluma yönelik etkili bir örgütlenme modeli olarak takdir etmeyi öğrenmişlerdi.⁵²

William James'in 1910 yılında kaleme aldığı *The Moral Equivalent of War* başlıklı denemesi, bu etkinin doruk noktasını teşkil eder. Aynı ilerlemecilerin birkaç yıl sonra Prusya militarizmini dünyadaki kötülüklerin anası ve Amerika'nın savaşa girmesinin ahlaki sebebi olarak ilan etmeleri, ABD'nin militarizme karşı özgürlük ve demokrasi için mücadele ettiğini iddia eden propaganda faaliyetlerini dikkate almanız halinde çelişkili gelir sadece. Bu propaganda çerçevesinde 1917/18 yıllarından savaş sonrası ilk yıllara kadar Amerikan iç politikasında gerçekleşenler, savaş muhalifi bütün güçlere yönelik olarak yürütülen ideolojik zorlama ve baskı çalışmalarından ibaret olup, bu çalışmalar Henry Lasswells ve Charles Beards gibi liberal siyaset bilimciler ve tarihçilere göre, Çarlık Rusyası haricinde savaşa katılan başka hiçbir ülkede bu kadar radikal ve hatta totaliter biçimde yürütülmemiştir. Totalitarizmin başlangıcını 1917 yılının Ekim ayında gerçekleşen bolşevik devrimi ile tarihlendiren alışlagelmiş 20. yüzyıl totalitarizm kronolojisinden farklı olarak Robert Nisbeth'in aklına uyararak, totaliter diktatörlüklerin dünya prömiyerini 1917 yılının bahar aylarına ve ABD'ye çekmek, hatta Lenin'i Wilson'un dikkatli ve meraklı öğrencisi olarak görmek isteyebilirsiniz.⁵³

52 Richard Hofstadter, *The Age of Reform*, New York, 1955. Arthur A. Ekirch, *Progressivism in America*, New York, 1974. Wilson hakkında: Robert Miewald, "The Origins of Wilson's Thought: 'The German Tradition and the Organic State'" J. Rabin / J. Bowman, *Politics and Administration*, New York, 1984.

53 Dönemin sansüre kurban gitmeyen yorumcuları, ABD'nin militarizm ve prusyacılıkla mücadelesi içerisinde aynı yollara başvurabileceğine yönelik endişelerini dile getirmekteydi. 1933 yılından sonra Berlin'e Büyükelçi olarak atanan tarihçi William E. Dodd, Wilson'un "Bismarck'ın emperyalist Almanya'yı inşa etmek için uyguladığı programı kullanmak zorunda kalabileceğini" düşünmekteydi. Ekonomi uzmanı Thomas N. Carver ise "Are We in Danger of Becoming Prussianized?" başlıklı bir makalesinde şöyle demişti: "Zaten bizim savaşımızda hükümet yetkisinin fazlasıyla kullanılmasıyla eşdeğer bir güç merke-

İlerlemecilerin savaş yanlısı ve militarist tutumları, İtalyan sosyalistleri bünyesindeki Mussolini grubunun 1915 yılındaki savaş coşkusuyla benzer bir çelişkiye sahipti. Mussolini grubu savaş eğilimlerini, savaşın doğrudan dünya devrimine yol açacağı görüşüyle açıklıyordu. Amerikan ilerlemeciler ise savaşa girmeyi, teknokratlar olarak devlet idaresini ele geçirme ve bu şekilde büyük bir sıçramayla birlikte, barışın hüküm sürdüğü uzun yıllar boyunca ekonomide büyük sermaye sahipleri tarafından mütemadiyen engellenen ayrıntılı ekonomik, toplumsal ve ulusal yenilemeyi gerçekleştirmek için fırsatı olarak görüyordu. Savaş ve refah, ilerlemeciliğin savaş belagati içerisinde kısa sürede birbirinin yerine kullanılabilen, eş anlamlı kavramlar haline gelmişti.

Savaşın sürdüğü iki yıl boyunca da, beklentilerinin gerçekleşeceğine inanabildiler. Çünkü “savaş odaklı - sosyalist” biçimde organize edilen ekonomi ve toplum artık birdenbire ve mucizevi bir şekilde, özel sermayedarlara ve şirketlere karşı değil, sadece ulusa karşı sorumlu olan, yani aslında ulusun meşru liderleri olan yönetici uzmanlar tarafından yönetiliyordu. Bu yönetici uzmanlardan birinin 1917 yılının

zileşmesi meydana geldi. Merkezileşme mantıklı ve etkili bir şekilde uygulandığında sezarizm, bonapartizm, bürokrasi, Prusyacılıkla sonuçlanmaktadır. Otoriter lider her ne kadar demokrat da olsa, programının doğası gereği dünyanın şimdilerde prusyanizm dediği iktidar merkezine doğru mantıklı ve kaçınılmaz bir gidişat sergiler veya öyle davranırmış gibi yapar.” (Her iki alıntı: Arthur A. Ekirch, *Progressivism in America*, New York, 1974, s. 271, 273). Robert Nisbeth, iki adet yetkilendirme kanunuyla (Casusluk Kanunu, İsyanı Tahrir Kanunu) örtülen ideolojik zorlama ve baskı politikasını şöyle tanımlıyor: “Batı’nın totaliterizm ile ilk gerçek deneyimi Woodrow Wilson döneminde Amerikan savaşı ile gerçekleşti – siyasi mutlakiyetçilik kültür, toplum, eğitim, din, sanayi, sanat, yerel topluluklar ve aile dahil köşede bekleyen bir tür terörle her yere yayılmıştı.” (Robert Nisbeth, *Twilight of Authority*, New York, 1975, s. 183). Yine Robert Nisbeth: “Kabul etmek istemsek de totaliter devletin ilk emareleri 1917-18 yıllarında Birleşik Devletler’de görülmüştü. İngiltere ve Fransa’nın varlığı bir yana, Kayser’in askeri-siyasi düzeni bile Amerika’nın savaş devleti külliyetine yetişememişti.” (Robert Nisbeth, *The Making of Modern Society*, Brighton/İngiltere, 1986, s. 192).

yaz aylarında Washington'dan bildirdikleri, 1933 yılında hiç değiştirmeden kullanılabiliirdi:

“Her şeyin davaya hizmete adandığı bu coşku olağanüstü ... yeni hükümet büroları mantar gibi bitmeye başladı; daktilo siparişleri veriliyor, yeni mektup başlıkları tasarlanıyor. Arı sürüsü gibi vızıldıyoruz. Masrafları düşünmeden, durmaksızın telefonlaşıyoruz. Halkla ilişkiler (*publicity work*) birinci sırada yer alıyor ... cezbedici, heyecan verici ve tahrik edici işler yapıyoruz.”

Aydınlanmış bir “demokratik kolektivizm” çağının eşiğinde bulunma inancı teşvik edici bir etkide bulunmaktaydı.

“Bırakınız yapsınlar anlayışı öldü. Yaşasın planlama (*social control*). Sadece savaş için değil, aynı zamanda da barışa ve müstakbel kardeşlik imparatorluğuna temel olarak.”⁵⁴

54 Akt. Allen F. Davis, “Welfare, Reform and World War I”, *American Quarterly*, cilt 19/1967, s. 519, 520, 521.

Günümüzde Hitler ve Franklin D. Roosevelt, birbirine olabildiğince zıt iki şahsiyet olarak algılanır. Biri, ayaktakımının kariyer yapmış bir üyesi, isterik bir demagog, vicdansız bir diktatör, barbarlığın, kötülüğün, totaliter olanın vücut bulmuş hali. Diğeri ise soylu bir centilmen, doğuştan gelen kişisel ve siyasi bir otoriteye sahip, kendinden emin ve aynı zamanda iliklerine kadar liberal, demokrat ve hümanist. Ancak her ikisi de 30'lu yılların algısı ve günümüzün tarih araştırmaları tarafından, nasyonal sosyalizmi ve *New Deal*'i mümkün kılan ve kitleleri büyüleyen karizmatik birer şahsiyet olarak görülür.

Liderin açık, net ve olabildiğince simgesel bir şekilde kemikleşmiş güç gruplarının ve kurumlarının dışında yer alması karizmanın bir parçasıdır. Lider, ister anonim kitlelerin içerisinde yükselen isterse de egemen sınıftan ayrılan biri olarak partiler üstü bir şahsiyettir. Dünya Savaşı'nın isimsiz askeri Hitler ve aristokrat Roosevelt, öteki olma ve sistemle arasında mesafe bulundurma önkoşulunu birbirine

zıt kutuplardan hareketle yerine getirmişti. Kurtarıcı Mesih dışarıdan gelmek zorundadır.¹

Kriz durumlarında karizmatik liderlik, alışlagelmiş temsil sisteminin etkisiz kalması ve sürükleyici etkisini yitirmesi halinde meydana gelir. Bunun sosyolojik sebebi, krizden dolayı gözden düşen eski uzlaştırıcı kurumların (parlamento, partiler) aşılarak kitle ile lider arasında doğrudan bağlantı kurulmasıdır. Psikolojik sebebi ise, kitle ile karizmatik kişiliğin eski sisteme karşı ortak bir harekette kaynaşmasıdır. Bu sinerjinin oluşmaması halinde hem hareketin kendisi hem de bileşenleri, tutmayan hamur gibi dağılır. Dünya savaşları arasındaki dönemde totaliter diktatörlüklerin başında olan liderlerinin eski usul zorba despotlar olmadığını, sosyolojik deneyimi olan gözlemciler en başından beri görüyordu. “Demokrasi diktatörlüktür” ifadesi ve bu ifadenin devrik hali, bireysel siyasi özgürlükler ve akıl hakkındaki eski liberal tasavvurun kitlesel hareketlerin baş gösterdiği çağda artık hükümsüz olduğu idrakinin yansımasıdır.

Bu şartlar altında karizmatik liderlik, her şeyden önce ve siyasi sistemden bağımsız olarak, kitleyle sürekli ve doğrudan bağlantı içerisinde olmak, yani ulusal düzeyde, geleneksel siyasetçilerin en iyi ihtimalle geçici bir süreliğine ve sınırlı bir kitleye yönelik olarak yapabildiklerini yapmaktır. Henri de Man’ın 1932 yılında kaleme aldığı “Kitleler ve Liderler” başlıklı makalesinde ifade ettiği üzere bunun önkoşulu, hayvan terbiyecisinin korkusuzluğuymuştu. Henri de Man bu ifadesiyle, kitlelere karşı duyulan korkudan ziyade, sivil

1 *Revue mondiale* dergisinde yayımlanan bir makalede, Roosevelt’in aristokratlığının karakterinin bir parçası olduğuna işaret edilir: “Halk tarafından sevilmesinin nedenlerinden biri ... aristokrasiye mensup birinin, bir asilzadenin ... para babalarına ve sanayicilere karşı halkın yanında saf tutmasıydı”. Marquis La Londe, “L’experience americaine: La popularite du President Roosevelt”, *La revue mondiale*, 1-15 Eylül, s. 4.

endişelerden arınmışlığı, “maddi varlıklara karşı egemen üstünlüğü” veya başka bir ifadeyle karizmatik şahsiyetin oyuncu ve maceracı boyutunu kastediyordu. Liderin bu özelliği, “sivil korkulardan azat edilmeye, yeni ve destansı bir çağa, mülkiyetin teşkil edemeyeceği farklı ve asil bir otoriteye duyulan giderilmemiş özlemi” giderir.² Karizmatik lider, sadece oyuncu ve maceracı niteliklerine sahip kişiliklerden, iş adamı siyasetçilerden ve profesyonel siyasetçilerden farklı olarak ciddi ve özgeci bir intiba bırakır.

“Konuşmalarıyla yarattığı samimi, dürüst ve ciddi izlenim, alışlagelmiş siyasetçilerin kullandığı ruhsuz dil ile bütünüyle çelişmektedir ... dinleyicilerine aktardığı gerçeklik hissiyle onları doğrudan sürüklemektedir ... karizmatik hitabet, kolektif-sözel bir ayindir”³ (Alexandre Dorna).

de Man, liderlerin “yabancı ruhlarla empati kurma” yeteneğinden bahsederken, nasyonal sosyalist kuram, liderlik ile diktatörlük arasındaki farkı ortaya koyma amacıyla bir adım daha ileri giderek Hitler’i “müşterek şahsiyet” olarak adlandırmaktadır (Erich Becker).⁴ Roger Bonnard, nasyonal sosyalist hukuk ve meşruiyet kuramına ilişkin olarak 1936 yılında kaleme aldığı makalesinde, halkın ruhunu içine alan, ona vücut kazandıran ve irade olarak dile getiren bir çanak suretindeki lider tasavvurunu şöyle tasvir etmişti:

“Liderin gücü, kişisel otoritesine dayanır. Gücünü meşru kılan ise, halkın ruhunun iliklerine kadar işlemiş olması, yani halkın gücünü onun vasıtasıyla kullanmasıdır... Buna göre halk, lidere itaat etmekle, sadece kendine itaat etmektedir.”

2 Hendrik de Man, *Massen und Führer*, Potsdam, 1932, s. 43-44.

3 Alexandre Dorna, *Le Lcader charismatique*, Paris, 1998, s. 26-27.

4 Erich Becker, *Diktatur und Führung*, Tübingen, 1935, s. 35.

Bonnard, hakikatler ışığında bakıldığında bunun sadece bir efsaneden ibaret olduğu belirtmekle birlikte, kitlelerin inanmasından dolayı her efsane ve her din gibi büyük bir psikososyal kaynaştırıcı güç meydana getirdiğini ifade etmektedir: “Nasyonal sosyalizm sahip olduğu gücü, bu efsanevi temele borçludur.”⁵

Roosevelt ve radyo

Hitler ve Roosevelt’in iktidarı ikizmişçesine eşzamanlı bir şekilde ele geçirmesi, bu iki şahsiyetin birbirine bütünüyle zıt siyasetini, ideolojisini, sosyal kökenini ve kişiliğini vurgulamış olsa da, kitlenin ruhuna özel, hatta içten bir şekilde hitap edebilme konusunda iki liderin de olağanüstü yetenekli oldukları da gözlemlenmiştir. Her ikisi de farklı yöntemler kullanarak dinleyiciye, büyük adamın kitleye değil, doğrudan kişinin kendisine hitap ettiği hissi veriyordu.

Roosevelt’in bu yeteneği, tercihen kullandığı iletişim aracı olan radyonun doğasıyla açıklanabilir. Radyonun yarattığı samimi ve dürüst izlenim, radyo dinleyicisinin içerisinde bulunduğu fiziksel ortamdan kaynaklanıyordu. Konuşan (konuşmacı değil) teknik ve akustik olarak dinleyicilerin doğrudan kulağına konuşuyordu. Radyo hoparlörü vasıtasıyla lider, toplumun en küçük birimi olan aileye misafir olarak, doğrudan kişilerin kendisine hitap ediyordu. Kitle demokrasisinde, konuşmacı ile dinleyiciler arasındaki gide-rek büyüyen ve kimlikleri belirsizleştiren mesafe, radyonun yardımıyla yerini aniden olabildiğince samimi bir yakınlığa bırakıyordu. Radyo, seyirciyi görsel olarak olayların ortasında olduğu yanılsamasına sürükleyen ilk hayal fabrikası ve medya uyuşturucusu olan televizyonun akustik karşılığı idi.

5 Roger Bonnard: *Le droit et l'Etat dans la doctrine nationale-socialiste*, Paris, 1936, s. 92, 94.

Kitlenin canlı kolektif bedeni ve hayvansal “manyetizması” bu süreçte kaybolmuştur. Ancak Marshall McLuhan’ın, “benliğin teknolojinin içerisinde çözüldüğü elektrikli cennet bahçesi” bunların yokluğunu fazlasıyla telafi etmişti.

Sinema salonunun karanlığındaki ve hoparlörün önündeki yalnızlık, seyirci ve dinleyiciler tarafından terk edilmişlik olarak değil, tam aksine dahiliyet olarak algılanıyor ve onları gösteriye daha da yakın, özel, sıkı sıkıya ve totaliter biçimde dâhil ediyordu.

Sesin bedensiz oluşu ve dinleyicinin ruhsal olarak bir tür girdaba kapılması da, radyoyu (sessiz) filmin muadili haline getiriyordu. Dinleyici, filmdeki ses ve radyodaki görsellik gibi diğer duyuşsal boyutların eksikliğini temsil eden boşluğu gayri ihtiyari olarak hayal gücüyle dolduruyordu. Duyusal bir yarımdan yoksun olarak karşısına çıkan gerçekliği kişisel istek, hayal ve kurallarına göre yeniden oluştuyordu. Orson Welles’in, Marshall’ın dünyayı istilasına ilişkin olarak 1938 yılında New York ve çevresinde yayınlanan kurgusal röportajın dinleyiciler tarafından gerçek zannedilmesi sonucunda oluşan panik, sadece duyularak algılananların hayal gücüyle “tamamlanmasıyla” açıklanabilir.⁶

Roosevelt’in sesi “altın ses”, “canlı”, “hoş”, “zengin”, “berak” ve “ahenkli” olarak algılanıyordu.⁷ Bu algı insani, ki-

6 Hadley Cantril/Gordon W. Allport, *The Psychology of the Radio*, New York, 1935 (yeni baskı NY, 1971), s. 109.

1935 yılında yayımlanan bir araştırmada (*The Psychology of the Radio*) şöyle denilmektedir: “Dinleyici radyodaki bedensiz sesi hayal gücüyle gerçek bir şahsiyete tamamlıyor ve geliştiriyor.” (“Seslerin, ... bedensiz bir sesi destekleyen ve onunla uyum içerisinde olan elle tutulur ve türdeş bir kişiliği canlandıracak bir hayal kervanını yaratacak gücü vardır.”)

7 Betty H. Winfield, *Franklin D. Roosevelt and the News Media*, Urbana/Chicago, 1990, s. 105. Roosevelt’in radyo konuşmalarıyla ilgili olarak: Robert S. Fine, *Roosevelt’s Radio Chatting: Its Development and Impact During the Great Depression*, Doktora tezi, New York Üniversitesi, 1977. Roosevelt’in kelime tercihlerine ilişkin olarak *New York Times* gazetesinde 1937 yılında yayımlanan analizin sonuçları da bu tezde yer almaktadır. Buna göre, radyo konuşmalarında

şisel-karakteristik ve siyasi özelliklere aktarıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkıyordu: “Başkan Roosevelt’in sesinde ciddi, şefkatli, kararlı, inançlı, cesaretli ve geleceğe güvenle bakan bir ton var.”⁸

Sesi o kadar ikna edici, telkin edici ve yönlendiriciydi ki, dönemin belagat uzmanları bu hususta, “Herbert Hoover aynı sözleri kullansaydı (1933 yılının Mart ayında yapılan göreve başlama konuşması, WS), borsanın değeri ve kamuoyunun gelecek ümidi daha da derinlere düşerdi.”⁹

Roosevelt, radyoda yaptığı ulusa sesleniş konuşmalarına “ocakbaşı sohbetleri” (“Fireside-Talks”) ismini vererek, samimiyeti kitlesel kültür markası haline getirdi. İktidara geldikten birkaç hafta sonra efkâr-ı umumiye nezdinde “radyo başkanı” olarak anılmaya başlayan Roosevelt, karikatürist ve mizahçıların malzemesi haline gelmişti. John Dos Passos “Senli Benli Başkan” hakkında alaycı bir metin kaleme almıştı.¹⁰ Roosevelt, radyo konuşmalarındaki telaffuzunu, aynı şekilde radyoyu kullanan seleflerinin ve başkanlık yarışındaki rakiplerinin beceremediği derecede radyoya uygun hale getirmişti. Onların katıldıkları radyo programlarında, geleneksel başkanlık ve seçim konuşmaları radyo aracılığıyla iletiliyor, konuşmalar radyo için değil, radyodan yayınlanıyordu. *New York Times* gazetesinde 1933 yılının Haziran ayında yayımlanan bir yazıda konu hakkında şöyle denmişti: “Diğerleri konuşma yapıyor. Roosevelt hoşbeş ediyor.”¹¹

kullandığı kelimelerin % 70’i, en çok kullanılan 500 sözcükten oluşmaktaydı (Fine, s. 127).

8 John G. Carlile. CBS’den alıntılanmış. Orrin Dunlap, “When Roosevelt gets on the Air”, *New York Times*, 18.6.1933.

9 Winfield, s. 105.

10 *Common Sense*, Şubat 1934, s. 17.

11 Roosevelt’in sonraki seçimlerdeki rakiplerinde de benzer bir durum söz konusuydu. Örneğin, Bernard Fay’in “bir felaket” olarak nitelediği Landon: “Bir İngiliz oyuncudan aldığı söylenen diksiyon derslerine rağmen ... kendini para-

Basit ve doğal ifadeleri, tiyatro oyuncularının modası geçmiş abartılı el kol hareketleri karşısında yeni ve başarılı film oyuncusu tipine nasıl avantaj sağladıysa, Roosevelt'in büyük bir belagat yeteneğine sahip olmaması da,¹² yeni medya aracı radyonun çağında kendi yararına olmuştur. Fakat Roosevelt başarısını sadece doğallığına borçlu değildi. Başarısı, ayrıntılı bir dramaturjiye ve sistematik çalışmaya dayanıyordu. Nasıl ki Hitler hatip olarak kullanacağı jestleri çalıştıysa, Roosevelt de, radyoda yapacağı her konuşmayı telaffuz, vurgulama, modülasyon, tempo, eslerin uzunluğu ve kelime tercihleri bakımından birkaç kez çalışırdı. Temel kurallarından biri, kelime tercihlerini Amerikancada en çok kullanılan 1.000 sözcük ile sınırlamaktı. Radyoda yayınlanacak her konuşmadan önce Roosevelt'in ağzına takma diş yerleştirilerek, doğal konuşma halinde neredeyse hiç duyulamayan çok düşük seviyede bir ıslıksı ses bertaraf edilirdi. Roosevelt farklı dramaturji yöntemlerinin farkında olduğundan dolayı, radyo konuşmaları ile doğrudan dinleyicilere hitaben yapılan konuşmalar mümkün mertebe birbirinden ayrılırdı. Roosevelt'in halkın huzurunda yaptığı konuşmaların bu nedenle radyodan yayınlanmaması ender rastlanan bir durum değildi.

Roosevelt'in, dinleyiciye, sadece ona hitap ettiğini ve hükümetin, "onun esenliğinden ve toplumdaki yerini güvence altına almaktan başka bir şey düşünmediğini"¹³ (Warren Susman) telkin etme yöntemi ve becerisi, dönemin yorumcuları tarafından ayrıntılı biçimde ele alınmıştı. *New York Times* gazetesinin medya eleştirmeni, Roosevelt'in ocakba-

larcasına çabalamasına rağmen, mikrofon başına geçtiğinde sudan çıkmış balığa dönüyor." *Revue des deux modes*, 1.12.1936, s. 614.

12 "Kesinlikle büyük bir hatip değil ama kendinden geçmiş kitlelere temas eden adamlardan; radyodan seslenmesi ona bir şey kaybettirmiyor, bilakis en büyük mahareti daima samimi, bilindik, incelikli ve zekice bir sohbet havası yaratabilmesi ... radyoda konuşmak için doğmuş adeta." Bernard Fay, *a.g.e.*

13 Warren Susman, *Culture as History*, NY, 1984, s. 160.

şı sohbetlerini “Amerika’yla dertleşmek” olarak adlandırmış ve NBC kanalının bir program sorumlusunun şu sözlerine yer vermişti:

“Roosevelt’in radyodaki başarısının anahtarı, uzaktaki dinleyiciye, ona hitaben değil, bizzat onunla konuştuğunu telkin edebilme becerisinde saklıdır... Dinleyici, haklılığına hep inandığı bir meselede Başkanın kendisiyle hemfikir olduğu hissine kapılıyor.”

Susman bu durumu Roosevelt’in, milyonlarca dinleyicisini mikrofonun önündeymişçesine gözünün önünde canlandırma becerisinin geri besleme etkisiyle açıklamıştı:

“Roosevelt’in sesi, hem dinleyiciye hem de meseleye vakıf olduğu, kâğıttan okumayıp, serbest konuştuğu hissi uyandırmaktadır. Bu etkiyi, milyonlarca dinleyicisini doğrudan karşısında bulunan birer birey şeklinde hayal ederek ve böylece kişisel yakınlık fikrini doğurarak elde ediyor.”

Roosevelt için çalışan Frances Perkins de, Beyaz Saray’da kaydedilen bir ocakbaşı sohbeti hakkında benzer ifadeler kullanmıştı: “Yüz ifadesi, oturma odasında veya terasta oturup onlarla yüz yüze konuşurmuşçasına değişiyordu” (dinleyicilerle, WS).

Roosevelt’in bir başka personeli de, dinleyicilerle ilgili izlenimlerini Beyaz Saray’a şöyle aktarmıştı:

“Sanki buradaki insanların hepsi Başkanı şahsen tanıyor ... herkese doğrudan hitap ettiği hissine kapılıyorlar.” Söylediklerini kanıtlamak için de bir dinleyicinin şu sözlerini zikrediyor: “Bizde, her birimize doğrudan hitap ettiği (Roosevelt, WS) duygusu uyandırıyor.”¹⁴

14 Arthur M. Schlesinger, Jr., *The Age of Roosevelt: The Coming of the New Deal*, Boston, 1959, s. 572.

Fakat ocakbaşı sohbetleri dramaturjisinin başarısı, sadece Roosevelt'in ahenkli-melodik ve güven verici sesi ve kitlenin ruhuyla empati kurma becerisiyle açıklanamaz. Nasıl ki Hitler'in büyük nümayişleri ve bunların olağanüstü etkisi, sadece seyircilerin kendilerine özgü ruhsal-kültürel eğilimleriyle açıklamak mümkünse, Roosevelt'in radyodaki başarısı da sadece dinleyicilerin kendilerine özgü ruhsal-kültürel eğilimleriyle, daha doğrusu bu kitlenin daha önce yeni medya aracı vasıtasıyla programlanmasıyla açıklanabilir. Warren Susman, doğrudan nedensel bir ilişkinin bulunduğunu iddia etmemekle birlikte, Roosevelt'in ocakbaşı sohbetleri döneminde dizi türünün toplumda kesin bir yer edinmiş olduğuna ve beklenti ve davranış mekanizmalarına ilişkin en az aynı kesinlikte bir kurallar bütünü oluşturduğuna dikkat çekmişti. Dönemin en çok satanları arasında bulunan *How to Win Friends and Influence People* kitabına göre

"Herkes, ötekiler tarafından kabul görmek için çabalıyordu. Bu hedefe ulaşmanın en etkili yolu, ötekilere yaklaşmak ve onlarla ilgilenmekti. Onların kıymetini bilmektir. Sürekli gülümse! ... Uyumlu ol! Bir işe yara!"¹⁵

Roosevelt'in sohbetlerinde tesis ettiği müşterek deneyim, nasyonal sosyalistlerin büyük çaplı etkinliklerinde *Führer* ve halkın birleşme merasimlerinden açıkça farklıydı. Ancak her ikisi de müşterek birer deneyimdi. Medya araçları, ya-

15 Susman, s. 165. Roosevelt'in kendine has özelliği olan her daim iyimser ve muzaffer gülümsemesi de, radyo sohbetlerinin samimi dramaturjisi de başarısını, kitle kültürüne önceden biçimlendirilen modele borçludur. Ulrich Keller *New Deal*'i genel itibarıyla, Dale Carnegie (*How To Win Friends* kitabının yazarı) usulü "amansız gülümseme" tarzı olarak nitelendirmekte ve "bulaşıcı bir neşeyle dolup taşan, iyimser tahminler saçan hükümet temsilcilerinden oluşan uçsuz bucaksız tören alayları" imalatçısı olarak görmektedir Martin Loiperdinger, Rudolf Herz, Ulrich Pohlmann, yayımcı: *Führerbilder: Hitler, Mussolini, Roosevelt, Stalin in Fotografie und Film*, Münih/Zürich, 1995, s. 148 vd.

ni bir tarafta radyo diğer tarafta kitlesel mitingler, farklı olsa da, elde edilen sonuç, yani konuşmacı ile dinleyici kitle arasındaki eşi görülmedik “elektrikli” bağlantı, birbirine fazlasıyla benzemektedir. Şimdi Hitler’in yöntemini mercek altına alalım.

Eski silah arkadaşı Ernst Hanfstaengl’in bir anısıyla başlayalım:

“Hitler’i sadece sonraki yıllarda düzenlenen etkinliklerden, ölçüsüzlük derecesine kadar yozlaşmış, mikrofon başında öfkeden kuduran bir lafazan ve diktatör olarak tanıyanlar, siyaset sahnesine çıktığı ilk yıllarda kullandığı, yapay yollarla güçlendirilmemiş çok yönlü ve tok doğal sesini tasavvur dahi edemez. O yıllarda baritonu yumuşak ve etkiliydi, insanın tüylerini ürperten gırtlak seslerini kullanabiliyordu, henüz tükenmemiş olan ses telleri eşsiz etkilerde bulunabilen nüanslar yaratabiliyordu... Hitabeti bazen adeta, kemanın yaylarını genelde sonuna kadar sürmeyen ve bu şekilde sesi, bir düşünceyi ima edermişçesine sezdiren büyük keman üstatlarının tekniğini hatırlatıyordu.”¹⁶

Hitler’in 1945 yılından sonra nakledilen konuşmalarındaki ses modeli hakikaten yanıltıcıdır. Zira konuşma kesitleri olarak genelde sadece, Hitler’in saldırgan ve zaman zaman çatallaşan “Staccato-Fortissimo” sesinin baskın olduğu

16 Ernst Hanfstaengel, *Zwischen Weißem und Braunem Haus. Memoiren eines politischen Außenseiters*, Münih, 1970, s. 36-39. Kıyaslayabilmek amacıyla, yeni bir araştırma çerçevesinde yapılan değerlendirmeye bakalım: “Düşük seviyede kalın olan bariton sesin genişliği, yüksek tenor seviyelerinde de false-toya sarkmıyor, yani güçlü bir göğüs sesi olarak kalıyordu. Ayrıca Hitler sadece, gelişmiş bir vezin tekniği için gerekli olan ses şiddetini kullanmakla kalmıyor, ayrı zamanda da daha kalın (“sıcak”) seviyelerde yumuşak-melodik sesler kullanıyordu. Nihayetinde, tekdüzelik barındırmayan mutlak dışavurumcu bir tablo oluşmaktadır. Telkinde bulunmaya yönelik en uygun karşım.” Göttert, 1999, s. 234, akt. Claudia Schmolders, *Hitlers Gesicht*, Münih, 2000, s. 233.

bölümler kullanılır. Bu kesitlerde alsa konuşmanın tamamı yansıtılmadığı gibi, en derin etkiyi yaratan bölüme de yer verilmemiştir. Ulrich Uloska'nın ortaya çıkardığı üzere konuşmanın tamamı, klasik retorik triada veya müzikolojik bir ifadeyle, pastoral şemaya göre biçimlendirilmişti.

"Hitler ... sakın bir şekilde görünürde nesnel olgulara ilişkin anlatımlarla ve betimlemelerle başlar. Dinleyicilerin manevi değerlerini ve hayallerini tasvir ederek, onlardan biri gibi görünür ve güven tesis eder... Konuşmanın bu aşamasında kontrolsüz hezeyanlar yaşanmaz."

"İkinci aşamaya karalama ve hakaretler hâkimdir. Hitler vahşi duyguları canlandırıyor ... dinleyicilerin temel değer ve ihtiyaçlarını tehdit altında göstererek bireylerin kendi içlerinde çok güçlü gerilimler oluşturuyor. Bu şekilde korku, endişe ve çaresizlik duygularının hissedilmesine, kurtarılmanın ve kurtuluş yolunu gösteren bir liderin arzulanmasına yol açıyor."

"Bütün konuşmaların son aşaması olumlu bir biçimlendirme safhasından oluşmakta olup, bu aşamada karalamalar belirgin ölçüde azalmaktadır. Hitler, daha iyi bir gelecek hayali ve belirli bir kalıba göre yapılan yönlendirici bir konuşma vasıtasıyla, daha önce dinleyicilerde tetiklediği gerilimi ortadan kaldırmaktadır... Hitler, coşkulu bir üslup ile ifade ettiği ahlaki nasihatler vasıtasıyla aydınlık geleceğe yönelik etik esaslarını talep etmekte, şahsının lekesizliğini ortaya koymakta ve kendini kitlenin hayata anlam kazandıran kurtarıcısı, manevi Mesihi ve kolektif üstbenliği makamına yüceltmektedir."¹⁷

17 Ulrich Uloska, *Suggestion der Glaubwürdigkeit. Untersuchungen zu Hitlers rhetorischer Selbstdarstellung zwischen 1920 und 1933*, Ammersbek/Hamburg, 1990, s. 286.

Nasyonal sosyalist telkin tekniğinin yapıcı-olumlu unsurlara ne kadar çok önem verdiği, konuşma yöntemlerine ilişkin olarak parti içi kullanıma yönelik yayımlanan 1937 tarihli bir yönergede görülmektedir:

“Akıllı bir taktisyen, işleyeceği konuyu ve temel fikirlerini dinleyicilere takdim edeceği uygun bir giriş yaptıktan sonra, konuşmasının olumsuz ve eleştirel içerikler barındıran kısmına geçer ve bu bölüme, toplam konuşma süresinin yarısından fazlasını asla ayırmaz.”

Rudolf Bartels'in *Demagoji Ders Kitabı (Lehrbuch der Demagogik)* isimli kitabının, Hitler'in belagati için Gustave Le Bon tarafından kaleme alınan *Kitleler Psikolojisi* isimli kitabına (iki kitap da 1905 yılında yayımlandı) benzer bir şekilde önem taşıdığına yönelik olarak Ulonska tarafından dile getirilen tahmin doğruysa, Bartels'in kitabında yer alan aşağıdaki pasaj, Hitler'e özgü öfke nöbetlerinin bile başarıya ulaşmasının anahtarı olarak değerlendirilebilir:

“Güçlü bir ahlaki hassasiyet, kudretli bir şekilde ifade edilmelidir... Bu itibarla öfkeli kelimeler, kelimeleri sarf eden kişinin güçlü bir ahlak duygusuna sahip olduğunu kanıtlayabilir... Belirti ile ruh hali arasındaki bu ilişki, duyulan ahlaki öfkeye ilişkin engin ve şiddetli ifadeyi fevkalade değerli kılar, hatta kitleleri ikna etmek için adeta en etkili araçlardan biri haline getirir.”¹⁸

18 *Ein Kluger Taktiker*, Ulonska, s. 97. *Ein starkes Sittliches*, aynı yerde, s. 103. Hitler'in, öfke dışavurumculuğunu Münih'teki solcu devrim yazarlarından almış olma ihtimali tarihi bir ironi barındırmaktadır. 1918-19 kışında gerçekleştirilen devrimci gösterilere katılan bir kişi, Hitler ile Ernst Toller'in hitabetlerindeki benzerliği fark etmiş ve Toller hakkında şöyle demişti: “Üzerinde durmasa da, dinleyicilerini netice itibarıyla tarzı sayesinde kazanıyordu. İnsanlar haklı olup olmadığı hususunda karar veremese de, samimiyetinden şüphe duymuyordu ... İnsanları fikirlerinin gücüyle sürüklüyordu ... davalarının, insanlığın davası olduğunu izah etmeye koyulduğunda, varoşlarda yaşayan küçük insanlar gururlarının okşandığını hissediyor ve yüksek sesle alkışlıyordu

Hitler, dinleyici kitlesiyle güven ilişkisi tesis edebilmek amacıyla klasik belagat araçlarını kullanmıştı. Ancak konuşmalarındaki coşkun, müzikal, askeri ve ayinsel unsurları birleştiren bu mizansen, bu “sirk, büyük opera ve Katolik ayini karışımı” (Joachim Fest),¹⁹ klasik ve geleneksel olmak dışında her şeydi. Ancak, hatip ile dinleyiciler arasında temel bir bağ bulunduğuna yönelik telkine en az klasik belagat araçları kadar hizmet etmekteydi. Söz konusu telkin, salon dekorasyonu ve geleneksel toplantılara müzikle eşlik edilmesi gibi “çerçeve” ve “arka plan” koşulları tarafından meydana getirilmemekteydi. “Konuşmayla yekvücut olmaktaydı.”²⁰ Karartılan salon, kulakları sağır edercesine çalan marşlar, SA birliklerinin bayrak ve flamalardan oluşan bir denizin altından salona girmesi ve dizilmesi ve bütün bunların projektör ışıklarıyla oluşturulan efsanevi ışık-gölge oyunları ile süslenmesi. Bu unsurların birleşmesi sonucunda oluşan mekânda Hitler, yine ayrıntılı bir şekilde planlanmış olan ve dinleyicilerin acı ve sabır sınırlarını zorlayan bekleme sürelerinden sonra azat edercesine sahne aldığı anda, mesihleşmekteydi.²¹

Fakat konuşmanın başında kitlenin huzuruna çıkan kişi

... hayatlarının bir amacı olmasını istiyorlardı. Toller ise onlara bir amaç veriyordu.” Otto Zarek, akt. Sterling Fishmann, “The Rise of Hitler as Beerhall Orator” *The Review of Politics*, cilt 26/1964, s. 249.

19 Hitler, baskı 1995, s. 217.

20 Detlef Grieswelle, *Propaganda der Friedlosigkeit: Eine Studie zu Hitlers Rhetorik 1920-1933*, Stuttgart, 1972, s. 43.

21 Hitler'in bu gösterilerine tanık olan bir Fransız, dinleyici kitleyi şöyle tanımlamıştı: “Beklenti içinde ... kendi kendinden sarhoş olmuş bir halde”, Pierre Frederix, “Hitler, manieur de foule”, *Revue des deux mondes*, 1.3.1934, s. 65. Alexandre Dorna, Marcel Mauss'un bekleme sürelerine ilişkin sözlerini (“beklenti, heyecan, algı ve daha kesin olarak da eylem ve bedensel durumun toplumsal durumu doğrudan koşullandığı ve ondan koşullanan olgulardan biridir”) zikrettikten sonra şöyle devam eder: “Yandaşların bir noktada liderin sahip olduğu güçle özdeşleşmesi ve liderin kendi kendine tapınır hale gelişimi arasındaki tatlı kaynaşmayı sağlayan şey beklentidir... Yandaşlar liderde o çok bekledikleri umudu görür gibi olduklarında içsel bir değişim, hatta psikofizyolojik bir değişim meydana gelir” (a.g.e., s. 29).

farklı türden bir mesih idi. Üstün insan veya ışıltılı parlayan Siegfried değil, yükselişi, seçilmişliği ve *Führer* olarak tahta çıkışı her konuşmasında yeniden yaşayan isimsiz asker, aralarından biri. Konrad Heiden (1936): "Mitinglerinde kurnaz ışıktandırma numaraları kullanarak yarı görünmez kalmayı başarıyordu. Salona girdiğinde SA birliklerince oluşturulan bir geçitten hızla geçerek çoğu izleyici için alelacele esip geçen, hemen silinen bir intibadan ibaret idi."²² Mütevazı, neredeyse çekingen ve her kelime için mücadele edermişçesine dinleyici kitlesi içerisindeki her bireye, sadece onlardan biri olarak söz aldığını ve isteklerini ifade ettiğini telkin etmeye başladılar. Bu manada Hitler, yarattığı ve yaratıldığı kitleye dönüşürdü. Büyük mitinglerin birleştirici niteliğinden (Joa-chim Fest)²³ söz eden çok sayıda görgü tanığı var. Birkaç örnek vermek gerekirse:

"Kitleyle ilişkisi, büyük bir orgu çalar gibiydi. Bütün numaralara başvurarak onları güldürür, ağlatır ve her türlü duyguyu yaşatırdı. Sonra bir tür med-cezir, dinleyici kitleden hatibe doğru bir karşı akım yaşanır ve nihayetinde dinleyiciyle hatip bir olurdu."²⁴

"Hitler, insanların gönüllerindeki coşkuyu bir sismograf hassasiyetiyle algılıyor ... bu yeteneği, tüm ulusun en gizli isteklerini, dürtülerini, acılarını ve hayallerini açıkça ifade etmesine imkân tanıyor ... sözleri birer ok gibi hedefi buluyor. Hedefi bulacağından emin bir şekilde parmak basmadığı hiçbir açık yara bırakmıyor. En çok duymak istediklerini ifade ederek, kitlenin farkında olmadıklarını açığa çıkarıyor."²⁵

22 Konrad Heiden, 1936 cilt 1, s. 134, akt. Schmolders, s. 54.

23 A.g.e., s. 448.

24 Eitel W. Dobert, *Convert to Freedom*, 1940, s. 166, akt. F.W. Lamberton, Hitler, the Orator: A Study in Mob Psychology, *The Quarterly Journal of Speech*, cilt 28/1942, s. 124.

25 Otto Strasser, "Hitler an I. 1940", akt. Lamberton, a.g.e., s. 127.

"En büyük mitinglerde bile her dinleyici, *Führer*'in doğrudan kendisine hitap ettiği hissine kapılıyor. Her bir bireyin *Führer*'e olan güçlü sadakati buradan kaynaklanıyor."²⁶

Hitler'in, halkı "harmanlayarak" yekpare bir kitleye dönüştürme ve kendisiyle bütünleştirme yeteneği olarak adlandırdığı istidadı, Konrad Heiden, "Tek vücut olan bir irade birliği, inanç birliği ve icabında eylem birliğinin sadece tek bir parçası olduğu duygusunun insanın bütün benliği ve varlığını sarması" olarak tanımladığı bir "iç terleme" diye nitelendirilmişti. "Hitler'in mitinglerinde artık dinleyiciler yok. Sadece katılımcılar var."²⁷ Heiden: "Kitleler bu adamı kendilerinden biri gibi, kendi güçlerinin vücut bulmuş hali olarak görüyor."²⁸

26 Dış Politika Derneği Başkanı James G. Mac Donald'ın 4.5.1933 tarihinde New York'ta yaptığı bir konuşması, Alman Büyükelçisi Hans Luther tarafından rapor edildi (Federal Alman Dışişleri Bakanlığı'nun siyasi arşivi, R 80307, sayfa K 269124).

27 Akt. Griesewelle, *a.g.e.*, s. 39.

28 K. Heiden, *Hitler*, New York, 1936, s. 304.

Theodor W. Adorno, kitlenin kendini "küçük-büyük adamla" özdeşleştirmesini freudyen bir şekilde, Ben-idealinin Kahraman-Führer-Figüründe çözülmesi ve eşzamanlı olarak da narsist Ben-sevgisinin, kahramanın "küçük" yönüyle özdeşleştirebilme imkânı sayesinde muhafaza edilmesiyle izah etmektedir. "Süpermen yine de izleyicisine benzemeli ve onun "fazlası" olarak görünmelidir. Benzer şekilde kişiselleştirilmiş faşist propaganda aygıtlarından biri de "muhteşem küçük adam" kavramıdır, hem herşeye gücü yeter gibidir hem de sadece halktan biridir." "Freudian Theory and the Pattern of fascist propaganda", Adorno, *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, Londra, 1991. Bu makale, Adorno'nun tam da zamanın liberal ruhu içerisinde Avrupa'daki faşist hareketlerin Amerika'daki muadili olarak gördüğü, *New Deal* bünyesinde 30'lu yılların ortalarında vuku bulan demagogik rakip hareketlerle ilgilidir.

Hitler'in demagogizmini "anaç" olarak nitelendirmek, Hitler figürünün çağrıştırdığı her şeye, anneliğe adeta küfredencesine karşı çıkar. Fakat iki dünya savaşı arasındaki dönemde Amerika'nın önde gelen sosyal psikoloğu ve propaganda teorisyeni olan Harold Lasswell, 1933 yılında kaleme aldığı "The Psychology of Hitlerism" makalesinde işte tam da bunu yaptı. Lasswell'i bunu yapmaya iten sebepler bizim için çok önemli değil ("Hitler'in rolü, komşunun

Hitler ve Roosevelt'in "kitleyle birleşme" (veya "bireyin kitleyle birleşmesi") yöntemlerinin ortak yönlerini ve farklılıklarını incelemeye devam etmeden önce, iki şahsiyetin de yolun başında içerisinde bulundukları farklı koşullara en önemli husus olarak değinilmelidir. Hitler kitlesini, siyasi mazlum sıfatıyla fethetmişti. Ayinsel mitingler, 1920-32 yılları arasındaki mücadele döneminde kitlelerin gönlünü fethetmek için kullanılan araç idi. Bu araç, tedricen ilerleyen bir karizmatik billurlaşma sürecini tetiklemişti. Roosevelt radyoyu iktidara geldikten sonra kullanmaya başlamıştı. (New York Valisi olduğu ve radyonun farkına vardığı dönem için de aynısı geçerlidir.) Hitler büyük kitlelere hitaben yaptığı konuşmaları 1933 yılından sonra, örneğin parti kongreleri çerçevesinde gerçekleştirilen biçimsel kutlamalarla sınırlandırmıştı. Muhakkak ve mutlak gücün sahibi olarak kitlenin gönlünü kazanmaya ihtiyacı yoktu. Hatta böyle bir girişimde bulunması, o noktadan sonra otoritesini sarsabilecek etkilere yol açabilirdi. Führer otoritesini elde etmek için nasıl ki kitlenin gönlünü kazanmaya ve onu ilhak etmeye çabalamak zorunda kaldıysa, şimdi de kişisel Führer otoritesini kitlelerin (potansiyel olarak değişken olan) her türlü ruh halinden bağımsız bir Führer ikonuna dönüştürmek durumundaydı. Kitlelerin ruh halininin bakımı ve beslenmesi, sadece ve sadece propaganda mekanizmasının işiydi. Yeni medya tekniklerinin kullanıldığı propaganda yöntemleri vasıtasıyla Führer ile kitlelerin birbirine yakınlaştırılmasıyla, Roosevelt'in tercih ettiği,

oğlu ona vuracak kadar şımarığında ağlama işini anlatan hemşirenin rolüne benziyor"). Hitler'in kitleyi, çoğu kez zikredildiği üzere "Avrat" olarak karakterize ettiği daha önemlidir. Hitler kendini algılayışı çerçevesinde kitlenin karşısına tabiiyle "erkek" olarak çıkmaktaydı. Ancak görüldüğü üzere halka hitaben yaptığı konuşmalarındaki erkeksi-kahramanca bölüm her zaman, birinci "kadını" bölümün devamını teşkil etmekteydi. Fest, Hitler'in, kitlenin ruh hali ve isteklerine yönelik "alışılmamış ve kadını erkide hulunan duyarlığın-dan" söz etmekteydi (a.g.e., s. 186).

teknik yöntemlerle samimiyet oluşturma yöntemi birbiriyle örtüşmekteydi.²⁹

Roosevelt'in durumunu Hitler'in vaziyetinden bilhassa farklı kılan husus, Roosevelt'in, iktidarda olmasına rağmen, siyasi muhalefetin olmadığı bir dönem geçirmemesidir. Nasıl ki Roosevelt, seçim kampanyası dışında sisteme karşı bir mücadele döneminden geçmediyse, iktidara geldikten sonra da mücadelesiz bir hâkimiyet kuramamıştır. Başkanlık döneminde de, Hitler'in mücadele döneminde olduğu gibi, her daim kitlelerin gönlünü fethetmeye çalışan biri olarak kalmıştır.

Roosevelt'in radyoyu tercih etmesi, bir kere kazanmış olduğu karizmayı, özgür bir muhalefete karşı günlük olarak sürdürdüğü serbest rekabette muhafaza etmek, Max Weber'in ifadesiyle olağan hale getirmek hatta daha da iyisi her gün yenilemek şeklindeki meydan okumayla açıklanabilir. Zira bitmek tükenmek bilmeyen karizma reproduksiyonunun en iyi garantisi, teknik reproduksiyon aracı değilse, nedir? O dönemdeki, radyonun sadece en etkili olmakla kalmayıp, aynı zamanda da en rasyonel kitle iletişim aracı olduğu yönündeki kanı da aynı yönde bir etkide bulunuyordu. 30'lu yıllardaki sosyal psikoloji, ürkütücü ve kontrol edilemez iç dinamiklere sahip olduğundan dolayı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren tehlikeli olarak değerlendirilen mitinglerdeki kitlelerden farklı olarak radyo dinleyicilerinden meydana gelen grubu, hiçbir zaman yeknesak bir kitleye dö-

29 Bu noktada, Hitler'in fotoğrafçısı Hoffmann tarafından yayımlanan ve Hitler'in özel hayatını gösteren fotoğraf albümlerini hatırlatmakta yarar var. Kronolojik bakımdan bu albümler, büyük mitinglerindüzenlendiği asıl mücadele döneminden sonrasını yansıtıyor. Albümlerin başlıkları dahi, iktidarın ele geçirileceği varsayımından hareketle belirlenmişti: *Hitler wie ihn keiner kennt* (1932), *Hitler in seinen Bergen* (1935), *Hitler abseits vom Alltag* (1937). Rudolf Herz, *Hoffman & Hitler. Photographie als Medium des Führermythos*, Münih, 1994.

nüşmedikleri nedeniyle asla kendilerini kaybetmeyeceklerinden dolayı, bireylerden oluşan bir topluluk olarak değerlendiriliyordu. *Psychology of the Radio* başlıklı temel eserde, radyo dinleyicilerinin karakteristik özellikleri hakkında şöyle denilmektedir: “Diğerleriyle uyum içerisinde hissetmek veya davranmak zorunda olduğumuzu düşünmüyoruz.” Ve “Daha az duygusal ve daha fazla eleştireliz, daha az ‘kitle’ ve daha fazla bireyiz.”³⁰

ABD’deki gelişmiş radyo kültürünü, ülkelerindeki liberal demokrasinin hayatta kalmasının başlıca sebebi olarak gören Amerikalı sosyologların sayısı az değildi.

Radyoya totaliter diktatörlüklerde verilen değer de dikkate alındığında bu tespit pek ikna edici bir etki yaratmaz. Ancak radyonun ilk kez faşizm ve nasyonal sosyalizm tarafından bir kitle iletişim aracına dönüştürüldüğü düşünülürse, aynı medya aracının farklı kullanımı hızla anlaşılabilir. İtalya ve Almanya’da iktidar değişikliklerinin meydana geldiği dönemde kitlesel bir radyo kültürü mevcut değildi. Roose-

30 Hadley Cantril/Gordon W. Allport, *The Psychology of the Radio*, NY, 1935 (yeni baskı NY, 1971), s. 13.

Etkili kitlesel düzenleme, kontrol ve zehirden arındırma aracı olarak radyonun tarihi modeli, açıkça görülebileceği üzere Jeremy Bentham’ın *Panoptikon* modelidir. Bilindiği üzere bu mimari model ilk olarak Büyük Britanya’da değil, 19. yüzyılın ilk yarısında ABD’de, Philadelphia hapishanesinde uygulanmıştır. Nasıl ki o dönemde sınıflandırılmamış olan ve tehditkar-ıslah edilemez olarak değerlendirilen mahkûm kitlesi hücrelere bölünmüş ve merkezi gözetleme kulesinden kontrol edilebilir hale getirildiyse, büyük kitleye yönelik olarak da aynı yöntem izleniyordu. Radyo, vericisi merkezi kule, alıcıları da birbirinden yalıtılmış dinleyiciler olan bir *Panakustikon*’a dönüşmüştü. Tek fark şuydu: Hapishanedeki kitle, ıslah edilmesi gereken suçlulardan, radyo dinleyicileri kitlesi ise, demagogik enfeksiyona karşı korunması gereken halktan oluşmaktaydı. Bununla birlikte her iki vakada da aydınlatıcı bir amaç güdülmekteydi. Canlı kitlesel mitingleri ve bunların kendilerine özgü demagojisini, yani tehlikeli kitleyi esas alan Avrupa’daki totaliter rejimlerin aksine, 30’lu yılların Amerika’sında yaşayan sosyal bilimciler ve siyaset bilimciler, kitle iletişim aracı radyoyu iyi, yani “aydın liderlerin amacına yönelebilen zehirden arındırılmış bir kalabalığın” garantisi olarak görmekteydi. Eugene E. Leach, “Mastering the Crowd: Collective Behaviour and Mass Society in American Social Thought 1917-1939”, *American Studies*, 1986, s. 109.

velt'in göreve geldiği dönemdeki Amerika pazarı ise radyoya doymuş bir halde bulunuyordu. Dünyadaki 20 milyon radyo alıcısının 16 milyonu ABD'de idi. Avrupa'daki en gelişmiş sanayi ülkelerinde dahi radyo, radyo dramaturgisi ve dinleme alışkanlıkları henüz ilk dönemlerini ve deneysel evresini yaşarken, bütün bu hususlar ABD'de tümüyle gelişmişti. Roosevelt'e has radyo samimiyeti dramaturgisi ile olan ilişkisini daha önce ele aldığımız, radyoya özgü yeni melodram dizisi türü örneğinde bu görülebilir. Radyo melodramı türü, ev hanımlarının reklam ekonomisi tarafından keşfedilmesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Radyo yayınları o zamana kadar radyo dinleyicisi ailenin, belirli bir programı dinlemek üzere radyonun etrafında toplandığı akşam saatlerine yoğunlaşmış ve radyo programları insanların sinemaya, konsere ve tiyatroya hazırlanmışçasına hazırlandığı radyo oyunları veya müzik etkinlikleri olarak tasarlanmıştı. Tek farkları, evden dışarı çıkmak zorunda olmama rahatlığıydı. Dizi formatında yayınlanan melodramlarla birlikte ise yeni bir dinleme alışkanlığı doğmuştu. Melodram diziler artık sadece işitsel bir olay olmaktan çıkıp, ev hanımının çalıştığı süre içerisinde hareket ettiği, bütün gün boyunca mevcut olan işitsel bir arka plan, örtü ve ortamdan ibaretti. Radyo, bir sahneleme cihazı olmayı bırakıp, eşlik eden, yaşamın ve ruhun bir parçası olan ve her daim hazır bulunan akustik bir cihaza dönüşmüştü. Rockefeller Vakfı'nın 1939 tarihli bir araştırmasına göre radyo, "işsiz bir aile için önemli bir manevi ve psikolojik destek teşkil etmekteydi ... radyonun kaybedilmesi, felaket ve nihai sefalet işareti olarak algılanırdı."³¹

Kurgu ve gerçeklik, masalsı şeyler ve gündelik olaylar arasında bulunan, gerçeklerden kaçan edebiyat ve film gibi ge-

31 Franco Minganti, *Modulazioni de frequenza: L'immaginario radiofonico tra letteratura e frequenza*, Pasian di Prato, 1997, s. 35.

leneksel medya araçlarında, sadece okuma veya sahneleme süresi boyunca aşılması nedeniyle belirginliğini muhafaza eden sınır, radyo melodramlarında iki sebepten dolayı yerle bir ediliyordu: Dizilerin, dinleyicinin günlük hayatı ile dizideki dünyanın iç içe geçmesi ve sınırların silinmesini soursallaştıran kendine özgü dramaturgisi. Gerçeklerden kaçan geleneksel medya araçlarında olduğundan farklı olarak dizilerdeki esas kızlar milyoner karıları, kızları ve murisleri değil, dinleyicilerle aynı sosyal tabakadan gelen karakterler idi. Tek bir kelimeyle ifade etmek gerekirse, dinleyicilerin, hoparlördeki sahne alışını idealleştirilen öteki benliklerinin “günlük ziyareti” olarak algıladığı yedek komşular, yedek kız arkadaşlar ve yedek benlikler.³²

Kitlesel bir nasyonal sosyalist mitingin katılımcıları ile radyoda yayınlanan bir melodram dizinin dinleyicisinin içerisinde bulundukları durumlar kadar birbirine zıt ve kıyaslanamaz başka durumlar olmasa gerek. Bir tarafta, kendini hatip-Führer ile özdeşleştiren kitlenin mistik-dinî boyutlara ulaşan sarhoşluğu ve iç transpirasyonu. Diğer tarafta ise, ev işleriyle meşgul olurken radyo dinlemenin rakipsiz sıradanlığı. Ancak her iki durumda da ortaya çıkan sonuç, yani

32 Melodram dizilerin, gerçeklerden kaçan geleneksel medyadan farklı olarak sıradan oluşu, kurgu ile gerçeklik arasındaki sınırın silinmesini mümkün kılmakta ve bu dizilerdeki asıl yeniliği teşkil etmektedir. “Masalsı işareti, işaretlendirilenle eşit tutan illüzyonist anlatım stratejisinden” bahsedildi. Böylece melodram dizi, dinleyicinin huzurunda zahiren gerçeğe dönüşen bir masal, yedeklik özelliğini özenle gizleyen yedek gerçeklik halini almaktadır.” (Eckhard Breitinger, *Rundfunk und Hörspiel in den USA 1930-1950*, Trier, 1992, s. 78, melodram dizilerdeki esas kızın günlük ziyaretleri hakkında, a.g.e., s. 79). Kurgu-gerçeklik sınırının aşılmasına yönelik başka bir hile de, örneğin esas kızın kullandığı ve arzu eden dinleyicilere dizinin sponsoru tarafından gönderilen broş gibi reklam hediyeleri idi (a.g.e., s. 86). Bu şekilde yaratılan “kutsal emanet” veya fetiş etkisi şüphe götürmezdir. Yıldızlara gösterilen geleneksel özellikteki aşırı sevgiden farkı, hürmet edilen oyuncudan ziyade, rolü oynayan hayali figürle bir bağ kurulmak istenmesidir. Bunun sonucunda dizilerdeki figürlere düzenli olarak binlerce hayran mektubu, hatta zaman zaman hediyeler yollanmaktaydı.

mutlak teslimiyet, birbirine fazlasıyla benziyor. Şöyle ki, her iki durumda da, her iki dinleyici tipini de kendini önemli ve ehemmiyetli hissetmeye sevk eden bir arzu giderme ve masal gerçekliği sunulmaktadır. Melodram dizi dinleyicilerinin psikolojisi hakkında 30'lu yılların sonlarına doğru yapılan bir araştırmada dizilere ilişkin olarak şöyle denilmektedir:

"Kadın dinleyicilerin kişisel hayallerini ve fantezilerini, toplumsal bakımdan standartlaştırılan eylemlere kanaliz etmektedir... Aileyi son derece önemli bir kurum ve ev hanımlarını bu kurumların vazgeçilemez odak noktası olarak göstererek, kadın dinleyicilerin özgüvenini güçlendirmekte ve hayatlarını anlamsız ve boş olarak görmelerine engel olmaktadır."³³

Roosevelt'in radyo dramaturgisi ile Hitler'in (ve Mussolini'nin)³⁴ kitlesel miting yönetimi karşılaştırıldığında, kitlesel miting yönetiminin kültürel-teknik geriliği görülebilir. Gelişmiş Amerikan medya toplumundaki fiziksel dinamikler başka yasalara göre işlemeye başlamışken, siyasi karizma telkin ve elde etmek için burada hâlâ mitinglere katılan "canlı" kitleye mi ihtiyaç duyuluyordu? Nasyonal sosyalizm ve faşizmdeki kitlesel mitinglerin, her iki rejimin de radyo teknolojisi bakımından modernleşmesi ve doyuma ulaşmasından sonra da devam etmesi, bu tahmini doğrular niteliktedir. Hitler ve Mussolini prensip olarak asla radyo stüdyo-

33 W. Lloyd Warner ve William E. Henry tarafından gerçekleştirilen araştırma, akt. James Thurber, "Soapland", *The Beast in Me and Other Animals*, NY, 1968, s. 254.

34 Pierre Milza'nın tespitine göre, Mussolini'nin kitlesel mitinglerinde belki de ayin havasından çok "şölensel ve cıvıltılı bir taraf" vardı: "Lirik sanatın el üstünde tutulduğu ve kutsal olanın allanıp pullanarak sunulduğu İtalya'da pek çok kişi faşist kitlesel törenlerin bu teatral havasına kapılmıştır... Venedik Sarayı'nın balkonundan yapılan konuşmalar, güçlü bir sesle vurgulanan uzun esler ... çarpıcı ifadeler, tekdüze bir sesle atılan tıratlar, bugün bizi tebessüm ettiren ama kendi çağı ve bağlamı içinde değerlendirilmesi gereken provokatif jestler," Pierre Milza, *Mussolini*. Paris, 1999, s. 561-52.

sunda konuşma yapmamıştır. Hitler için bu durum, canlı bir kitlenin varlığından yoksun olduğu yerlerde etkin bir hitabet sergileyememesiyle izah edilmiştir.³⁵ Fakat bu madalyonun sadece bir yüzüdür. Diğer yüzünde ise, Hitler'in acizliğinin, kitlenin stüdyodan yayınlanan bir konuşmadan etkilenememe acizliğiyle örtüşüp örtüşmediği sorusu yer almaktadır. Radyo çağında *Führer* tarafından düzenlenen kitlesel mitinglerin önem kaybetmek yerine, artık mümkün olan radyo yayınları sayesinde yeni bir anlam kazanmaları, bu mitinglerdeki Avrupa'ya has dayanıklılığı ortaya koymaktadır. Bu mitinglerde inatla ne kadar çok ısrar edildiğini, her hanede bir radyonun bulunduğu bir dönemde, nasıyon sosyalistlerin mitingleri kamuya açık yerlerde kurulan hoparlörlerden yayınlama uygulaması gözler önüne seriyor. Görünüşe göre *Führer*'i radyo başında dinleyen bireyin veya küçük grubun, sokak ve meydanlarda hoparlörlerin etrafında toplanan kitleden daha az erişilebilir ve büyülenebilir olduğu düşünülmekteydi.³⁶ Amerika'da izlenen evcilleştirme ve samimileştirme yöntemlerinin tam tersiydi söz konusu olan.

1945 yılından sonra Avrupa'nın da bu yolu izlemiş olması, 30'lu yıllarda kitle iletişim araçları ve kitle psikolojisi alanlarındaki geri kalmışlığı kanıtlamaktadır. O gün bugündür kitlelerin toplanmasına ve "iç transpirasyon" yaşamasına vesile olan yegâne olaylar spor etkinlikleridir. Siyasi karizma artık sadece kayıt stüdyosunda oluşmaktadır.

35 David Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Londra/New York, 1993, s. 34.

36 Welch, *a.g.e.*, s. 33.

Propaganda

“Diktatörlüklerin demokrasiye en ağır darbe, en değerli ikna aygıtlarımızı ve kalabalıkların saflığına karşı duyduğumuz köklü kibri devralarak (ve mükemmelleştirerek) vurmuştur.”

– MAX LERNER, 1934¹

Karizmatik *Führer*, parlamento, basın veya sivil toplum kuruluşları gibi toplumsal ve siyasi araçları aşarak kitleyi doğrudan boyunduruğu altına aldığı gibi, kontrolü altında bulunan propagandaya da hükmeder. Propaganda, rejim iradesinin aktarma kayışıdır. Liberal devlet propagandayı bilmez. Zira hem kamuoyununu hem de ekonomiyi yönlendirmesi anayasada yasaklanmıştır. Yasama erki sadece olağanüstü hallerde yürütme erkine, kamuoyunu ve ekonomiyi yönlendirme yetkisi verebilir.

Uluslararası çapta bu durum ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşmiş olup, olağanüstü halden önceki normal hal ile kıyaslandığından, tüm muharip devletler arasındaki en radikal tedbirler ABD'de alınmıştır. Savaş sonrası algılamalarda belirli bir dehşete yol açan ve sonradan Amerika'ya yakışmamakla eleştirilen bu aşırı tepki, o gün bugündür ABD'deki propaganda kavramını ahlaki bir itham altında bırakır. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'da hüküm süren totaliter rejimler propagandaya karşı duyulan antipatiyi daha da

1 M. Lerner, “The Pattern of Fascism”, *The Yale Review*, cilt 24/1934, s. 310.

derinleştirmişti. Zira propaganda bu rejimlerde, arzulanmasa bile katlanılmak zorunda olunan bir durumdan ziyade, ulusal iradenin ifade edilmesine yönelik meşru bir araç olarak görülüyor ve uygulanıyordu. Netice itibariyle ise bütün sistemler, kendi propagandalarını “eğitim” ve bilgilendirme”, rakibin uygulamasını ise “propaganda” olarak değerlendirmek konusunda ortak bir paydada buluşuyordu. Sadece, ilgili bakanlığını “Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı” olarak adlandıran nasyonal sosyalist rejim, her ikisini de aynı kefedede değerlendirdiğini açıkça itiraf ediyordu.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Amerika’nın önde gelen propaganda teorisyeni olan ve Dünya Savaşı sırasında kamuoyunun zorla yeknesaklaştırılması konusundaki klasikleşmiş araştırmannın yazarı Harold D. Lasswell, dönemin Amerika’sındaki propaganda ve eğitim anlayışını bir keresinde şöyle tanımlamıştı: “Kendi dünya görüşünüzle örtüşmeyen her şey propagandadır. Örtüşenler ise eğitimidir. Şöyle ki, Chicago’da propaganda olan komünizm, Moskova’da eğitimidir.”²

Propaganda (irrasyonel, tehlikeli) ile eğitimin veya enformasyonun (rasyonel, yapıcı) karşılaştırılmasında, 30’lu yıllardaki Amerikan radyo kuramında geçen, tehlikeli kalabalık (*crowd*) ile rasyonel izleyici (*audience, public*) bileşenlerinden oluşan karşıt çifti rahatlıkla görebiliriz. Radyo kuramcıları, radyonun akıl ile nesnel bilginin kitle iletişim aracı olduğu ve bu iletişim aracında akıl dışı unsurların doğası gereği yer edinemeyeceği şeklindeki yatıştırıcı bir tespitte bulunmuşlardı. Bu noktadan hareketle, demokrasilerdeki toplum iradesinin, diktatörlüklerden farklı olarak sadece

2 Harold D. Lasswell, “The Person: Subject and Object of Propaganda”, *The Annals of American Academy of Political and Social Science*, Cilt 179/1935, s. 189.

bilgi ve eğitimle, propagandadan yararlanılmadan meydana geldiği sonucuna varılabilir.

Propaganda veya enformasyon ve eğitim olarak adlandırılmalarından bağımsız olarak, nasyonal sosyalizm ve *New Deal* rejimlerinde uygulanan kamuoyunu yönlendirme yöntemleri, belirli görüşleri yukarıdan aşağıya kalabalıklara enjekte eden birer huni sistemi olarak değil, böyle bir sistemin tam tersi olarak görülmektedir. Her eğitim ve etkileme çalışmasından önce, kalabalıkların ne düşündüğü ve istediği tespit edilmek durumundaydı. Goebbels:

“Hükümet, halkın nabzını tüm ayrıntılarıyla bilimsel bir kesinlikle dinlemelidir. Arzulanan gelişmeler tespit etmesi halinde tashih edici müdahalelerde bulunmalıdır. Kamuoyunun haklı olması halinde, kendini ona göre ayarlamalıdır.”³

Üçüncü Reich’da Propaganda Bakanlığı’nın 32 dış şubesi, yerel parti teşkilatları, güvenlik servisi teşkilatı ve gizli devlet polisi teşkilatı kamuoyu görüşlerini toplama ve değerlendirme merkezleri olarak görev yapıyordu.

Kamuoyuna ilişkin raporların Demokrat Parti’nin yerel teşkilatları (*Democratic National Committee*) ve resmi düzeyde 1933 yılında kurulan Ulusal Olağanüstü Hal Konseyi (ve bu konseyin Federal Eyaletlerdeki şubeleri),⁴ Bakanlıklar ve

3 İngilizceden geri çevrilmiştir. Akt. Fritz Morstein Marx, “Propaganda and Dictatorship” *Annals of the American Academy of Political Science*, Mayıs 1935, s. 212.

Marx tarafından belirtilen kaynaktaki (*Frankfurter Zeitung*, 25.3.1934) bu alıntı bulunamadığından dolayı, şu yedek kaynağa işaret edilebilir. Ernest K. Bramsted’in Goebbels ve kamuoyu hakkındaki görüşleri: “Propaganda şayet etkisiz değilse, kitlelerin nabzını tutmak, onlara bir fikri aşlamak ve izin alabilmek için onların değişen ruh hallerini anlamak şarttı.” (Ernest K. Bramsted, *Goebbels and National Socialist Propaganda 1925-1945*, Michigan, 1965, s. 53-54).

4 Richard W. Steele, “The Pulse of the People: Franklin D. Roosevelt and the Gauging of American Public Opinion”, *Journal of Contemporary History*, Cilt

Beyaz Saray tarafından toplanması, bu yapılanmanın *New Deal* rejimindeki muadilini teşkil ediyordu. Bu birimlerde bilhassa Başkan'a yazılan mektuplar değerlendirilirdi. Roosevelt, bir sonraki konuşmasında hükümetin belirli tedbirlerine dayanak olarak göstermek amacıyla ocakbaşı sohbetlerinde dinleyicilerden mektup yazmalarını isterdi. Bu nedenle, kamuoyu görüşlerinin toplanması ve bu görüşlere nüfuz edilmesine hizmet eden kapalı ve plebisit bir dolaşım sisteminden söz edilebilir.⁵ Bu sistemin ne kadar çok kabul gördüğünü, Başkan'a yazılan mektupların sayısının Hoover iktidarına kıyasla on katına çıkması ortaya koyuyor.

Washington ve Berlin'de söz konusu verileri kullanarak 1933 yılından itibaren aktif hükümet propagandası yürüten propaganda mekanizmalarının takriben aynı oranda büyüdükları, matematiksel bir kesinlik içermemekle birlikte iddia edilebilir. Başka bir ifadeyle her iki rejimin de halkla ilişkiler çalışmaları, o zamana kadar alışılmış yöntemlere kıyasla bütünüyle yeni bir nicelik ve nitelik kazanmıştı. Tarihsel *New Deal* - nasyonal sosyalizm karşılaştırmaları alanında öncü olan Garraty, Roosevelt dönemindeki propagandayı "demokrasiler arasında eşsiz" şeklinde tanımlamıştı.⁶

Yeni hükümet, nitelikli personel ihtiyacını Washing-

9/1974, s. 203. FDR'nin siyasi stratejisinin 30'lu yılların sonlarına doğru iç politika ve sosyal politikadan, dış politika ve müdahaleci politikaya dönüşmesiyle birlikte kamuoyu analizi görevinin yanına giderek kamuoyunu etkileme görevi de eklenmiş olup, bu gelişme, 1940 yılında oluşturulan veri derleme ofisi (*Office of Facts and Figures*) gibi yeni halkla ilişkiler hükümet ofislerinin kurulmasına yol açmıştır. Richard W. Steele, "Preparing the Public for War: Efforts to Establish a National Propaganda Agency", *American Historical Review*, cilt 75/Ekim 1970.

5 Ocakbaşı sohbetlerindeki plebisit unsura ilişkin olarak Thomas Vernor Smith, "The New Deal as Cultural Phenomenon", F.S.C. Northrop, *Ideological Differences and World Order*, New Heaven, 1949, s. 225.

6 Garraty, 1973, s. 932, 925. "New Deal dönemindeki propaganda Goebbels'in propaganda makinasıyla uzaktan yakından kıyaslanamayacak olsa da, daha önceleri barış dönemlerinde hiç görülmeyen bir özelliğe sahip."

ton'daki gazetecileri ayartarak o kadar açıktan açığa ve çekinmeden karşılıyordu ki, Amerikan gazete sahipleri birliğinin hukuk danışmanı, "Hükümet için çalışan gazeteci sayısının, gazeteler ve haber ajansları için çalışan gazetecilerin sayısından daha yüksek" olduğunu söyleyebiliyordu.⁷

Örgütlenme bakımından Washington ve Berlin arasındaki temel fark, Berlin'de işlerin merkezileştirildiği (Goebbels'in bakanlığında) Washington'da ise çeşitli bakanlık ve ajanslara dağıtıldığıdır. O zamana kadar bir basın sözcüsü, bir sekreter ve belki de bir asistandan meydana gelen basın büroları olan bakanlıklar, geniş kapsamlı ve geniş kaynaklara sahip basın ve halka ilişkiler daireleri kurmaya başlamıştı. Örneğin Tarım Bakanlığı'nda 73, Federal Toplu Konut Ajansı'nda 23 ve Sosyal Güvenlik Kurulu'nda 21 basın danışmanı görev yapmaktaydı.⁸ Bu danışmanlar ülkeyi, izlenen politika ve projelerin tanıtıldığı bildiri bombardımanına tutuyordu. İyi niyetli bir yorumcunun da yazdığı gibi basına dağıtılan bu bildiriler, "Washington muhabirleri tarafından kaleme alınan makalelerin çoğuna temel oluşturmaktaydı."⁹

Siyasi bakımdan hâlâ özgür olan Amerikan basını ile ideolojik bakımdan zorla yeknesaklaştırılan Alman basını arasındaki fark, hükümetin talimat ve isteklerinin Amerikan basınında cezaya sebebiyet vermeden hiçe sayılabilirken, Alman basınında bağlayıcı olmasıydı. Hatta 1934 yılından sonra Roosevelt'e yönelik eleştirilerin giderek yükseldiği Amerikan basınında bu talimat ve istekler çoğu zaman görmezden gelinmekteydi. Ancak özgür basın ve özgür olmayan ba-

7 Elisha Hanson, "Official Propaganda and the New Deal", *Annals of the Academy of Political and Social Science*, Cilt 179/1935, s. 178.

8 Daria Frezza, "Democrazia e masse media: Il New Deal e l'opinione pubblica", Tiziano Bonazzi ve Maurizio Vaudagna, *Ripensare Roosevelt*, Milano, 1986, s. 226.

9 William E. Berchtold, "Press Agents of the New Deal", *New Outlook*, Temmuz 1934, s. 24.

sın şeklindeki iki karşıt görüntüyü barındıran bu basit resim artık gerçekleri tam anlamıyla yansıtmıyor. Zira “Üçüncü Reich”deki basın yönlendirme çalışmalarına yönelik yeni araştırmalar, rejimdeki uygulamaların, nasyonal sosyalist algının istediği ve bazı tarihçilerin günümüzde bile düşündükleri kadar totaliter olmadığını göstermektedir.”¹⁰ Büyük temizlik, ideolojik yeknesaklaştırma ve disiplin altına alma süreçleri bir kez gerçekleştirildikten ve bu süreçlerin, elimine edilmeyen mağdurları tarafından yeni gerçeklik olarak kabul edildikten sonra, yazılı olmayan kurallara riayet edilmemesinin doğuracağı sonuçlar hakkında bilgi sahibi olunması bile, kamuoyu yönlendirmesinin en etkili ve aynı zamanda en görünmez biçimi olan otosansürün uygulanması için yeterli idi. Totaliter propaganda aparatı, liberalizmdeki mutlak ifade özgürlüğü kurgusuyla (= propaganda) dalga geçmek için her fırsatı kullanıyordu.

İfade özgürlüğü hakkına halel gelmediği ve gazete sahiplerinin çoğunluğu cumhuriyetçi, yani genelde *New Deal* karşıtı olduğundan dolayı, *New Deal* düzenindeki basının, uzun süre geçerliliğini koruyan alışlagelmiş Roosevelt-biyografisinde yazarların aksine¹¹ fazlasıyla cüretkâr bir şekilde za-

10 Kiran Klaus Patel, “Die Edition der “NS-Pressenanweisungen” im Kontext von Quellensammlungen zum “Dritten Reich”, *Archiv für Sozialgeschichte*, cilt 42/2002, s. 369. Propaganda Bakanlığında verilen talimatların sıkça dikkate alınmaması veya talimatların uygulanmasında sapmalar olmasının yanında, özellikle de birtakım nasyonal sosyalist basın organlarının basında kullanılması öngörülen dile sıkça riayet etmemeleri” ve “nasyonal sosyalist düzene zaten düşman olan basın organlarının talimatları, rejime yakın duran birçok gazeteden daha sık uygulamaları” dikkate değer bir husus olarak değerlendirilmektedir. Güçsüzlerin çekingenliğine karşı, güce yakın duranların daha büyük bir egemenliğe sahip olması, her dikta sisteminde vardır. Örneğin Almanya Demokratik Cumhuriyeti’ndeki üfürükten blok partiler söz konusu çekingenlik tarafından biçimlendirilmişti.

11 Örneğin D. Culbert: “İfade ve basın özgürlüğünü kısıtlamak amacıyla gayri resmi yapılar oluşturulurken, yüzde yüz ifade ve basın özgürlüğünün hüküm sürdüğü bir demokratik Başkanlık yönetimine ilişkin yalanın o dönemde ka-

man zaman iddia edildiği gibi, adeta kumanda edildiğinden söz etmek mümkün değildir. Ancak radyo için aynı durum söz konusu değildir. Zira dönemin ortak görüşüne göre kalabalıklar üzerindeki etkisi yazılı basından sonsuz kez üstün olan radyo, ticari örgütlenmesine rağmen bütünüyle özel sektörün elinde bulunmamaktaydı. Devlet başından itibaren, radyo yayınlarıyla ilgili egemenlik haklarını kullanan en üst mercii olarak kullanım haklarını süreli yayın lisansları şeklinde özel şirketlere devretmekteydi. Özel şirketler, Radyo Kanunu'yla (1927) "kamu yararına, esenliğine ve ihtiyaçlarına" uygun yayın yapmakla yükümlü kılınmıştı. Ancak bu yükümlülük, 20'li yılların siyasi niteliği yok edilen toplu tüketim toplumunda hiçbir zaman çıkar çatışmasına yol açmamıştı.

Yayın lisansı üçer yıllığına verilmekteydi. Üç yılın sonunda gerçekleştirilen kontrollerde, resmi kuralların açıkça ihlal edildiğinin tespit edilmesi halinde ise lisans iptal edilmekteydi.

Ancak toplumsal uygunlukları bakımından zirvede bulunan programlar (melodram diziler) karşısında bu hüküm asla uygulanmamıştır.

Buna karşın Radyo Kanunu 1934 yılında, lisans sürelerini altı ay ile sınırlayacak şekilde yeniden düzenlenmiş-

muoyuna yutturuluşu günümüzde neredeyse takdire şayan olarak değerlendirilebilir. Nasyonal sosyalistlerin, radikal yasaklamaları esas alan sansür tedbirleriyle karşılaştığında basının sisteme dâhil edilmesi, yani gönüllü işbirliğine davet edilmesi şeklindeki tedbirin son derece etkili olduğu ortaya çıkmıştır." Martin Loiperdinger, Rudolf Herz, Ulrich Pohlmann, *Führerbilder: Hitler, Mussolini, Roosevelt, Stalin in Fotografie und Film*, Münih, 1995, s. 168, 171-72). Sözü edilen gönüllü işbirliği tedbiri olsa olsa *New Deal*'in birinci yılında, kalabalıkların açıkça Roosevelt'in arkasında durduğu dönemde mümkün idi. Toplumsal hava terse döndüğünde ise *New Deal* karşıtı hareket iki düzlemde biçimlendi: Demagoglar olarak tabir edilen şahıslar (H. Long, Father Coughlin, Townsend) nezdinde popülist bir şekilde ve cumhuriyetçiler tarafından kontrol edilen basında plütokratik (*New Deal* düzeni içerisindeki kavramı) bir şekilde.

tir. Roosevelt kanun değişikliğiyle eşzamanlı olarak partisinden birini yayın lisansları kurumunun başkanlığına atamış olup, bu kurum kısa bir süre sonra bütün radyolardan, kamusal meselelerle ilgili programlarda okunacak metinleri kontrol edilmek üzere kuruma sunmalarını talep etmiştir. Sonunda bir kurum çalışanı, hükümeti hedef alan eleştirel yayınların lisansın yenilenmemesine yol açabileceğini çok da gizlemeye gerek duymadan ifade etmişti.¹² Bütün bunlar, Amerika'daki radyo mevzuatına ilişkin olarak 1935 yılında Almanya'da kaleme alınan bir doktora tezinde, çok da sebepsiz yere olmaksızın şunların ifade edilmesine yol açmıştı: "Devlet kontrolü günümüz Amerika'sında yaşayan bir gerçekliktir."¹³

Ancak gerçekte söz konusu olan ise devlet denetimi hatta sansürden ziyade, başta üç tane yayın ağı olmak üzere radyo istasyonlarının leb demeden leblebiyi anlayan gönüllü itaatkârlıklarıydı. Radyo sanayii, aynı ticari reklam sponsorlarında olduğu gibi hükümetin isteklerini de, çoğu zaman daha ağzını bile açmadan dudaklarından okuyordu.¹⁴

12 Richard W. Steele, *Propaganda in an open Society: The Roosevelt Administration and the Media 1933-1940*, Westport/Ct ve Londra, 1985, s. 18-20.

13 Franz Springer, *Die politischen Prinzipien des Rundfunkrechts in den Vereinigten Staaten von Amerika, Italien, England und Sowjetrußland*, Doktora tezi, Erlangen, 1935.

14 Gönüllü otosansür örnekleri için bkz. Steele, a.g.e., s. 18-24. Roosevelt'in eski çalışanlarından olan ve daha sonraları Roosevelt'i eleştiren radyo yorumcusu Hugh Johnson'un NBC tarafından işten aulması, öncü itaatkâr tutuma bir örnektir. Johnson Beyaz Saray'ın isteğiyle değil, NBC patronu Frank Russell'in kendi inisiyatifıyla işten atılmıştır (Steele, s. 128 vd.). "Yayıncılar zararlı olabilme ihtimali taşıyan müdahalelerden, iktidardakilere kendi değerlerini kanıtlayarak korunmaya çalışıyordu." Başta Beyaz Saray olmak üzere ülke yönetimiyle yakın ve dostane işbirliğine gidilmesi, izlenen politika ve politikanın doğurduğu sonuç idi. "Hükümetin söylemek durumunda olduğu her şey habercilerin, editörlerin ve yayıncıların elinden geçmeden yayınlanıyordu." (Steele, s. 20).

Lisans ve Denetleme Kurumu (Federal İletişim Komisyonu) 1934 yılında, eğitici programlar için daha fazla yayın süresi ayrılması hususunda bas-kıda bulunduğunda NBC patronu, sadece kendi yayın ağının yıl içerisinde-

Simgelerin gücü

“Marksizmden çok şey öğrendim ... siyasi mücadelenin bu yeni araçları esas itibariyle Marksistlere dayanmaktadır. İhtiyaç duyduklarımıza sahip olmak için sadece bu araçları devralmam ve geliştirmem gerekiyordu. Sosyal demokrasi-de, devrimin demokrasi çerçevesinde gerçekleştirilmek istenmesi sebebiyle on kez akamete uğrayan şeyi tutarlı bir şekilde sürdürmek gerekiyordu sadece. Nasyonal sosyalizm, Marksizmin, demokratik bir düzenle olan saçma ve yapay bağlarını kopartabilmiş halidir.”

Herman Rauschning, Hitler'in nasyonal sosyalist kitlesel telkin yöntemlerinin kökenine ilişkin görüşlerini böyle açmıyor.¹⁵

Hitler'in, Berlin'deki bir komünist mitingde gördüğü ve kalabalık üzerinde yarattığı etkisine hayran kalıp, sosyalizmden devraldığı hanedan kırmızısına ilişkin olarak ise şöyle demişti: “Kırmızı bayrak, kırmızı kolçak ve kırmızı çiçeklerden meydana gelen derya, mitinge sadece dış görünüşü itibariyle bile muazzam bir itibar kazandırmaktaydı. Sokaktaki vatandaşın, bu denli muazzam etkide bulunan bir gösterinin telkin edici sihrine ne kadar kolay kapıldığını biz-zat hissedip anlayabildim.”¹⁶

Katolik Kilisesi'nin ritüel ve simgeciliği, askeriye'nin dizilişleri ve dekorasyonları ve başta Amerikan reklam sektörü olmak üzere modern reklamcılıkta kullanılan telkin yön-

de 250 saati aşkın “education” (= siyaset dilinde propaganda) yayını yapığını ifade etmişti.

15 Herman Rauschning, *Gespräche mit Hitler* (1940), akt. Joachim C. Fest, *Hitler*, Berlin, 1996, s. 187-88. *Kavgam* kitabındaki bazı ifadeler, bu sözlerin gerçekten Hitler'e ait olduğunu doğrular niteliktedir. Örneğin Hitler'in propaganda-ya ilişkin şu sözleri: “Propagandayı, bilhassa sosyalist-Marksist partilerin us-laca kullandığı bir araç olarak görüyordum” (Münih, 1943, s. 193).

16 A.g.e., s. 552.

temleri, nasyonal sosyalizmin yararlandığı diğer kaynaklardı. Bu evrensel tesellüm eğilimi içerisinde tarihi bir yenilik olmanın çok uzağında bulunan nasyonal sosyalizm, sadece bütün seleflerinin yaptıklarını sürdürüyordu. Pagan ritüel, bayram ve simgelerin Hristiyanlık, Hristiyan liturgyasının seküler devrim ve tarihi öncüllerin bütünüyle reklamcılık tarafından gasp edilmesi, simgeledikleri gerçek güçlerin değişimine sadakatle eşlik ve tasvir eden simgelerin mütema-diyen yemek ve yenilmekten ibaret olan bir döngünün içerisinde bulunduğunu gösteriyor.

Siyasi propaganda içerisindeki simgeler 30'lu yıllarda propagandanın en önemli para birimi (*currency*) ve propagandanın işlevi, "insanların fikir ve eylemlerine erişmenin en kestirme yolu" olarak tanımlanıyordu.

Propaganda, Harold Lasswell'in ifadesiyle "kalabalıkların davranışlarının şiddet, rüşvet veya boykot yerine simgelerle (kelimeler, resimler, müzik) manipüle edilmesi" idi.

Yine Lasswell, propagandanın şiddet yerine kullanılan başka bir araç olması durumunda, bunun tersinin de geçerli olacağını ifade ederek, "bir şiddet eylemi, eylem sonucunun fiziksel olarak uygulanan şiddeti fazlasıyla aşması, yani uygulanan şiddet ile sonuç arasında orantısız bir ilişki bulunmaması durumunda 'eylemsel propagandadan' söz edilebilir."¹⁷ Lasswell bu durumun devrimci terör ile kurumsallaşmış devlet terörü için aynı ölçüde geçerli olduğunu ifade eder.

New Deal ve nasyonal sosyalizmin hangi simgeleri yarattığına ve bunları nasıl kullandığına bakmadan önce, Wei-

17 *Currency and short-cut*: Edward L. Bernays, "Molding Public Opinion", *Annals of the American Academy...*, s. 84.

Manipulation: Harold Lasswell, "The Person: Subject and Object of Propaganda" *Annals*, a.g.e., s. 189.

Propaganda of the deed: Harold Lasswell, "Politics: Who Gets What, When, How." 1936 (Repr. Glencoe, Ill. 1951), s. 335.

mar Cumhuriyeti'nin son yılında meydana gelen ve az bilinen siyasi propaganda tarihine "simgelerin mücadelesi" veya "simgeler savaşı" olarak geçen bir hadiseyi inceleyelim.¹⁸

Bu savaşı, NSDAP'yi (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) 1930 yılının Eylül ayında İmparatorluk Meclisi'nin en güçlü partisi haline getiren parlamenter heyelan tetiklemişti. NSDAP'nin seçimlerde elde ettiği başarı liberal-demokrat merkezi ürküten ve uyandıran bir işaret gibiydi. Zira bu başarı, nasyonal sosyalizmin sokakları fethetmesini sağlayan yöntemlerin, artık siyaset ve devlet kurumlarını da tehdit ettiğini göstermekteydi. Alınan ders iki bakımdan çok acıydı. Kendi rasyonel-ilerici yöntemleriniz genel bir ilgisizlikle karşılaşır hatta daha da kötüsü fütursuzluğa yol açarken, demagogik, yapmacık, sözde devrimci ve hemen hemen dinsel oldukları gerekçesiyle reddettiğiniz yöntemlerin, kalabalıklar tarafından açıkça benimsendiğinin idrak edilmesi meselenin bir boyutunu teşkil ediyordu. Nasyonal sosyalizm tarafından başarıyla uygulanan yöntemlerin 19. yüzyılda sosyalizm tarafından geliştirilmiş ve Nazilerce sadece kopyalanmış olmasının, bilhassa sosyal demokratlarca idrak edilmesi ise meselenin diğer boyutunu oluşturunuyordu.

Demokratik parti yönetimleri ve teşkilatları bu yeni gerçekliği korku, hayret ve idrak eksikliğiyle karşılamakta ısrar edip, kurtuluş için eskisinden daha fazla akıl, aydınlanma ve siyasi eğitime bel bağlarken, SPD (Almanya Sosyal Demokrat Partisi) içerisindeki genç yöneticilerden meydana gelen bir azınlık bunun tam zıddı bir çıkarımda bulunuyordu. Bu

18 Konuya ilişkin olarak bkz Richard Albrecht, "Symbolkampf in Deutschland 1932: Sergej Tschachotin und der "Symbolkrieg" der drei Pfeile gegen den Nationalsozialismus als Episode im Abwehrkampf der Arbeiterbewegung gegen den Faschismus in Deutschland", *Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Cilt 22/1966, s. 498-535) ve Karl Rohe, *Das Reichsbanner Schwarz Rot Gold: Ein Beitrag zur Geschichte und Struktur der politischen Kampfverbände zur Zeit der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1966.

grup, kalabalıklara hükmeden duyguları, hayalleri, korkuları ve gerçek ihtiyaçları rasyonel gerekçelerle açıklamak veya hatta Julius Leber'in alaycı ifadesiyle çürütmek yerine, nasyonal sosyalizmle kendi silahlarıyla mücadele edilmesi şeklindeki stratejik U-dönüşü yapılmasını tavsiye ediyordu. Siyasi hareketlerine "demir cephe" ismini vermişlerdi.

Fakat bu yeni strateji kendileri tarafından değil, bir Rus göçmen tarafından keşfedilmişti.

Sergej Tschachotin, biyoloji ve zoolojinin dolambaçlı yollarından geçerek propagandaya ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Pawlow'un öğrencisi ve çalışanı olan, 1917 yılındaki Şubat ve Ekim Devrimleri vasıtasıyla siyasallaşan Tschachotin, şartlı refleks kuramının kitlesel telkin alanında uygulanabileceğini keşfetmiş ve edindiği bilgileri iç savaşta karşı devrimin hizmetine sunmuştu. Gerçekleşeceği aşikâr olan nasyonal sosyalist devrim karşısında da bu sefer, misafir olduğu ülkeyi diktatörlüğe karşı korumak zorunda olduğunu hissetmişti. Tschachotin üç farklı kaynaktan ilham alıyordu: Bunlar, sosyal demokrasinin tarihi edimleri, Ekim Devrimi'nde edindiği kişisel deneyimleri ve nasyonal sosyalist propaganda örneği idi. Duygusal vakum (Anna Seghers)¹⁹ ile sızlanan, doktrinci ve can sıkıcı (Tschachotin) gündelik ajitasyonun geride bıraktığı duygu boşluğunun yerine bütünüyle duygusal kozun oynanması öngörülüyordu. Statik gösteriler yerine, dinamik yürüyüşler. İzahatlar, ma-

19 Akt. Albrecht, s. 506. 1937 yılında Ernst Bloch, nasyonal sosyalizme karşı yürütülen komünist propagandayı geriye dönük olarak benzer bir biçimde eleştirmişti. "Maddi kavram ve maddenin diyalektiği hakkında hiçbir şey yok. Fakat insan cevheri taştan meydana gelmemektedir. Devrim sadece akla değil, aynı zamanda da, uzun süredir sosyalizmin yetersiz beslenmesine maruz kalan hayal gücüne de müdahil olmaktadır... Naziler aldatıcı sözler sarf etse de, insanlara hitap ettiler, sosyalist ise doğru söylemekle birlikte, nesnelerden bahsetti; şimdi yapılması gereken işe, insanlarla dürüstçe nesnelerinden bahsetmektir." "Kritik der Propaganda", *Neue Weltbühne*, 25.5.1937, s. 553.

zeretler, savunmalar ve tartışmalar yerine mücadelecî tutum ve saldırı. İzdırap ve sıkıntı değil, güç, irade ve kararlılık gösterisi. Tschachotin, Hitler'in *Kavgam* kitabında propagandaya ilişkin olarak kaleme aldığı bölümleri incelememişçesine sosyalist dava arkadaşlarından, ajitasyonlarını birkaç akılda kalıcı motif, slogan ve simgeyle sınırlandırmalarını ve bunları, kolektif bilinçaltına yerleşene kadar tekrarlamalarını, hatta insanların kafalarına nakşetmelerini talep etmişti.

En önemli pratik katkısı demir cephenin simgesiydi. Rus konstrüktivizmi ile gamalı haç işaretinden eşit ölçüde esinlenmiş olan bu simgede, beyaz zemin üzerine yerleştirilen kırmızı bir alanda sağ üst köşeden sol alt köşeye işaret eden, hatta avının üzerine doğru uçan üç tane siyah ve kudretli ok görülmektedir. Elbette simgenin anlamı da bu yöndeydi. Gamalı haç artık saldıran değil, saldırılan idi. Tschachotin'in, 1932 yılında düzenlenen bazı yerel seçim kampanyalarında test edilen bu konsepti, siyasi rakibe oy veren kalabalıkların bir kısmını ayartma potansiyelini kanıtlamıştı. Buna rağmen SPD yönetimi konseptin ulusal çapta uygulanmasına yanaşmadı. Büyücü çırağı etkisinden ve duygu seline kapılan kalabalıkların kontrol edilemez hallere düşmesinden çekinen SPD, 1918 yılının Kasım ayında yaşanan devrimde olduğu gibi alışlagelmiş yoldan yürümeye, bu yol da nasyonal sosyalizm tarafından yok edilene kadar devam etti.

Demir Cephe vakıası, propaganda simgelerinin ödünç alınılabirliği veya nakledilebilirliğine ilişkin soruyu, sosyalist simgelerin daha önce nasyonal sosyalistler tarafından ziyadesiyle başarılı bir şekilde gasp edilmesinden çok farklı bir şekilde cevaplıyor. Zira SPD yönetimi Tschachotin'in konseptini benimsemiş olsaydı dahi, Weimar Cumhuriyeti uğruna verilen son mücadelenin sonucu büyük ihtimalle değişmeyecekti. Sadece simgesel propaganda harekâtlarıyla, özü itibarıyla pasif olan ve başarıya ulaşma şansı bulunma-

yan bir politika aktif hale getirilemez. NSDAP gibi saldırgan ve vicdansız olduğu kadar, dinamik ve yenilikçi de olan bir partinin rakiplerinin simge cephaneliğini kullanması farklı bir şeydir. Nasıl ki kurda kuzu postu giydirmek mümkün değilse, bunun tersi de mümkün değildir. Gerçek güce sahip olmayan propaganda, kâğıttan kaplandan fazlası değildir. Fakat böyle bir propaganda, gücün etkisiyle zaten yükselişte olan tarafın işine yarar. Propagandanın günü, gücün eski rejimin ellerinden kayıp gittiği kriz ve devrim zamanlarında doğar. Kalabalıkların kararsız ve belirsiz iradesinin sahıpsiz bir şekilde sokakta yattığı anda, doğru parola bu iradeyi kazanabilir. Harold Lasswell, propagandayı şiddet yerine kullanılan başka bir araç olarak tanımladığında bu anı düşünmüş olsa gerek.

Gelin şimdi *New Deal*'ın en büyük propaganda kampanyasında simgesellik ile şiddeti nasıl koordine ettiğini inceleyelim.

Mavi Kartal

Ulusal Kalkınma İdaresi (NRA) programının uygulanmasına yönelik destekleyici bir tedbir olan Mavi Kartal Kampanyası 1933 yılının Temmuz ayında başlamıştı. Yeni Başkan'ın kritik mahiyetteki ilk yüz günlük görev süresi dolmuş veya başka bir ifadeyle, Beyaz Saray'daki yeni anlayışa ilişkin kitlesel heyecan ve coşku dinmiş ve son üç yılın pasif-depresif havası yeniden yayılmak üzereydi. İlk yüz günlük evrenin etkileyici biçimde sahnelenen açılış merasiminden sonra, o dönemde merkezi bir öneme sahip olan reformlar, yani sanayi üretiminin devlet tarafından yeniden düzenlenmesi hususunda pek bir değişiklik meydana gelmemesi sebebiyle Mavi Kartal kampanyası, sıkıntılı bir durumun aşılması amacıyla ileriye doğru yapılan bir hamle olarak da de-

gerlendirilebilir. Sanayi birliklerinden sadece bir tanesi (pamuk sanayi), hükümetin krizi aşmak amacıyla yaptığı teklifleri kabul etmişti. NRA'nın gönüllü ücret ve fiyat kontrolü, üretim kısıtlamaları, çocuk işçiliğinin yasaklanması, bağımsız sendikalara müsaade edilmesi ve benzer konulara ilişkin olarak hazırladığı kodlar çekmecelerde bekleme-ye veya müzakere masalarının bir ucundan öbür ucuna itil-meye devam etti.

Roosevelt iktidarının ilk haftalarında yetkilendirme kanu-nunu Kongre'ye neredeyse itirazsız bir şekilde kabul ettire-bilmişti. Ancak sanayi birliklerinde bunu başardığı söylene-mez. Dolayısıyla, Kongre'nin hizaya gelmesi için kullanılan aracın, yani kamuoyu baskısını sanayi birliklerinin başkan-larını aşarak doğrudan her bir sanayiciye hissettirmek akla yakın bir çözüm gibi görünüyordu.

Roosevelt plebisiter-stratejik bir kısaç hareketi uygula-mıştı. Eczane sahiplerinden tutun da Henry Ford'a varana kadar bütün işverenlere bizzat Roosevelt tarafından imza-lanan bir belge (Presidential Re-Employment Agreement) postalandı. İşverenler bu belgeyi imzalayarak, önerilen dü-zenlemelere uyacaklarını bizzat Başkan'a taahhüt ettiler. Ro-osevelt eşzamanlı olarak da bir ocakbaşı sohbeti çerçevesin-de ulusa hitap ederek, eylemlerinin her bir vatandaş tara-fından desteklenmesini rica etti. Göreve başlama konuşma-sında yer verdiği savaş analogisini tekrar kullanarak, girişi-mi "işsizliğe karşı yaz taarruzu" olarak adlandırdı ve tanımlayıcı bir simgenin kullanılmasına duyulan ihtiyaçtan söz etti. "Silah arkadaşlarının birbirlerine ateş etmesini engelle-mek için savaşta, gece taarruzunun karanlığında askerlerin omuzlarında açık renkli bir nişan bulunur. Aynı prensipten hareketle bu programda birlikte çalışanlar, ilk bakışta bir-birlerini tanıyabilmelidir. Bundan dolayı üzerinde "Üzeri-mize düşeni yapıyoruz" ("We do our part", WS) yazılı olan

bir onur rozeti hazırladık. Bana katılan herkesten bu rozeti açıkça taşımasını rica ediyorum.”²⁰

Beyaz zemin üzerinde, ayaklarıyla bir şimşek demeti tutan mavi bir kartal bulunan rozette, kırmızı bir yazıyla “National Recovery Administration” ve “We Do Our Part” yazıyordu. Bu rozeti yakasına veya bluzuna takanlar tüketici olarak Başkan’ın politikasına verdiği şahsi desteği gösteriyordu. Mağaza ve dükkânların giriş kapılarına, vitrinlerine ve fabrika kapılarına afiş olarak asılarak da kamuoyu, ilgili işletmenin NRA hükümlerini kabul ettiği ve bu hükümlerin uygulamasına iştirak ettiği konusunda bilgilendiriliyordu. Diğer yandan ise mavi kartlar simgesinin bulunmaması, ilgili kişi veya işletmenin Başkan’ı desteklemediği, kendini buhrana karşı mücadele eden ordunun bir parçası olarak görmediği ve nihayetinde, kampanyanın baş organizatörünün sözleriyle, karşıt olarak değerlendirilmesi gerektiği anlamına geliyordu (“Bizden yana olmayanlar, bize karşıdır.”)²¹

Roosevelt’in *New Deal* çerçevesinde başından itibaren kullanmaya başladığı savaş analogisi, Mavi Kartal kampanyası ile birlikte daha da yoğunlaştırıldı. 1917-18 yıllarındaki seferberlik kampanyası ile bu kampanyanın son 15 yıl içerisinde unutulmayan yan tesirlerine açıkça ve gizlemeden atıfta bulunuluyordu. Bu yan tesirlere örnek olarak savaş ekonomisinin yanında basın da devletin kontrolü ve idaresi altına alınması, bütün savaş karşıtlarının suçlu durumuna düşürülüp cezai takibata uğraması, kamuoyu görüşünün tahrif edilerek Creel Komisyonu’nun propagandasına dönüştürülmesi, yani özetle, Amerikan toplumunun kısmen zorla kısmen de gönüllü olarak yeknesaklaştırılması verilebilir. 1918-17 nesli, *New Deal* için olduğundan çok daha büyük

20 Franklin D. Roosevelt, *Unser Weg*, Berlin, 1934, s. 143-44 (24.7.1933 tarihli ocakbaşı sohbeti).

21 Hugh Johnson, akt. *The Coming of the New Deal*, s. 114.

bir oranda Mavi Kartal kampanyası için tekrar devreye sokuldu. Dünya Savaşı esnasında Amerikan sanayisinin devlet kontrolünde bulunan savaş sanayisine dönüştürülmesini organize eden sermayedar Bernard Baruch'un tavsiyesi üzerine Roosevelt, o dönemde Baruch'un bir çalışanı olan General Hugh Johnson'u NRA Başkanlığına atadı. Johnson da, 1917 yılında savaş tahvili kampanyasını organize eden iki kişiyi NRA'da işe almıştı.

Eski savaşçılardan meydana gelen yeni toplulukta eksik olan Creele idi. 1917-18 yıllarında yaşanan skandallar adını fazlasıyla lekelemişti (Ancak arka planda faaliyet gösteren danışman olarak oyuna yine de dâhil oldu).

General Hugh Johnson'un, "Ulusal bir düşmana yönelik olarak barış zamanında gerçekleştirilen en büyük taarruz"²² olarak nitelediği Mavi Kartal kampanyası 24 Temmuz - 13 Eylül 1933 tarihleri arasında devam etti. Kampanyanın süreli yapılmasının amacı, kamuoyunun dikkat ve ilgisinin gevşemesine, yıpranmasına ve erimesine engel olmaktı. Kampanyanın Roosevelt'in ocakbaşı sohbetiyle başlatılması ve New York 5. Cadde'de düzenlenen bir resmigeçit töreniyle sonlandırılması (süresi: 19 saat, katılımcı sayısı: 250.000 kişi) projeye bir hava kattı. Bu sayede kampanyanın sonu yaklaştıkça, dramatik vurguların dozajı arttırıldı. Aynı 1917-18 yıllarında olduğu gibi, sürü psikolojisi ("Band-wagon effect") ve yayılma etkisi ("Participation") yaratılmasına yönelik bir strateji izlenmişti. Yani, kitlesel propaganda çalışmalarıyla bir kere tetiklendiğinde belirli bir noktadan itibaren kendi kendini besleyen ve büyüyen bir grup psikolojisi dinamiğinin oluşturulması amaçlanmıştı. Mavi Kartal kampanyasına ilişkin bir doktora tezinin yazarı, ikna ve baskı unsurlarının ("Persuasion and Coercion") el ele vermişçesine etkide bu-

22 Akt. Andrew Davis Wolvin, *The 1933 Blue Eagle Campaign: A Study in Persuasion and Coercion*, Doktora tezi, Purdue Üniversitesi, 1968, s. 51.

lunduğunu belirtmişti. Kampanya, yine 1917-18 yıllarında uygulanan modele (savaş tahvilleri kampanyası) uygun olarak aynı zamanda merkezi ve ademi merkezîyetçi olarak örgütlenmişti. Johnson'un Washington'daki merkezi, nüfusu 10.000'den fazla olan bütün şehirlerdeki yerel ticaret odalarından, üyelerini kodları imzalamaya teşvik etmesini ve aynı zamanda kampanyanın yerel organizasyonunu üstlenmesini talep etmişti. Bu talebin bir baskı unsuruyla desteklenmesi amacıyla da merkezi propaganda makinesi eşzamanlı olarak çalıştırılmıştı. Dünya Savaşı'na seferberlik kampanyasında kullanılan dört dakikalık hatip ("Four-Minute-Men") gönüllüleri yeniden devreye sokulmuştu: Kamuya açık meydanlarda, sinemalarda, tiyatrolarda ve kiliselerde tek tip ve tahrik edici kısa konuşmalar yapan yüzbinlerce konuşmacı.²³

Yeniden İstihdam Sözleşmesi'ni (*Presidential Re-Employment Agreement*) imzalayanlar mavi kartal amblemine sahip oluyor ve bunu görülebilecek şekilde işletmesine yerleştiriyordu. İmza sahibinin veya işletmesinin adı, ilgili postane-nin salonuna asılan bir onur listesiyle (*Honorable Mention List*) kamuoyuna duyuruluyordu.

Peki, imzalamak istemeyenler?

General Johnson örnek bir liberal demokrat olmaktan ziyade, çabuk öfkelenen ve hırçınlaşan, hararetili ve otoriter bir kişiliğe sahipti. Johnson zaman zaman, Mavi Kartal karşıtlarının ağzını burnunu kırmak gerektiği (*a sock right on the nose*), görevinin, kanunlara her zaman tam anlamıyla riayet edilemeyecek kadar önemli olduğu (*this law stuff doesn't matter*) ve faşist korporatizminin üzerinde düşünmeye değer bir sistem olduğu²⁴ şeklinde cümleleri ağzından kaçırmış olsa da, birey-

23 Mavi Kartal Kampanyası'na aktif ve gönüllü katkıda bulunanların toplam sayısının 1,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Ernst Basch, *Das Wiederaufbauwerk Roosevelts*, Zürich, 1935, s. 110.

24 John Kennedy Ohl, *Hugh S. Johnson and the New Deal*, Dekalb/III. 1985, s. 102, 106, 140.

sel özgürlük hakları gibi anayasal sınırları ihlal etmek, Roosevelt ve Baruch gibi gerçekten iktidar sahibi iki şahsiyetin kabadayısı olan biri için istese de mümkün değildi.

Zira propagandanın yanında gerçek misilleme unsurlarının da kullanıldığı Dünya Savaşı kampanyasından farklı olarak, Mavi Kartal kampanyasında yürütülen çalışmaların propaganda, ikna edici faaliyetler ve eğitim (*education*) ile sınırlı tutulmasına titizlikle dikkat ediliyordu. Uyumlaştırma çalışmalarının yegâne hedefi olan kamu (*the public*), aynı zamanda da bu çalışmalarda araç olarak kullanılıyordu. Ancak bu çalışmalardan yakayı kurtarmanın tek yolu, halk düşmanı (*public enemy*) ilan edilmeyi göze almaktan geçiyordu. Bernard Baruch:

“Yaptırım uygulamanın en iyi yöntemi kamuoyu oluşturmaktır. (...) Dâhili düşmanlarla mücadelenin söz konusu olduğunu ve mücadeleye katılmayanların karşıt olarak değerlendirilmesi gerektiği herkes tarafından anlaşıldığında, uzak duran kalmayacaktır.”²⁵

Johnson bu ifadeyi şöyle özetledi: “Mavi Kartal kampanyasının amacı, bu kanunun yaptırımını halkın eline vermektir.”²⁶

Peki, bunlara rağmen bir girişimci kampanyaya katılmayı reddederse?

Sorunun cevabını Johnson veriyor:

“Elimizde binlerce şikâyet dilekçesi var. Her vakıayı münferiden inceliyor ve ilgililere yükümlülüklerini izah ediyoruz. Yükümlülüklerin buna rağmen yerine getirilmemesinde ısrar edilirse de, konuyu kamuoyuna sunuyoruz. Kamuoyu, en etkili güçtür.”

25 Akt. Huhg S. Johnson, *The Blue Eagle from Egg to Earth*, NY, 1935, s. 154-55.

26 Akt. Garraty, 1973, s. 930.

Bunun da fayda etmemesi halinde, tehdit unsuru olarak ekonomik sonuçlar, yani şirketin boykot edilmesi kullanılırdı. Roosevelt, kampanyaya iştirak etmeyenlerin devletle olan ticari ilişkilerinin derhal kesileceğini veya bunlara yeni işler verilmeyeceğini ifade etmişti. Fakat hükümetin ticari ilişkileri kesmesi başka bir şey, kesmekle tehdit etmesi hatta kamuoyuna boykot çağrısında bulunması yine başka bir şeydir. Boykot çağrısında bulunmanın anayasaya uygun olmadığını Johnson da kabul etmişti. Bu nedenle, fiili boykot çağrısında bulunduğu konuşmasında şöyle demişti: “İnsanların o zaman yapacakları elbette boykot olmayacaktır. Kamuoyu sadece plana uyulmamasına mûsamaha edemiyor.”²⁷

Başkan ile işbirliğine gitmenin tamamen gönüllülük esasına dayandığı, ancak kamuoyunun tek vücut halinde kampanyanın arkasında durmasından dolayı istisnalara mûsamaha gösterilemeyeceği şeklindeki argüman, kampanyanın bütün belagatinde görülebiliyor. Kampanyanın tarihçisi meseleyi şöyle özetlemiş: “Kampanyaya iştirakin gönüllülük esasına dayanacağını varsaymakla birlikte, gönüllü olarak iştirak etmeyenlerin iştirake zorlanabilecekleri ihtimaller dışında değerlendirilmemektedir.”²⁸

Koyu birer *New Deal* yandaşı hatta propaganda aparatının bir parçası olmayan yorumcular²⁹ da zaten bu tuhaf karışımı vurguluyordu. En sivri dilli eleştirilerin yer aldığı cumhuriyetçi ve *New Deal* karşıtı *New York Herald Tribune* gazetesinde daha kampanyanın başlarında, “neredeyse linç eder-

27 Johnson'un 4.9.1933 tarihli konuşması. Akt. Wolvin, s. 194-95.

28 Wolvin, s. 197.

29 *New York Times* yazarı ve Roosevelti sempaticisi Anne O'Hare McCormick, kampanya hakkında geriye dönük olarak “bir eğitim kurumu, kod dahilinde olan ve olmayanları modern yaşamın temel sorunlarını oldukça derin bir şekilde düşünmeye zorluyordu” demişti (*New York Times. Sunday Magazine*, 8.7.1934).

mişçesine yüksek seviyede baskı uygulandığına" dair kehanette bulunuluyordu.³⁰

North American Review yazarı William E. Brechthold'un yorumu biraz daha ılımlı: "Yapılan yurtseverlik çağrısı, basını hiçbir resmi sansürün başaramayacağı kadar itaatkâr hale getirmiştir."³¹

Bolşevizm, faşizm, nasyonal sosyalizm ve *New Deal* devrimlerine ilişkin olarak kaleme alınan karşılaştırmalı bir araştırmada varılan sonuç ise şöyle: "Kamuoyunun ideolojik bakımdan yeknesaklaştırılması (*bombardment*) bolşevizm ve nazizmde yürütülen propaganda kampanyalarını hatırlatmaktadır."³²

Uyumlu hale gelme zorunluluğu, hoşgörüsüzlük ve mizah anlayışından yoksunluk İngiliz gözlemcilerin dikkatini çekmişti.

The Economist dergisinde, "örneğin Mavi Kartal'ın arma niteliğine ilişkin zararsız eleştirilere bile tahammül edilmeyen" mevcut havanın "tuhaf bir şekilde Dünya Savaşı'ndaki *Whitehall*'ı" anımsattığından söz edilmekteydi.³³ New York'ta düzenlenen resmigeçit töreni hakkında ise şöy-

30 26.7.1933 tarihli sayısı, akt. Wolvin, s. 221.

31 William E. Brechthold, "The World Propaganda War", *North American Review*, cilt 238/1934, s. 429. Brechthold aynı makalede şöyle der: "Propaganda faaliyetleri yürüten pek çok bakan Roosevelt'i örnek alabilir." (s. 428).

32 Ethan Colton, *Four Patterns of Revolution: Communist USSR, Fascist Italy, Nazi Germany, New Deal America*, NY, 1935, s. 270. Akabinde şöyle bir izahta bulunuluyor: "Fakat mücadele ruhundan yoksundu. Verilen cevap ise nispeten yetersizdi. Mücadeleci bir zihniyeti yaratma çabaları başarısız olmuştu. Dolar ve cent hedefleri ne fedakârlığa ne de kahramanlığa yol açmıştı." A.g.e.

33 9.9.1933 *The Spectator* dergisinde neredeyse bütünüyle aynı yönde bir yorum yayımlanmıştı: "Savaş psikolojisi etkisini sürdürüyor. Amerikan vatandaşlarının hükümet çabalarını eleştirmesi vatana ihanete eş, yabancıların eleştirisi ise terbiyesizlik ... hoşgörüsüzlüğe ise belirgin bir espri anlayışı eksikliği eşlik etmektedir" (22.9.1933).

le denilmişti: “Almanya’daki gamalı haçtan fazla mavi kartal var.”³⁴

Fransız basınında yayımlanan yorumlarda, kampanyanın ekonomik bakımdan ziyade psikolojik bakımdan önemli olduğu konusunda görüş birliği mevcuttu.

Robert de Saint-Jean kampanyayı “son derece pitoresk bir mizansen” ve “süper revü” ifadeleriyle tanımlamıştı.

“Dekorasyon sürekli değişiyor. Sanki bu kampanya, işinin ehli olan ve bir sahnenin, ne kadar güzel olursa olsun, bir dakikadan uzun sürmemesi gerektiğini bilen bir yönetmen tarafından yönetiliyor.”³⁵

Ve: “Mavi Kartal, gerçek etkisi beklenilenden düşük olmasına rağmen bir yılı aşkın bir süredir halkın moralini yükseltti.”³⁶

“Kalabalıkların ezelden beri istedikleri iki şey olan ekmek ve oyundur. Başkanın ekmek veremediği zamanlar da olur. Seçmenleri zaman zaman ekmeksiz kalsa da, fazlasıyla oyunla eğlendiriliyorlar. Kendilerine sunulan ve ziyadesiyle etkilendikleri büyük ve ihtişamlı geçit törenleri görünüşe göre eksikleri telafi ediyor.”³⁷

Louis Rosenstock-Franck, Mavi Kartal kampanyasının mizansen biçimini bütün *New Deal*’ın asli özü olarak niteliyordu. “Esas itibariyle hareket ve eylemciliğin bir olgu-

34 *Daily Herald*, 13.12.1933 (akt. John Dizikes: *Britain, Roosevelt and the New Deal: British Opinion 1932-1938*, New York/Londra, 1979, s. 163).

35 Robert de Saint-Jean, *La vraie revolution de Roosevelt*, Paris, 1934, s. 51. Etkileyici biçimde açılan perdeye ilişkin tasvir, *Revue mondiale*’da yayımlanan bir makalenin yazarını o kadar etkilemiş olacak ki, Robert de Saint-Jean’ın sözlerini kaynak belirtmeden birebir alınulmuş. Marquis La Londe, *La Revue mondiale*, 1. – 15.9.1935, s. 4.

36 Simone-Maxe Benoit, *Revue politique et litteraire*, cilt 164, Temmuz 1935, s. 59.

37 Marquis La Londe, *a.g.e.*, s. 3.

su olan *New Deal* ulusu kaynaştırmaktadır. Değeri, olumlu edimlerinden ziyade varlığından ve mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır.”³⁸

Bernard Fay, Mavi Kartal kampanyasında kullanılan Roosevelt’e özgü “araçların seçiminde dikkat, kullanımında dram” yönteminin, etkisinden kimsenin kaçamadığı etkileyici bir güç gösterisine (*impression de brutalite*) dönüştüğüne inanıyordu.³⁹

New Deal çerçevesinde gerçekleşen her şeyi başka zamanlarda dikkatle takip eden Alman basını, Mavi Kartal kampanyası bağlamında basit haberciliği aşan her türlü yorumdan kaçınıyordu.

“İtaat sembolizmi”

Bu ifade, 1933 yılına kadar Hamburg’da üst düzey idarecilik yapan ve 1934 yılından sonra Harvard Üniversitesi’nde idare hukuku profesörü olan Fritz Morstein Marx tarafından, halkın nasyonal sosyalist rejime yönelik olarak verdiği sadakat beyanları için kullanılmıştır. Marx bu sadakat beyanlarına örnek olarak Hitler selamını, pencere ve balkonlardan gamalı haç bayraklarının asılmasını ve Kış Sosyal Yardımlaşma Vakfı’na (*Winterhilfswerk-WHW*) para bağışında bulunulmasını sayıyor.⁴⁰ Rejime destek vermek amacıyla açıkça yapılan bu eylemlerin hiçbiri için resmi bir yükümlülük veya hatta zorunluluk mevcut değildi. Fakat uygulamada-

38 Louis Rosenstock-Franck, *L’Experience Roosevelt et le milieu social americain*, Paris, 1937, s. 115.

39 Bernard Fay, “Deux ans d’experience Roosevelt”, *Revue des deux mondes*, 1.3. 1935, s. 37-38.

Neue Zürcher Zeitung gazetesinde yayımlanan haberde benzer ifadeler yer almaktaydı: “Ulusal coşku ve heyecan duygusunun dışında korku duygusuna da hitap edilmesi gerekliliği daha şimdiden belirginleşmiştir” (3.9.1933).

40 Fritz Morstein Marx, *Government in the Third Reich*, Londra/New York, 1937, s. 96.

ki durum elbette farklıydı. Eylemlere katılmayarak veya çekimser kalarak dikkat çekenler en iyi ihtimalle blok şefinin tenkit edici ilgisiyle, hatta genelde daha kötü yaptırımlarla karşılaşılıyordu.

1933 yılında ABD'de Mavi Kartal kampanyasını açıkça desteklemeyenler hükümetin de ilham vermesi sonucunda toplumdan afroz edilme ve resmen ilan edilmek yerine sessizce önerilmesi ve uygulanması nedeniyle etkisinden bir şey kaybetmeyen ekonomik boykotla karşılaşma riskiyle karşı karşıya kalıyordu. 1933 yılının sonbahar aylarında Almanya'da evine ve dükkânına gamalı haç bayrağını asmayanları, Hitler selamı vermeyenleri ve WHW'ye bağışta bulunulduğunu gösteren rozeti yakasında bulundurmamaları çok daha ağır sonuçlar bekliyordu. Yine de yukarıda bahsedilen uyumlaştırma çalışmalarında kullanılan yöntemlerdeki yakınlığı görmemek mümkün değil. WHW'yi biraz yakından incelediğimizde bunu görebiliriz.

Otoyollar ve başka gösterişli projeler gibi cumhuriyetteki başka öncü projelere atıfta bulunan WHW kampanyası ilk kez 1933 yılının sonbahar aylarında, Musevi şirketlerini hedef alan ve benzer uyumlaştırma yöntemlerine başvurulmuş olan boykot çağrısından yarım sene sonra başlamıştı.⁴¹

41 Nasyonal sosyalist yönetici kadrolar (Reich hükümeti değil) tarafından 1.4.1933 tarihinde yapılan boykot çağrısının amacı, son haftalarda yaşanan tahripkâr hareketler nedeniyle çıgrından çıkan nasyonal sosyalist tabanı tekrar kontrol altına almak. Başlama tarihi önceden belirlenen ve tek elden organize edilen bir boykot, gerçek şiddeti ve şiddete başvurma eğilimini sembolik olarak birleştirmek ve yönetilebilir hale getirmek için kullanılacak uygun araç gibi görünüyordu. Böylece bir taraftan sosyal devrimci tabana yönelik sibop görevi görülecek, diğer taraftan da yönetici kadrolar çifte meşruiyet kazanacaktı. Halk hareketinin başına geçerek ve böylece onu başından ederek, yandaşlara ve rakiplere duruma hâkim olduklarını gösterebileceklerdi. Fakat evdeki hesabın sadece yarısı çarşıya uydu. Resmen yapılan boykot çağrısıyla Yahudi mallarına yönelik vahşi saldırılara ket vurulmuş olsa da, boykotun gerek yurtdışında gerekse yurtiçinde yaratması beklenen etki gerçekleşmedi, hatta rejimin Yahudilere karşı ayrımcılığı, baskıyı ve zulmü resmi politikası haline getirmesiyle tam tersi bir etkide bulundu. Nasyonal sos-

WHW'nin ulusal sosyal dayanışmayı, nasyonal sosyalist etnik topluluğunun eylemsel sosyalizmini ortaya koyması öngörülüyordu. Sokakta, evlerde ve işyerlerinde bağış toplanması; partide, siyasette, ekonomide ve kültür alanında faaliyet gösteren ünlü şahsiyetlerin ellerinde kumbarayla bağış toplaması; ve ulusal pazar türüsü etkinliğiyle ayda bir kez sembolik bir şekilde kaldırılan sınıfsal farklılıklar WHW'nin sembolik anlam ifade eden başlıca etkinlikleri arasında bulunuyordu. Her iki kurumun da Joseph Goebbels'in emrine verilmesi, sosyal dayanışma ve propaganda'nın eşdeğer olarak algılandığını ve uygulandığını gösterir. Propagandanın başının aynı zamanda sosyal yardımlaşmanın da başı olması, Harold Lasswell'in "Ekmek ve sembolik dayanışma siyaset sahnesinde sadece ekmekten daha etkilidir" cümlesinin hayata geçirilmiş halidir.⁴²

Mavi Kartal kampanyası ile WHW'nin koşutluğu, takanların kampanyaya desteklerini belgeleyen rozetlere kadar uzanıyordu. Ancak Amerikalıların Mavi Kartal simgesini göstermelerini sağlayan ahlaki ve ekonomik baskı, Almanların WHW'ye bağışta bulunmasını sağlayan siyasi baskıya benzer gibi görünse de, Roosevelt'in Amerika'sına kıyasla Üçüncü Reich'daki gönüllülük cılası çok daha ince ve bu cılanın altında kullanıma her daim hazır olan şiddet çok daha büyük idi. Sürekli olarak vurgulanan gönüllülük uygulaması-

yalist yönetici kadroların şiddete başvurulmamasına yönelik çağrı ve uyarıları, Yahudilerin dükkanları önünde boy gösteren SA ekiplerinin keyfilik, şiddet ve savunmasızlara karşı baskı ve zulmün simgesi olarak algılanmalarına engel değildi. Bu boykot kolektif dayanışma, heyecan ve fedakârlık değil, en iyi ihtimalle kitlesel merak ve sansasyon iştahı yaratmış, bir taraftan sadist içgüdüleri, diğer taraftan da ökelı adalet duygularını ve ahlaki tiksınmeyi tetiklemiştir.

Boykotun küçük perakendecileri değil, mal sahiplerinin dını mensubiyetlerinden bağımsız olarak büyük mağazaları ve bankaları hedef aldığı yerlerde 1 Nisan olayları çok daha farklı boyutlarda gerçekleşmiş olabilir. Böyle eylemlerin yaşanmamış olması, konuya ilişkin olarak herhangi bir şey nakledilmemiş olmasına rağmen pek tahayyül edilebilir bir ihtimal değildir.

42 Lasswell, *Politics, a.g.e.*, s. 360.

na, vergilendirme benzeri bir bağış toplama yönteminin eşlik etmesi bunu ortaya koyan bir örnektir. Örneğin gelir sahibinin açıkça itiraz etmemesi halinde vergi dairesi, gelir vergisinden % 20 oranında bir stopaj kesiyordu. Bunun karşılığında bağışta bulunan kişiye, kendisini evden eve gidilerek toplanan bağışlardan muaf tutan, ev kapısına asılan aylık bir plaket verilmekteydi. Maaşından kesinti yapılmasını kabul etmeyenler, iş sözleşmelerinin bildirimsiz bir şekilde feshedilmesini göze alıyordu. İş sözleşmesinin feshine karşı dava açma imkânı bulunsa da, mahkeme bu yola başvurmaya cesaret edenlere gönüllülük ilkesini onaylamakla birlikte, davacıyı halka karşı düşmanca tavır takınmak ve *Führer*'in, Almanlık ruhuna güvenerek kendisine bahsettiği gönüllülük ilkesini ahlaksızca suiistimal etmek nedeniyle mahkûm ediyordu (1937 yılında verilen bir mahkeme kararının gerekçesi).⁴³

New Deal ve nasyonal sosyalizmin doğrudan şiddet kullanma eğilimleri birbirleriyle hangi derecede kıyaslanamaz ise, iki rejimin siyasi belagati ve bu belagatin arkasındaki psikoloji de birbirine o derecede benzemektedir. İki rejim de tercihen, WHW'ye ilişkin gönüllülük yükümlülüğü bağlamında bahsedilen "zoraki gönüllülük ülkesininengin ve müphem topraklarında" harekât icra ediyordu.⁴⁴

43 "Opferritual und Volksgemeinschaft an Beispiel des Winterhilfswerks", *Faschismus und Ideologie*, 2. özel baskı, *Das Argument*, cilt 62, Batı Berlin, 1980.

Herwart Vorländer, "NS-Volkswohlfahrt und Winterhilfswerk des Deutschen Volkes", *Vierteljahresschrift für Zeitgeschichte*, cilt 34/1986, s. 365 vd.

Florian Tennstedt, "Wohltat und Interesse. Das Winterhilfswerk des Deutschen Volkes: Die Weimarer Vorgeschichte und ihre Instrumentalisierung durch das NS-Regime", *Geschichte und Gesellschaft*, cilt 13/1987, s. 174 vd.

44 Aryeh Unger, "Propaganda and Welfare in Nazi Germany", *Journal of Social History*, cilt 4/1970-71, s. 136.

Artık kitlesel telkin amaçlı propagandanın iki şekli veya safhası arasında fark gözetebiliriz.

Bilinçlendirme/Uyarma amaçlı propaganda, başarıya ulaştığı anda da görülebileceği üzere, gizli bir onaylama veya coşku potansiyelini seferber ediyor. Bu propaganda *Führer* karizmasının uzantısı ve çeşitlendirilmiş sesidir. Bilinçlendirme/Uyarma amaçlı propaganda ile *Führer* karizmasının ortak paydası, etki sürelerinin sınırlı olmasıdır. Bundan dolayı kalabalıkların muvafakatini, doğal son kullanma süresini aşacak şekilde muhafaza etmek, beslemek ve yenilemek, her rejim propagandasının asıl koşum atı olan muhafaza amaçlı propagandanın görevidir. Bilinçlendirme/Uyarma ve muhafaza amaçlı propaganda, uygulamada özenle birbirinden ayrılmak yerine sürekli birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş şekilde ortaya çıkan ideal tiplerdir. Roosevelt'in ocakbaşı sohbetleri hem bilinçlendirme/uyarma hem de muhafaza amaçlı propaganda içermektedir. Mavi Kartal ile WHW kampanyaları esas itibarıyla muhafaza amaçlı propaganda olmakla birlikte, bilinçlendirme/uyarma amaçlı bir astara sahipti. Reel sosyalizmin yaşlılık ve ölüm safhalarından da görülebileceği üzere muhafaza amaçlı propaganda, asgari oranda bilinçlendirme/uyarma potansiyeline (=karizmatik-libido yüklü bir cazibe) sahip olmaması halinde sararıp solarak, cansız ve köreltici bir rutine dönüşür.

Mavi Kartal ve WHW için kamuoyu baskısı oluşturan ve insanların gözünü korkutan yönetici ve organizatörlerin aynı zamanda da, hedeflenen etkinin tam tersine yol açılacağından dolayı, tabana yönelik işgüzar, yani şiddet içerikli yargısız infaz memurluğu yapılmaması konusunda uyanılarda bulunmaları başka bir benzerliktir. Örneğin NSDAP genel merkezi, şiddet yoluyla zorlama hususunda şöyle bir açıklamada bulunmuştu: "Dışarıdan bakıldığından halkın coşkulu bir katılımını sergilediği şekildeydi ... gerçekte ise toplumun genel ahlakı çok ağır zarar görecektir ." (Parti genel merkezi genelgesi, akt.Unger, s. 138).

Uyarıcı-karizmatik ve istikrar sağlayıcı-rutinleştirici-sıradanlaştırıcı telkin yöntemlerinin birbiriyle çaprazlanması, iktidara yeni gelmiş olan nasyonal sosyalizm ve *New Deal*'ın 1933 yılının yaz ve sonbahar aylarında yürüttükleri propaganda kampanyalarında ibret verici şekilde görülebilir. Nasyonal sosyalist rejimin ve *New Deal*'ın ilk aylarına hâkim olan ve dönemin tüm gözlemcileri tarafından mutabık bir şekilde aktarılan eylemcilik havası sadece, enerji ve coşku ("energy and enthusiasm" – John Maynard Keynes)⁴⁵ hususunda yeni bir kaliteyi tetikleme denemesi olarak algılanabilir. Yürüyüşler ve geçitler, ulusal kampanyalar, yangından mal kaçırır mışçasına çalışan yasama organı, yeni bakanlıkların, ajansların, özel komiserliklerin ve kitle örgütlerinin kurulması ve yeni bayram ve anma günlerinin belirlenmesi yeni başlangıcı eski rejimlerde olduğu gibi bir niyet beyanı olarak değil, vuku bulmuş bir gerçeklik olarak ortaya koyuyordu. Fransız bir yorumcunun, birinci yılındaki Üçüncü Reich hakkında yazdıkları, *New Deal*'ın birinci yılı için de geçerliydi: "Peki bu büyük mitinglerde kesin bir siyasi veya ekonomik program ilan edilmekte midir? Edilmemeye dikkat edilmektedir. Söz konusu olan yegâne şey, coşkunun yaratılması ve muhafaza edilmesidir."⁴⁶

Nasyonal sosyalizm ve *New Deal*'ın program ilan etmediklerini söylemek mümkün değil. Hatta tam aksine. İlan ve duyuruların haddi hesabı yoktu. İşte bütün mesele de buydu zaten. Önemli olan içerik değil, irade, kararlılık, güç ve hareketi telkin eden eylemdi. Kalabalıkların ruhunu etkileyen projenin kendisi ve olası uygulanabilirliği değil, proje mizanseninden kaynaklanan duygusal çekim gücüydü. Ge-

45 Bu ifade Keynes tarafından Roosevelt'e hitaben kaleme alınan bir açık mektupta yer almaktadır (akt. Adelstein 1991, s. 177).

46 Pierre Frederix, "Hitler, manieur des foules", *Revue des deux mondes*, 1.3.1934, s. 63.

rek nasyonal sosyalizmi gerekse *New Deal*'i inceleyen tarihçilerce mütemadiyen vurgulanan ve her iki rejimde de hüküm süren oportünizm, son derece başarılı bir şekilde kullanılıyordu. Her iki rejimin de ekonomik krizle mücadeleye yönelik reform ve programları esas itibariyle önceki hükümetler tarafından hazırlanmıştı. Ancak Brüning, Papen ve Hoover'de bütünüyle eksik olan husus, dram, gösteri, sansasyon ve kalabalıklarla empati kurmayı sağlayan demagoji yeteneği idi. Eski rejimler,⁴⁷ SPD'nin NSDAP'ye karşı yürüttüğü propaganda savaşına benzer bir şekilde, ekonomik bir vizyondan yoksun olmanın yanında, demagojik-propagandaya dayalı-siyasi bir perspektif dahi sunamadıklarından dolayı hiç kimseyi uyandırma, heyecanlandırma, büyüleme ve sürüklenme kudretine sahip değildi. Nasyonal sosyalizm ve *New Deal* ise o an itibariyle gerekli olan bir kabiliyete, simgeleri yenilikçi, sınırsız ve acımasızca kullanma yeteneğine sahip idi.⁴⁸

47 Rejim kelimesiyle burada dar anlamda hükümet değil, geniş anlamda hükümeti taşıyanların anlayış, kavrayış ve söylem ufku veya paradigması kastedilmektedir. "Rejim herhangi bir kararın soyutlanmış halidir; tüm kararların sistematik ve öngörülebilir kısımlarını yansıtmaktadır. Hükümetin ve merkez bankalarının yapmak zorunda olduğu bireysel tercihler süreci götürmektedir." (Peter Temin, *Lessons From the Great Depression*, Cambridge/Mass, 1989, s. 91).

48 Toplumun ekonomik krizle mücadeleye yönelik olarak seferber edilmesi sadece "heyecan verici ve fark edilebilir değişiklikler..., değişikliği simgeleyen ve geniş kitlelerce anlaşılabilir olan semboller" vasıtasıyla mümkün kılınırdı (Peter Termin, s. 92).

"Dramatik ve göze çarpan bir değişim ... çoğu kişi tarafından anlaşılabilir değişim sembolleri", Paul Conkin, *FDR and the Origins of the Welfare State*, NY, 1976, ayrıca Conkin/David Burner, *A History of Recent America*, NY, 1974, s. 236-37, 243, 248.

Esasa ilişkin strateji yerine simgesel strateji izlendiğinin vergi politikası örneğinde izah edilmesi: Mark H. Laff, *The Limits of Symbolic Reform: The New Deal and Taxation, 1933-1939*, Cambridge/Londra/New York, 1984.

Propaganda ve oyunlar

Romalıların ekmek ile oyunları kombine etmesinden bu yana her türlü propagandanın hedefi, seyircilere, mümkün olan en iyi dünyada yaşadıkları veya bu dünyaya doğru yol aldıkları hissini vermektir. Bu durum basit olduğu kadar isabetli de olan bir kararla kendini iyi hissetme faktörü (*feel good factor*) olarak adlandırıldı.⁴⁹ Maddi refah dönemlerinde, bilgi endüstrisiyle genişletilen tüketim endüstrisi siyasi propagandayı büyük ölçüde gereksiz kılar. 20. yüzyılın 20'li yılları ile 50'li yıllardan 90'lı yıllara kadar olan Batılı tüketim toplumlarının istikrarı özgürlükçü yaklaşımdan değil, maddi refahtan kaynaklanıyordu. Diğer yandan ise 30'lu yıllarda ABD ve Almanya'da uygulanan propaganda, şapkadan şaşırtıcı derecede etkili bir "kendimi iyi hissediyorum" etkisi çıkartarak, tüketim krizinin üstünü örtmeyi başarabildi. Her iki rejim de kendi göbeğini kendisi kesmişti. Roosevelt rejiminin iskambil oyunlarından esinlenerek kendine koyduğu *New Deal* (yeni oyun) ismi düşünüldüğünde, blöf yapıldığından da söz edilebilir.

Iskambil oyunu ve genel olarak oyun metaforu *New Deal*'in anlaşılabilmesi bakımından savaş analogisinin sahip olduğu öneme benzer bir önem arz eder. Bu konuya dikkat çeken Thomas Vernor Smith ve Warren Susman, politika ve oyun öğelerinin eşitlenmesi ("Politika büyük Amerikan oyunudur") noktasından ve başarının, oyunlardaki gibi her daim karşımıza çıkan fırsatların kaçınılmaz bir sonucu olduğuna ilişkin Amerika'nın bilinçaltına kök salmış bulunan tasavvurdan hareketle *New Deal*'in popülaritesini, oyun olgusuna yönelik çok sayıdaki imayla açıklıyor. *New Deal* politi-

49 Hartmut Berghoff, "Enticement and Deprivation: The Regulation of Consumption in Pre-War Germany", Martin Dauntton/Matthew Hilton, *Material Culture and Citizenship in Europe and America*, Oxford/New York, 2000, s. 167.

kası, her türlü oyunun o ana kadar görülmemiş bir çapta kitle kültürünün bileşeni, hatta özü halinde getirildiği bir on-yılda uygulanmıştı.⁵⁰

Oyun kavramını, 30'lu yıllarda muazzam bir artış kaydeden spor sektörünü, hatta daha da ileri giderek bütün eğlence ve dinlence kültürünü içine alacak şekilde genişletirsek, meselenin kendinden ziyade, meselenin devletle olan ilişkisinin ve bağının arttığını görürüz. Oyun, spor ve dinlence kültüründe yaşanan ilk büyük sıçrama Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanmıştır. 20'li yıllarda, kültür fiziğinin kalan son muhafazakâr korseden kurtulması ve kitle sporunun gelişmesi yeni kültürel alanın tahkimine yol açmıştır. 30'lu yıllarda ise devlet bu alanı keşfetmiş, teşvik etmiş ve kullanılabilir hale getirmiştir.

Bu gelişmeler öncelikle ve en tutarlı olarak totaliter devletlerin dinlence örgütlerinde (İtalya'da *Dopolavoro*, Almanya'da *Kraft durch Freude*) yaşanmış, daha sonra, asla kamu-

50 Thomas Vernor Smith, "The New Deal as a Cultural Phenomenon", F.S.C. Northrop, *Ideological Differences and World Order: Studies in the Philosophy and Science of the World Cultures*, New Haven, 1949. Warren Susman bu durumu kültür endüstrisinde ulaşılan yeni teknik kaliteyle (Film, radyo, spor) ve şans oyunlarında kaydedilen artışla açıklıyor. Bunlar bir taraftan, ekonomik kriz gerçekliğinden kaçmak için kullanılan bir hayal dünyasını meydana getirirken, diğer taraftan da "Esas değerleri sürdürmenin ve güçlendirmenin, umut algısını canlı tutmanın bir yolunu teşkil ediyordu. 30'lu yıllarda yaygın olan özel bir oyun türünde yaşanan artış, önemli sosyal destekler sağlama eğilimi oluşmasını sağlıyordu. Danslar bile bir tür geniş katılımı ve yakın işbirliği modundaki halk tarzına dönüşü simgeliyordu" (a.g.e., s. 162).

Roosevelt'in siyasi psikolojisine ilişkin olarak Çalışma Bakanı Frances Perkins şöyle diyor: "Siyaset oyununa aşıktı ve bir usta gibi oynuyordu" (Smith, s. 227).

Roosevelt'in daha sonra alıp seçim programında kullandığı *New Deal* kavramını 1932 seçim yılında ilk olarak kamuoyundaki tartışmaya dâhil eden gazeteci ve yazar Stuart Chase bile buna katkıda bulundu. Chase, ekonomik krizin aşılmasına yönelik olarak, Amerikan kapitalizmi ile Rus sosyalizmi arasında bulunun üçüncü bir yolun izlenmesini tavsiye ettiği *A New Deal* (Ağustos 1932) kitabına şu cümleyle son veriyor: "Yeni bir dünya yaratmanın tüm keyfini neden sadece Ruslar sürsün ki?" (*A New Deal*, New York, 1932, s. 252).

sal kitle örgütlerine dönüşmemekle birlikte liberal-demokrat ülkelerde de gerçekleşmiştir.⁵¹

New Deal iktidarındaki ABD'de de oyun-spor-dinlen-ge kültürü devletin nüfuz alanına dönüşmek yerine, birçok başka program gibi özel şirketlerin, belediyelerin ve federal eyaletlerin yetkisinde kalmayı sürdürdü. Ancak Washington'un teşvikleri ve mali desteklerinden dolayı kendine özgü fizyonomisine, *New Deal* peyzajı olarak tabir edilen görüntüye kavuştu: Kamuya açık oyun ve spor sahaları, açık yüzme havuzları ve halk plajları, piknik ve çadır alanları olan dinlenme parkları ve doğal parklar, seyir kuleleri ve açık hava tiyatroları. Doğal manzaraları bakımından cazip bölgelerden geçen ve Almanya'daki otoyollara benzer bir şekilde otomobil gezilerini teşvik etmesi öngörülen ağaçlı yol (*parkway*) ağı büyük çapta genişletilmiştir.

Warren Susman, *New Deal* politikasının oyun karakterine ilişkin tezini ve onun, totalitarizmden farklı olarak sahip olduğu uygarlaştırıcı etkiyi kanıtlamak için, Roger Caillois'in oyun teorisini ileri sürüyor. Caillois'in oyun teorisinde şöyle deniliyor:

"Oyunun prensipleri hakikaten de kudretli içgüdülere te-
kabül ediyorsa ..., bu içgüdülerin sadece, oyun kuralların-
da her halükârda öngörüldüğü gibi ideal ve somut koşullar
altında olumlu ve yaratıcı bir şekilde gerçekleştirilebilecek-
lerini rahatlıkla anlayabilirsiniz. Bütün içgüdüler gibi ölçü-
süz ve yıkıcı olan bu ilkel güdüler kendi hallerine bırakıl-
dıklarında sadece uğursuz sonuçlara yol açar. Oyunlar ise
bu içgüdüleri disiplin altına alır ve onları kurumsal bir var-

51 Örneğin Fransa'daki Halk Cephesi hükümeti 1936-1937 yıllarında dinlen-ge sektörünün teşvikini, ücretli asgari izin ve turizm sektörüne yönelik devlet teşvikleri gibi tedbirler vasıtasıyla hükümet programının odak noktasına yer-leştirmişti.

lık sürdürmeye zorlar. İlgüdülere biçimsel ve sınırlı bir tatmin imkânı bahsettiğinizde onları eğitir, geliştirir ve ruhunu onların virûlansına karşı aşırsınız. İlgüdüler oyunlar vasıtasıyla aynı zamanda da kültürlerin tarzlarına zenginlik katacak ve biçimlendirecek yetenek kazanır.”⁵²

Caillois, kudretli içgüdülere örnek olarak baş dönmesi hissini (vertigo) verir. Bu hissi, lunaparklardaki atlıkarınca ve hız trenlerinde meydana gelen trans ve sarhoşluk hallerinde saptar. Ancak Nürnberg’de düzenlenen nasyonal sosyalist mitingler de onun gözünde organize edilmiş vertigo halleridir (“*orchestrated vertigo*”). Nasyonal sosyalizm ve *New Deal* (faşizmde o kadar yaygın değil) tarafından, hareket ve vertigo fabrikasyonu ve özellikle de vertigo kontrolü gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan bütün diğer kuruluş ve tesisler gibi diyesi geliyor insanın. Fakat bu meseleyi mercek altına almadan önce, bütün bunların gerçekleşmesinin öngörüldüğü alanı nasıl yeniden tanımladıklarını ve biçimlendirdiklerini görmek zorundayız.

52 Roger Caillois, *Die Spiele und die Menschen. Maske und Rausch*, Frankfurt/M./Berlin/Viyana, 1982, s. 64.

Yeni Alanlar: Ulus, Bölge, Yurt

1933 yılında milliyetçilik, yüz yılı aşkın geçmişinde devrimci-jakoben, burjuva-liberal, emperyalist, integral, felsefi, edebi ve biyolojik-ırkçı milliyetçilik gibi birçok şekle ve renge bürünmüş olan bir dünya görüşü idi. Milliyetçilik devinimleri her daim dalgalı bir seyir izlemişti. Düşman kardeşi ve öteki benliği olan kozmopolitizm-enternasyonalizm ile sürekli bir med-cezir hali söz konusu olmuştu. Buna sarkaç ilişkisi, atışma veya idarenin, dinlenmiş ve tazelenmiş olarak, aşırı efor sarf etmekten dolayı yorgun düşen eşinden devralınan eşli dans da denilebilir.

Milliyetçilik, onun etkisiyle tarihi yükselişini gerçekleştiren, kendi varlığıyla ulusun varlığını aynı kefeye koyan hatıta çoğu zaman riske eden yegâne sınıf olan orta sınıfın dünya görüşüydü. Ulus ile olan ilişkisi içerisinde nasıl bir dalgalanma yaşadığı, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki milliyetçilik hareketlerinde görebilir. Zira ulus ülküsünün gerçekleştirilmesi parolasıyla sürdürülen iç savaşlar (Amerikan İç Savaşı, İtalyan Rönesans'ı (*Rinascimento*), Alman İmpara-

torluğu'nun kurulması) biter bitmez, uğruna savaşılan ülkü, savaşları izleyen kuruluş dönemine hâkim olan "Enrichissez-vous" (zenginleşin) zihniyetinde kaybolup gidiyor, yarım asır sonra ise, 1914 yılında ebeveynlerinin maddeciliğine tiksinti ve nefretle yüz çevirirken, kendilerini ulus ülküsüne ve bu ülkü uğruna sürdürülen savaşa nefislerini terbiye edercesine adayan yeni bir nesil tarafından yeniden diriltiliyordu. Bu süreç Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlandırılmış biçimde tekrarlanmıştı. Kutsal Birlik (*Union Sacree*) vakasının yarattığı idealist ivmeyi, 20'li yılların maddeci-hedonist zihniyeti, bu zihniyeti de dünya ekonomik krizi izlemişti. Ekonomik kriz ise, ulusun ve ulusun vücut bulduğu devletin yegâne gerçek ve güvenilir makam olarak yeniden keşfedilmesine yol açmıştı. 1914 yılında savaşın çıkması Avrupa'da nasıl ki Büyük *Capua*'nın önündeki perdenin inmesi gibi algılandıysa, 1929 yılındaki çöküş de, sözüm ona sonsuz refah mutluluğu bulutundan ansızın dipsiz bir hiçliğe düşüş gibi algılandı. İnsanların ayaklarının bütünüyle gerçek ve mecazi olmayan bir anlamda yeniden toprağa, sağlam ve güvenilir bir yere basması, on yılın belki de en güçlü kolektif dürtüsü olarak nitelendirilebilir.¹ Önündeki per-

1 1929 yılından sonraki ekonomik güvenlik ve istikrar psikolojisinde toprak, liberal dünya ekonomisinin çöküşüne kadar altının sahip olduğu konuma sahipti. Ren nehrindeki Nibelunglar hazinesi gibi merkez bankalarının mahzenlerinde depolanan altın rezervleri, paranın ve dünya ticaretinin güvenliğini ve istikrarını garanti eden sağlam zemini temsil ediyordu. 1914 yılına kadar tedavülde bulunan altın paralar bu güveni günlük hayatın içine kadar yansıtıyordu. Altın paranın tedavülden kalkması ve Avrupa'daki altın rezervlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'ye kayması (bir tarafta yarı yarıya düşmesi, diğer tarafta ikiye katlanması), altın standardını ve ona bağlı bulunan güvenceyi mesnetsiz bırakmıştı. 20'li yıllardaki restorasyon denemesini, 1929 buhranıyla birlikte altın çağının sonu izlemişti. "Altınsızlaşma" döneminden (Alexius Boer jun., "Die Internationalen Goldbewegungen", *Weltwirtschaftliches Archiv*, cilt 31/1930, s. 462), ekonomik güvenlik psikolojisinin tabiri caizse "topraklama" dönemine geçilmişti.

Altının paraya yönelik güvenlik garantisinin dışında, yer çekimi ve denge garantisinden de söz edilebilir. 1929 yılına kadar hâkim olan görüşe göre, al-

de 1929 yılında inen *Capua*, nasıl ki uluslararası sermaye ve piyasa hareketlerinin bütün istikrarsızlığı, hassasiyeti, kontrol edilemezliği ve sorumsuzluğuyla ifşa edilen mekanizması idiye, artık meselelerin yanılmalardan değil, elle tutulur ve köklü bir gerçeklikten meydana geldiği *Sparta* arayışı başlamıştı. Himaye etmesi ve istikamet göstermesi beklenen güç, felakette katkısı bulunan eski liberal tamir edici devlet değil, yeni tip *Führer* devleti idi. Bu devlet yönetmeye (İtalya ve Almanya'da resmen *Führer*'in şahsında, gayri resmi olarak Roosevelt'in ABD'sinde) ulusu içine alarak başlamıştı. Ondan sonra gelen yol, dışa değil içe dönüktü. Ekonomik bakımdan bu yol ulusun, akamete uğrayan dünya ekonomisinden özüne dönüşüydü. Liberalizm-enternasyonalizm hastalığından iyileşme süreci sadece sınırları belli, derli toplu, kontrol edilebilir ve planlanabilir topraklarda

ının garantisi altında bulunmayan para her türlü ölçüsünü, ağırlığını ve değerini kaybedecek, yer çekimi ve denge hissinden yoksun olarak hedefsizce yalpalayacaktı.

Altın psikolojisi, kazanç sağlama kültürünün etkisi altında bulunan Fransa'da en uzun süre dayandı. Altın standardındaki en ufak sapmalara dahi burada burjuvanın doğrudan doğruya yaklaşan çöküşü olarak yorumlandı. De Gaulle'in 1967 yılında, para birimini garanti eden altının "değişmez, tarafsız ve evrensel" olduğuna ilişkin olarak dile getirdiği görüşü dönemin hakim görüşünü yansıtıyor.

İlk önce Keynes'in tespit ettiği gibi, parayı altın ile olan ve artık ayak bağı (örn. genişlemeci finans ve yatırım politikası) olarak görülen bağından kurtarmak ve devlet, ekonomi ve tüketim toplumundan meydana gelen yeni ve devasa kompleksi oluşturmak için altın standardı psikolojisinin sona ermesi gerekiyordu. Bu kompleks 1945 yılından bu yana Batı dünyasının yönünü sadece ekonomik değil, kültürel ve psikolojik bakımdan da belirlemektedir. Günümüzde ulusun ekonomik gücü ve onunla bağlantılı bulunan tüketim gücü,, eskiden altının olduğu gibi güvenlik ve denge garantisi olarak görülmektedir. 30'lu yılların iktisadi yeterlik psikolojisi içerisinde nihai değer olarak algılanan toprak bundan dolayı, altın ve tüketim çağları arasındaki unutulmuş rabıta olarak görülebilir. ABD'nin altın rezervlerinin 1936 yılında New York'tan alınarak Fort Knox/Kentucky'de yeni inşa edilen altın deposuna taşınması, korkulan ve hor görülen plütokrasi metropolünün devrilmesi ve aşağılanmasına yönelik simgesel bir eylem olarak da düşünülmüş olabilir: Altının, tüccarların pençelerinden ulusun kucağına dönmesi.

gerçekleştirilebilirdi. Egemenlik sahası ile ekonomik etkinlik sahası yeniden birbiriyle örtüşür hale getirilmeliydi. Ferdinand Fried'in ifadesiyle: Devlet, "altın standardının yerine geçiyordu".²

Ferdinand Fried'in aşağıdaki metni, kendi kendine yeterlik politikasını sadece ekonomik bakımdan ele almak suretiyle 30'lu yılların ruhunu anlamakta ne kadar yetersiz kaldığını kanıtıyor. Yazarın, muhafazakâr devrim düşünce okuluna mensup olması, bu metinde, zamanın ruhuna dair ideolojiden bağımsız bir bakış açısının açık ve net bir biçimde ifade edilmesini görmeye muhalif bir gerekçe teşkil etmemektedir.

"Muazzam ve nihayetinde melun özgürlük sarhoşluğu yaşanıp bitmiştir. Sınırlarını görmek durumunda kalan insanoglu, aldatmaca oyununa umduğunu bulamadan son veriyor. Kendiyle yetiniyor, içe dönük yaşamaya ve düşünmeye başlıyor ... üzerine bastığı toprağı, içinde yaşadığı topluluğu, ailesini, kavmini ve halkını anımsıyor. Hayalperest özgürlük serüveninden sonra, doğal bağlara uzanan yolu yeniden keşfediyor."³

Ekonomik boyutun ötesinde evrensel bir tanıma sahip olan otarşi gibi, kendi kendine yeterlik politikasını şiar edinen milliyetçilik de, özü itibariyle saldırgan ve yayılmacı değil, koruyucu ve içe dönük idi. Bu durum faşizmin ve nasyonal sosyalizmin ilk yılları için de geçerlidir. Yayılmacı fetih seferine (1935 veya 1938) çıkmadan önce, her iki rejim de

2 Ferdinand Fried.: *Wende der Weltwirtschaft*, Leipzig, 1939, s. 387.

3 Ferdinand Fried: *Autarkie*, Jena, 1932, s. 42.

Bernhard Laum bu bağlamda liberalizm öncesi ekonominin organik çözümlemesinden, dünya ticareti ve küresel ekonomik iş paylaşımından kaynaklanan aşırılıkların oluşmasından bahsetmektedir. "Aşırılıklar ölümcül noktalar; yaşam sadece merkezde güvence altına alınabilir", yani organik-ulusal otarşide (*Die geschlossene Wirtschaft: Soziologische Grundlegung des Autarkieproblems*, Tübingen, 1933, s. 466).

dâhili sömürgeleştirme eylemleri, ya da günümüz tabiriyle, geri kalmış bölgelerde altyapıya dönük iyileştirme tedbirleri üzerinde odaklanmıştı.⁴

Sovyet milliyetçiliği de tuhaf bir analogi içerisinde geliyordu. Proleter enternasyonalizm ve dünya devrimi fikri için 1924 yılı, 1929 yılının liberal kapitalizm için olduğuna benzer bir çöküş anlamına geliyordu. Tek ülkede sosyalizm kuramı vasıtasıyla Stalin, Lenin ve Troçki'nin enternasyonalizminden vazgeçebilmişti. Dünya devriminin yerine koyduğu milliyetçilik, İtalya, Almanya ve ABD'nin 1937 yılına kadar devam eden milliyetçiliğine benzer bir şekilde otarşik, savunmacı ve içe dönük idi.

Yeniden keşfedilen ulus, halkın ulusu idi. bu fikrin sosyalizmden alınılandığı ne kadar aşikâr olsa da, 30'lu yılların halk kavramı Marx'tan ziyade Herder'e yakın idi. Sınıfların bir önemi yoktu. Sadece, sınıflar arası tüm sınırları aşarak tek bir topluluk meydana getiren sıradan insanlar vardı: bu insanlar *New Deal*'de halk (*the people*) ve sıradan Amerika (*the common America*), nasyonal sosyalizmde de yurttaş (*Volksgenosse*) ve halk (*Volksgemeinschaft*) olarak adlandırılıyordu. Ulus düşmanı ilan ettikleri olgu için ise, gerek *New Deal* gerekse nasyonal sosyalizm, oldukça farklı muameleye tabi tutsalar da, aynı tanımları kullanıyordu: Plütok-rasi. *New Deal*, imaj oluşturma çalışmaları çerçevesinde finans merkezi *Wall Street*'i nasıl devirip Washington'u halkın güç merkezi haline getirdiyse, nasyonal sosyalizm de Yahudilerin mallarının kamulaştırılmasını, halk düşmanı serma-

4 Faşist ve nasyonal sosyalist (ve aynı zamanda Japon) yayılma hareketleri emperyalist safhalarında da, ilave satış pazarlarının kazanılması şeklindeki Batı Avrupalı manasında sömürgecilik değildi. Etiyopya, Doğu Avrupa ve Mançurya'nın fethi daha ziyade, nasyonal sosyalist *Lebensraum* kavramının da ifade ettiği gibi, başlangıçtaki dâhili sömürgeleştirme hareketinin genişlemesi olarak görülmekteydi.

yenin fazlasıyla gecikmiş millileştirilmesi olarak sunuyordu. Son olarak da, göstermelik yargılamalar hususunda Sovyet Rusya'yla olan benzerlik: Washington, yenilenen ulusun güç merkezi şeklindeki rolünü bilhassa, çünkü halk düşmanlarından (savaş ve spekülasyon zenginleri) hesap sorulan Kongre Araştırma Komisyonları'nda ortaya koyuyordu. Daha sonraları bambaşka bir siyasi rota izlemeye başlayan Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi (*Committee on Un-American Activities*) de, milli bünyeye zararlı organizmaların izlenip bulunmasına yönelik halk mahkemesi tadındaki bu ortamda faaliyete geçmişti.⁵

Ancak ulusun olumlu anlamda sunabilecekleri elbette zararlı organizma ve düşman imgesinden daha önemliydi. Halkı, faşizmden devralınan *Rinascimento* ilkesine göre millileştirmek amacıyla propagandadan devlet karayollarına kadar bütün devlet çarkı harekete geçirilmişti: "İtalya'yı yarattık. Şimdi İtalyanları yaratmalıyız." ("Abbiamo fatto l'Italia. Bisogna fare italiani.") 19. yüzyıldaki milliyetçiliğin soyutlukta saplanıp kalması ve bundan dolayı ulusun, savaşlardaki geçici ivmenin haricinde halkına yabancı kalması, eski milliyetçiliğin kusuru olarak tespit edilmişti. Buna karşın yeni ulusun her bir birey için, somut ve köklü bir vatan olması öngörülüyordu.

Bölgecilik

Faşizm ve nasyonal sosyalizmin hiçbir olumlu alanda özgün bir niteliğe sahip olmayıp, daima acımasız birer taklitçi ve senkretist olduklarına ilişkin kadim kanının aksini ka-

5 Bankacılık ve paradan sorumlu Senato Komisyonu 1933/34 yıllarında, 20'li yıllardaki spekülasyon balonunun vurguncularını hâkim karşısına çıkarıyordu. Senatonun silah sanayiinin araştırılmasına yönelik özel komisyonu, "ölüm tacirlerinin" ulusu zarara uğratarak çıkar sağlamakta kalmayıp, ulusun savaşa girmesine de neden oldukları sonucuna varmıştı.

nıtlamak mümkün olmasa da, bu görüşe, başka siyasi ideoloji ve rejimlerin de farklı olmadıkları eklenebilir. Herhangi bir geçmişin mirasından yararlanmamış olan bir ideoloji veya rejim bulmak zor olsa gerek. Başta *New Deal* olmak üzere 30'lu yıllardaki demokrasiler de, geçmişten faydalanılmadığı varsayımından hareketle tasavvur edilemez.

Üstelik faşizm ve nasyonal sosyalizmin 1890-1910 dönemiyle doğrudan bir bağlantıları söz konusudur. O dönemde burjuvaya mensup reformcu bir azınlık tarafından önceden tasavvur edilen, planlanan ve denenilenler, Dünya Savaşı'na kurban gitmişti. Savaş bittiğinde ise, lüks reformları gerçekleştirmek için gerekli olan kaynaklar muzaffer ABD dışında hiçbir yerde yoktu. Çok gelişmiş bir medeniyetin mükemmelleşme denemelerinden ibaret olan bu lüks reformlar, Dünya Savaşı'ndan önceki yirmi yılda kabul gören yaklaşımlardı. Bu reformlar, bırakınız yapsınlar kapitalizminin son 50 yılında (İngiltere'de son 100 yıl) yok edilmiş veya en azında ağır hasar görmüş olan yaşam ve kültür kalitelerinin geri kazanılması ortak paydasında buluşturulabilir. Kurtarma ve restorasyon çabaları medeniyet tarafından yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya olan sanayi ve kültürü, sanayi ve kültürün tehdidi altında bulunan toplum ve zanaatı, toplum ve zanaat tarafından bertaraf edilmesi riski bulunan yığınların ve topluluğun ve nihayetinde bunların tehdidi altında bulunan bireyciliği hedef almaktaydı. Böylece çığır açan Morris, Nietzsche ve Taine'nin peşinden, farklı olmakla birlikte hedefleri bakımından birbirine benzeyen, İngiltere'deki Sanatlar ve El Sanatları akımı (*Arts and Crafts*), Almanya'daki Birleşik Atölyeler girişimi (*Vereinigte Werkstätten*), lonca sosyalizmi, korporatizm, etnik toplum, Alman Gençlik Hareketi, bahçe şehir hareket (*Garden City Movement*), Alp dağlarının güney sırtında kurulan deneysel komünler, Almanya ve İngiltere'deki doğayı ve anıtları koruma hare-

keti ve lider konumundaki ilk savunucusu Roosevelt olan ABD'deki doğayı muhafaza hareketi (*conservationism*) gibi felsefe ve hareketler oluştu.

Pre-kapitalizm ile post-kapitalizmi deneysel bir çaba içerisinde bir arada götürmeye çalışan bu reform hareketinin tamamı, şimdiki zamandan hareketle pastoral Ortaçağ geçmişine ve kurumlarına, aynı zamanda da, geçmişten ilham alarak ulaşmaya çalışılan aydınlık geleceğe odaklanıyordu. Bu gerici bir beklenti idiyse, 19. yüzyılın sonunda Avrupa'da kendini ilerici olarak gören seçkinlerin büyük bir bölümü gericilerden ibaretti. Hepsinden önce İngiliz lonca sosyalizminin kurucusu Marksist William Morris. Hatta Karl Marx'ı da bunlar arasında sayabiliriz.⁶

Bölge kavramının doğal güzellik, kültürel, sosyal, biyolojik, düşünsel ve benzer bakımlardan, geç olgunlaşan ulus kavramına kıyasla daha eski ve özgün bir birim olarak yeniden keşfedilmesi, geçmişi anımsayarak geleceğe açılma hareketinin bir parçasını teşkil etmekteydi. Ulusun bütünü oluşturan asıl organik temel birim olarak bölgeye duyulan ilginin ilk olarak, 300 yıllık ulusal merkezileşme sürecinde bölgelerin en radikal biçimde yeknesaklaştırıldığı Fransa'da ortaya çıkmış olması şaşırtıcı bir durum değildir. Milliyetçilik ve emperyalizmin egemen kıldığı zamanın ruhuyla birlikte bunların büyük alan kavramıyla yarattıkları cazibe ile yeni bölgecilik akımı ilk bakışta birbiriyle çelişiyordu. Gerçekte ise, emperyalizmin çoğu zaman tehditkâr olarak algı-

6 Marx'ın bu yönü, Marx'a yönelik olarak son yıllarda gerçekleştirilen ekolojik boyutlu araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır. Buna göre Marx, kapitalist toprak sömürüsü ile işçilerin sömürülmesini birbirinin muadili olarak görüyordu. Hayatının sonlarına doğru toprağın avukatı sıfatıyla, kendi nam ve hesabına çalışan ve tarlasıyla arasında doğal bir empati bulunan küçük çiftçileri, duyar-sız büyük tarım işletmelerine tercih etmekteydi. (John Bellamy Foster, *Marx's Ecology: Materialism and Nature*, New York, 2000, s. 165. Ayrıca Paul Burkett, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*, 1999).

lanan sınırsızlığının ve mekânsızlığının karşısına, bir çeşit doğal koruma alanı olarak derli toplu, vatan toprağıyla bağı bir yaşam alanı koyarak tamamlayıcı bir etkiye bulunuyordu. Tarım ülkesi Fransa'nın 1880'lerde küresel emperyalizme sıçraması, Taine ve Barres gibi düşünürler tarafından geliştirilen vatan toprağı, yerlilik ve toprak (*les terres*) nostaljiyle uyumlu, hatta birbirini tamamlar nitelikteydi. Kendine özgü bir gerici-Alman özel gelişiminin ürünü olmanın çok uzağında bulunan toprak kavramının ve doğallığın 19. yüzyılın sonunda yeniden keşfedilmesi, modernitenin ayazında sıcak, derli toplu ve huzurlu yuvalar kurmaya çalışan uluslararası bir zihniyetin parçasıydı.⁷

Bu hareketin özellikle de II. Wilhelm Almanya'sında gericilik manasında ne kadar az geçmişe dönük olduğu, kendini bölgeciliğin bir parçası olarak gören müdafaa-i vatan hareketi (*Heimatschutzbewegung*) gösteriyor. 1904 yılında müdafaa-i vatan birliğini kuran adamlar (Britanya'daki tarihi ve doğal güzelliklerin korunmasına yönelik *National Trust of Historical Sites and Natural Scenery* teşkilatının kurulmasından on yıl sonra ve bu teşkilatı örnek alarak), aydın burjuvaya mensup liberal muhafazakârlar idi. Makine kırıcı değildiler, teknik-sınai gelişmenin kaçınılmazlığı ve gerekliliğine inanarak, söz konusu gelişmeyi sadece bırakınız yapsınlar anlayışının biçimsizliğinden ve kuralsızlığından kurtarmak ve tarihi köklere sahip kültürel ortama uygun bir şekle sokmak istiyorlardı. Mimar ve Müdafaa-i Vatan Birliği'nin ku-

7 Bu, Taines ve Barres'in toprağa dair bölgeciliklerinin, *Fin de siècle* akımına mensup Julius Langbehn, Arthur Moeller van den Bruck, Friedrich Ratzel ve başka Alman kültür eleştirmenlerinin toprak metaforuyla eşit olduğu anlamına gelmez. 19. yüzyılın 80'li ve 90'lı yıllarının Fransız, Alman, İngiliz ve Amerikalı kan ve toprak ideologlarının kendi aralarındaki farklar, çeşitli ulusal mimari akımlar kadar birbirinden farklı olmakla birlikte, aynı ana akımı izlemekteydi. Döneme ilişkin tasvirler maalesef her zaman sadece Almanya'ya özgü istisnai durumla sınırlı kalmaktadır.

rucu başkanı Paul Schultze-Naumburg, William Morris ile Sanatlar ve El Sanatları akımıyla aynı hedefleri güdüyordu: Üretimde uygun malzeme ve işçilik, tasarımda amaca uygunluk ve estetik kalite. İngiliz hareketi ile Alman hareketi arasında bir fark var idiyse, bu, Almanların kararlı modernliği idi. Sanatlar ve El Sanatları akımı sanayiye serçe parmağını dahi uzatmaya razı değilken, yurt mimarisi (*Heimatchitektur*) ve atölyeler hareketi sanayiye prensip olarak destek çıkıp onu ıslah etmeye çalışıyordu. Sosyal ve kültürel bakımdan homojen olan ve eğitilmiş burjuvadan meydana gelen bu grup içerisinde siyasi-ideolojik kutuplaşma yoktu. Paul Schultze-Naumburg ve Walter Gropius sadece atölyeler birliğinin üyeleri olarak barış içerisinde aynı anda var olmakla kalmayıp, yeni mimari akımının işlevsel ve güzel biçimli, kültürel ortama uygun olan prensipleri konusunda da hemfikirdiler.

1918 yılından sonra bütün bunlar geçerliliğini yitirmişti. Askeri, siyasi, ahlaki ve bilhassa kişisel maddi çöküş, enflasyonun geçim imkânlarını yok etmesi, 1914 yılına kadar serpilmiş bir alternatif kültürü, vahim bir meseleye dönüştürmüştü. Geleceği parlak bir reform hareketinin acımasızca, din savaşı ve iç savaş haline sürüklenmesi o güne kadar sık görülmüş bir şey değildi. Belki de son olarak 1789 öncesindeki on yılda Fransa'da yaşanmıştı. 1918 yılının mağlup tarafında bütün bunlar, diğer tarafa kıyasla çok daha erken ve köklü gerçekleşti. Fakat diğer taraf da, sadece yaklaşık on yıllık bir muafiyet mülhetinin keyfini sürebildi. 1929 yılındaki dünya ekonomik krizinin başlamasıyla birlikte, ki bu olayın aslında dünya ekonomik çöküşü veya liberal kapitalizmin küresel mağlubiyeti olarak adlandırılması daha doğru olur, bütün kapitalist dünya için olağanüstü hal başlamış oldu. Mağlup devletlerin on yıl önce öğrendiklerini artık ga-

lip devletler de tecrübe etmek durumundaydı: Liberal sisteme yöneltilen sorular ve reform projeleri, liberal sistemin çökmesiyle birlikte kendi temellerini yitirmişti. Başka bir ifadeyle: İşler haldeki kapitalizmin mümkün kıldığı güvence, esenlik ve konforun içerisinde (örneğin bir bahçeşehir villasında mimarlık ofisi gibi) reformcu fikirler geliştirmek, aynı şeyi bu sistemin çöküş sürecinin tam ortasında yapmaya çalışmaktan çok farklıydı. Kişisel deneyimler, kolektif ve siyasi-ideolojik kutuplaşmayla birleşiyordu. Bireyin düşüncükleri veya yaptıkları şahsi meselesi olarak kalmıyor, kişinin katkısı olsun veya olmasın, mevcut maddi yokluğun çekim alanına ve üzerini kaplayan siyasi ideolojilere maruz kalıyordu. Savaş öncesi dönemin siyasi bakımdan tarafsız olan yurt mimarisinin, 1918 yılından sonra Almanya'da milliyetçi ve ırkçı bir mücadele programına (sivri çatıya karşı düz çatı) dönüşmesi buna örnek olarak verilebilir. Paul Schultze-Naumburg'un bir nasyonal sosyaliste dönüşmesi ve Le Corbusier'in 30'lu yıllarda yurt mimarisine ve 40'lı yılların başında Vichy'ye yönelmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.⁸

8 Le Corbusier, 20'li yıllarda büyükşehir sorunsalıyla ilgilenmeye başladıktan ve ışınal şehir (*ville radieuse*, güneş diskinin ışık demetleri benzeri – e.n.) konseptini geliştirdikten sonra, 1930 yılından itibaren kendini kırsal alanın ışınal çiftlik (*ferme radieuse*) şeklinde düzenlenmesine adanmıştı. Mary McLeod'un ifade ettiği gibi bu durum tasarım dilinde değişiklik meydana gelmesine yol açmıştı. "Resmi söz dağarcığı beyaz, düz yüzeylerden ve uluslararası tarzdaki basit kübik formlardan iklim ve geometriye daha uygun ve daha organik estetik olarak adlandırılacak bir şeye ... statik kartezyen görüntüleri projeksiyonundan büyüme ve bölgesel varyasyona uygun süreç fikirlerine dönüşüyordu." (Mary McLeod, *Urbanism and Utopia: Le Corbusier From Regional Syndicalism to Vichy*, Doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1988, s. IV). McLeod, Corbusier'e ilişkin başka bir ifadesinde ise şöyle diyor: "Platonik soyutlamadan bölgesel gelenek ve tekniklere cevap verebilen ve daha organik bileşimsel bir moda dönüşen." (s. 314).

"Karayla bağlantısı koparılmış ve ışınal şehirlerde teknolojik görünüm herkesçe uygulanabilirdi. Radyan çiftliklerde ise doğanın kendisini sarmak-taydı" (s. 300). McLeod, Le Corbusier'in kendisi hakkındaki şu ifadelerini İngilizceye çevirerek alıntılar:

Sanayileşmeden oldukça konforlu bir şekilde muzdarip olan reform hareketi 1900'lerde sanayileşme öncesi-Ortaçağ'a ait cennetlerini keşfetmiş, muhafaza etmiş ve bakımını üstlenmişti. Şimdi de 1929 çöküşünü yaşayan nesil, çok daha gerçek ızdırıp çekerek, krizin dipsizliği içerisinde yeni bir dayanak bulma beklentisiyle eski fikir ve taslaklara bel bağlıyordu. Ya da 30'lu yıllardaki nesil, 1900 ile 1930 arasındaki bağın farkında değil miydi? *Rüzgâr Gibi Geçti* romanında geçen kilit bir sahnedeki Scarlet O'Hara gibi, tırnaklarını, devasa boyutlardaki ekonomik refah sahtekârlığından (*gigantic fraud* – Edmund Wilson) sonra yegâne güvenilir temel gibi görünen zemine, toprağa ve yurda bir yaratılmışçasına ve bilinçsizce mi geçiriyordu?

Her ne olursa olsun, sürülmüş tarladan tutun da, arazi ve bölgelere varana kadar her çeşit ve sınıf toprak neredeyse dini, sihirli ve temel bir anlam ve önem kazanmıştı. Ayrıca bu durum sadece ırkçı kan ve toprak ideolojilerinde geçerli değildi. Walter Darre'nin birkaç yıl bu kadar popüler olmasının ve NSDAP'nin hizip olmaktan çıkıp kitle partisine dönüşmesine önemli katkılarda bulunmasının sebebi, kendi mizacıyla zamanın ruhunun örtüşmesi ve birleşmesiydi. Üçüncü Reich dışında da ekonomik krizle mücadelede toprak en önemli müttefik, hayat iksiri ve kapitalizm tarafından yerle bir edilen bir dünyanın yenilenme aracı olarak görülüyordu. Franklin D. Roosevelt ise, ekonomik krizi, sanayi kapitalizminin toprağa yabancılaşmasıyla izah eden ve bu sürecin geri çevrilmesiyle kurtulmayı ümit edenlerden idi. Ye-

"Kır, gelecekte bir başka şehir olacaktır" (s. 273).

"Şehirler kırsal bölgelerden doğmuştur (tersi değil)" (s. 312).

İşinsal çiftliği "Toprağın, bölgenin, doğanın ve beşeri çalışmanın ayrılmaz bir parçası" olarak algılıyordu (s. 299).

"Çiflikler bir bölgenin folklorik ifadesiydi. Halkbilime tamamen saygı duyuyorum" (s. 299).

ni toprak dininin müritlerinden oluşan yelpaze, bütünüyle sanayisizleşmeyi ve yeniden tarımsallaşmayı talep eden makine kırıncılardan, sanayi sisteminin teknolojik bakımından en ileri temsilcilerine kadar uzanmaktaydı. Öteden beri sanayi ve tarım alanları arasında denge sağlanmasından yana olan Henry Ford ("Amerika tarımsal ve sınai bakımdan dengede olduğu sürece başına hiçbir şey gelmez"), büyük sanayi tesislerinin radikal biçimde küçültülmesi (veya başka bir ifadeyle parçalanması) ve kırsal bölgelere kaydırılmasına yönelik görüş bildiriyordu. Ford'un 1933 yılında soya fasulyesi ekimi ile otomobil üretimi arasında gerçekleşen kapalı bir döngü sistemine ilişkin olarak takdim ettiği konsept, Alman bir yazarın "tarlada yetişen otomobiller" hayali görmesine neden olmuştu.⁹ "Sanayinin ademi merkezileştirilmesi" sloganı altında sanayi bakımından en gelişmiş ve krizden en çok etkilenmiş iki ülke olan ABD ve Almanya'da, sınai yoğunlaşma birbirine koşut bir şekilde geri çekildi. Genel bir derasyonalizasyon ve detaylorizasyona (Egon Bandmann) gidilmesi önerildi. 20 yıl içerisinde seri üretim alanında kaydedilen son derece hızlı verimlilik artışları ve işgücünün rasyonalizasyon gereği azaltılması nedeniyle hem ikiyüzlü bir refah ortamını hem de ekonomik krizi mümkün kıldığı gerekçe gösterilerek, teknik-organizasyonel yeniliklere yönelik on yıllık zorunlu bir moratoryumun uygulamaya konulması (Stuart Chase) tavsiye edildi.¹⁰ *New De-*

9 Henry Ford: "Çiftçi baklagil yetiştiriyor ben de ona parasını ödüyorum. Üstelik endüstriyel kullanıma uygun olan ilk süreci başlatacak ve ona bunun için de ödeme yapacağım. Boya ve parlatma için yağ kullanacağım. Arabanın bazı parçaları için tohumdaki diğer maddeleri kullanacağım ve çiftçi, onun tarlasında yetişen tohumunu kullandığım arabamı alacak." (Nisan 1933'de *Christian Science Monitor*'da yayımlanan söyleşi. Akt. Reynold M. Wik, *Henry Ford and Grass-Roots America*, Ann Arbor, 1972, s. 192).

Auf dem Acker wachsende Automobile: Helmut Magers, 1934, s. 112.

10 Egon Bandmann, *Deutsche Zukunft*, 23.12.1934, s. 13; Stuart Chase, akt. Arthur Schlesinger Jr., *The Crisis of the Old Order*, Boston, 1957, s. 201.

al kavramının mucidi olan Stuart Chase (aynı başlıklı kitabında 1932), 1931 yılında kaleme aldığı başka bir kitabında (*Mexico*) ise, Rio Grande nehrinin ötesinde tanıştığı ve hemşerilerine önerdiği, sanayileşmemesi nedeniyle mutlu ve mesut bir şekilde sürülebilen bir hayata methiyeler düzüyordu. Ulusal çapta en çok satanlar listelerine giren bu kitapta şöyle bir bölüm yer alıyor:

“Meksika'nın el sanatlarını esas alan ekonomisi ... krizlerden etkilenmez. Ne aşırı zenginlik, ne aşırı yoksulluk ne de bastırılan cinsellik var. Hayat bürokratik idare, boş siyasi belagatler ve ticarileştirilmiş seçim kampanyaları tarafından değil, örneğin hasat zamanında veya köyün su şebekesinin tamirinde sergilenen karşılıklı kişisel yardımseverlik tarafından biçimlendiriliyor. Burada paranın fazla önemi yok. Dürüstlük ise özel bir erdem değil, doğal bir özellik. İnsanlar saate göre değil, güneşe ve mevsimlere göre yaşıyor. Boş zamanlarını girişi ücretli olan eğlence parklarında değil, canları nasıl istiyorsa öyle geçiriyorlar. Yemek alışkanlıkları da öyle. Çalışma hayatında uzmanlaşmış birer otomat değiller. Herkesin birkaç zanaatı var ... birçok ürün, seri imalattaki muadillerine göre daha ucuz. Asgari düzeyde atık oluşan üretim şekli ise son derece ekonomik. Aşırı üretim ve işsizlik yok. Kısaca ifade etmek gerekirse, zanaatkarlardan oluşan bir toplulukta hayat tartışılmaz, yaşanır.”¹¹

Bu tür methiyeler, soylu ve vahşi hayat belagatinden ve ilkel komünizmden esinlenmiş olsa da, kaleme alındıkları gerçek yokluk ve sıkıntı ortamından dolayı Rokoko üslubu pastoral eserlerin yeni baskısı olarak değerlendirilemez. Bunlar daha ziyade, örneğin elektrik enerjisinin el sanatla-

11 Stuart Chase, *Mexiko: A Study of Two Americas*, New York, 1946 (ilk baskı 1931), s. 310-11.

rında kullanılması ve el sanatlarının ademi merkezietçi bir yapıdaki küçük ölçekli sanayi modelinde örgütlenmesi gibi, modern teknoloji ve sanayileşme öncesi döneme ait insani kültürden meydana gelen yeni bir sentez oluşturmaya amaçlıyordu.¹² (20'li yılların klasik modernistlerden hangilerinin, buhran yıllarında yurtsever gelenekçi ve bölgecilere dönüştüğünü araştırmanın zamanı genel olarak gelmiş olsa gerek. Bunlar arasında, "yeniden dirilen ve yeniden anaçlaşan toprağa" dönülmesini talep eden Le Corbusier de bulunuyor.)¹³

Yani doğa, ekonomi, teknoloji ve kültürün 19. yüzyıl tarafından yok edilen denge ve uyumunun yeniden tesis edilmesi amaçlanıyordu. Bütün düşünce ve planlamalar, devasa birimler ve monokültürler şeklindeki balonlar haline getirildikten sonra patlayan ekonominin yerini, yeniden ölçülü, dengeli ve her şeyden önce krizden etkilenmeyen bir ekonomik örgütlenmenin nasıl alabileceğine odaklanıyordu. Çözüm olarak ise, eski dönemlerdeki organik karışım oranının yeniden oluşturulması hedefleniyordu: Büyük ölçekli sanayinin daha küçük birimlere indirgenmesi ve bu birimlerin tarımın içine yerleştirilmesi ve tarım alanıyla birleştirilmesi. Yeniden tarımsallaştırma olarak adlandırılan bu yöntem, başka bir ulusun cezalandırılmasından ziyade kendi ulusunun kurtuluşunu amaçlayan bir tür hayırsever Morgenthau planıydı. Plan, krizin üstesinden gelinmesine yönelik güncel

12 Stuart Chase'in, Meksika modelinin ABD'ye uyarlanmasına ilişkin hayali: "Dosdoğru ilerle ... ademi merkezietçi sanayi, ucuz elektrik gücünden beslenen, her işçinin kendi sebze bahçesinin olduğu, engin topraklardaki küçük çiftlikler... Üstelik ademi merkezietçilik, zanaatın sürdürülmesi ve teşvik edilmesine bütünyle uygundur. Elektrik lambaları, küçük motorlar, elektrikle çalışan aletler çömlekçilere, dokumacılara, deri işçilerine, kuyumcılara yardımcı olabilir" (a.g.e., s. 323-24).

13 Akt. Jean-Louis Cohen, Kartmut Frank, *Faschistische Architekturen*, Hamburg, 1985, s. 205.

tedbirler ve toplumsal ütopyalar olmak üzere kısa ve uzun vadeli perspektiflere sahipti. Öncelikle, işsizlerin işçi-çiftçi olarak kendi topraklarında kendi gıda maddelerini üretmeleri ve aynı zamanda bulundukları bölgelerdeki küçük sanayi işletmelerinde ekonominin durumuna göre sürekli veya geçici olarak istihdam edilmeleri suretiyle işsizlik sorunu çözülecekti. İkinci olarak iş bölümü alanındaki uzmanlaşma ortadan kaldırılarak yeni bir ekonomi kültürü, hatta başlı başına yeni bir kültür, yeni bir ahenk ve yeni bir “organik” insan (sanayinin eski tip “mekanikleştirilen” insanı yerine) oluşacaktı. Üçüncü etki olarak da ekonomik yeterliliğin bu temel biçimi, gelecekteki ekonomik krizleri engellemenin en etkili aracı olacaktı.

Bölgecilik, bu kurtuluş öğretisinde normatif çevre felsefesini ve bu felsefenin gerçek dünyada gerçekleştirilmesini temsil ediyordu.

Akademik çevrelerce 20’li yıllarda geliştirilen alan planlaması, alan araştırmaları ve bölgesel planlama kavramları nasyonal sosyalizm ve *New Deal* rejimleri tarafından, geçmişte hüküm süren bütün rejimlerden daha fazla desteklenmiştir. Her iki rejimde de bilimsel kurumsallaşma ve siyasi araçsallaştırma gerçekleşmiştir. 30’lu yıllardaki Üçüncü Reich’de yürütülen alan araştırmalarının büyük ölçüde siyasi vesayetten bağımsız olarak gelişme imkânı bulmuş olduğu kayda değer bir husus olup, bu durum savaştaki alan planlaması için elbette geçerli değildi.¹⁴

14 “Ortak bilimsel çalışmalarda özerklik ve kendinden sorumluluk ... bu yeni bilim kavramının (çeşitli üniversiteleri kapsayan alan araştırmaları - çalışma grubu, WS) temel birer etkeniydi: Nasyonal sosyalist makamlar veya parti örgütleri doğrudan baskı uygulamıyor, ‘dışarıdan’ doğrudan taleplerde bulunulmuyordu.” Mechtild Rößler, “Die Institutionalisierung einer neuen Wissenschaft im Nationalsozialismus: Raumforschung und Raumordnung 1935-1945”, *Geographische Zeitung*, sayı: 75/1987, s. 181.

New Deal, faşizm ve nasyonal sosyalizmin retorik-ideolojik ortak noktalarından biri, iktidara gelişlerini, ulusun, bütün eski yarım yamalak işleri, yarı gerçekleri ve yanılsamaları bertaraf ederek gerçekten kemale ermesi olarak takdim etmeleridir. Her üç rejim de yanılsamanın hatta yalanın, var olduğu iddia edilen, en iyi ihtimalle mekanik olarak birleştirilen, geniş halk kitlelerinin gerçekte dâhil edilmediği, ne halkta (nasyonal sosyalist ifadesiyle: Kanda) ne de toprakta gerçek bir temele sahip olmayan sınıf devleti şeklindeki ulus olduğunu iddia ediyordu. Üçüncü Reich'in önde gelen alan araştırmacılarından biri olan Konrad Meyer, faaliyet gösterdiği bilim dalının başlıca görev ve amacını şöyle tanımlamıştı: "Almanların toplam alanının, Alman halkının taşıyıcı temeli olarak bölgesel bölümlenmesi ile Alman halkının yaşamı ve yaptıklarıyla olan çözülemez bağı çerçevesinde, alandaki güçlere ilişkin ayrıntılı bilginin, Reich'in yeniden inşasına yönelik güvenli ve kullanılabilir bir esas teşkil edecek şekilde araştırılması ve değerlendirilmesi." Meyer başka bir yerde ise, "bilimsel araştırmaların ulusal hayatımızın kaynaklarına yönlendirilmesi görevinden söz ediyor: *Halka ve yaşam alanına, kana ve toprağa*" (orijinal metindeki biçimlendirme korunmuştur).¹⁵

Kan ve toprak ile *nasyonal sosyalist yeniden inşa* kavramlarının yerine, o dönemde uluslararası alanda kabul gören *organik* kavramını koyduğunuzda, Meyer tarafından kaleme alınan metinler ve benzerleri, Lewis Mumford gibi Amerikalı liberal bölgecilik taraftarlarının metinleriyle ilişkilendirilebilir. Örneğin Mumford bölgeciliği, "Topluluk, toplum ve bölgeler arasındaki ilişkiyi, büyükşehir odaklı düşünce tar-

Amerika'daki "bölgesel planlama" kavramı daha 20'li yıllarda akademik bakımdan kurumsallaştırıldığından, 1933 yılından sonra ortaya çıkan Alman alan araştırmalarından daha eski bir geçmişe sahiptir. Ancak bölgesel planlamanın ulusal çaptaki ülke planlamasına dâhil edilmesi ABD'de de, *New Deal* ile birlikte, yani 1933 yılından sonra gerçekleşmiştir.

15 Akt. Röşler, s. 182, 186.

zının yapabileceğinden daha somut hale getirme çabası ve ticari göçebeliliğin yerine devamlı ve dengeli bir yaşam kültürünün hedeflenmesi” olarak tanımlamıştı.¹⁶

Bölgenin, ulusa liberal dönemdeki “mekanik” uyum yerine “organik” bir uyum kazandırma rolü, Amerikalı bölgeciler tarafından şöyle tanımlanmıştır:

“Bölgecilik, kontrolsüz federal eyaletlerin bireyciliği ile Washington’daki merkezi hükümet arasındaki doğal ve güçlü aracı kurumdur” (Burdett G. Lewis).

Bölgesel planlama için

“Ülke, insanlar ve ekonomi bir bütünü teşkil etmektedir ... bölgesel planlama, kültür ve medeniyetin şimdiye kadar sadece yoğun nüfuslu bölgelerle sınırlı kalan nimetlerini herkese ve her yere erişilebilir kılmayı amaçlamaktadır” (Mumford). “Bölgecilik, yerel grubun merkeze karşı olan konumunu güçlendirmektedir. Bölgecilik için kırsal cemaat (*folk-regional society*), bu topluluk üzerine kurulan bütün kültürün temelini teşkil etmektedir” (Howard W. Odum). Bölgecilik, yapay bir idari tedbirden ziyade, dünyanın en doğal hadisesidir... Geçmişe ve geleceğe eşit ölçüde yönelen ve tüm doğal ve kültürel etkenleri dâhil eden bölgecilik, nüfusun, ekonominin ve idarenin tezatları dengeleyecek şekilde ademi merkezileşmesini gerçekleştirmeye yönelik en önemli planlama aracıdır.”

Kısacası bölgecilik, ulusal bütünleşmeye giden en uygun yoldur (Odum).¹⁷

16 Akt. David R. Conrad, *Education for Transformation: Implications in Lewis Mumford's Ecohumanism*, Palm Springs/Cal, 1976, s. 110.

17 Tüm alıntıların kaynağı: Howard W. Odum/Harry Estill Moore, *American Regionalism*, New York, 1938, s. 12 (Lewis), s. 28 (Mumford), s. 3, 639-40 (Odum). “Towards National Integration” (Ulusal Bütünleşmeye Doğru) Odum’un kitabının son bölümünün başlığıdır.

ABD'nin bölgecilik prensiplerine göre yeniden biçimlendirilmesinin örneğin anayasa hukuku bakımından kapsamlı sonuçlar doğuracağı, bölgecilik taraftarlarınca inkâr edilmiyordu. Bölgeler anayasanın gözden geçirilme gerekliliğini açıkça dile getiriyordu (Odum). Hatta anayasa hukukçusu William Yandell Elliott, ABD'nin eski federal eyalet sistemi yerine bölgelere bölünerek (bölgesel devletler topluluğu – *regional commonwealth*) yeniden yapılandırılmasının hukuki bakımdan mümkün olup olmadığı hususundaki fikirlerini kamuoyuyla paylaşıyordu.¹⁸

Bu tür düşünceleri, 1933 yılının nasyonal sosyalist Almanya'sında eyaletlerin lağvedilerek (zorla yeknesaklaştırma) bölgesel çerçevede yeniden yapılandırılmalarıyla mukayese etmek elbette mümkün değildir. Buna karşın, nasyonal sosyalist yeknesaklaştırma evresinden önce gerçekleşen ve alan planlaması hususunda yürütülen tartışmalarda, benzer argümanların ileri sürülmüş olması mümkündür.

Gerçekleşen neredeyse her bölgesel yeniden yapılandırılma uygulamasında sürecin bağımsızlık, özerklik ve çeşitlilik yandaşlarınca değil, teknokrat planlamacı ve tesviyeciler tarafından yönlendirilmesi ise elbette bambaşka bir konudur. Bölge prensibini sağlam bir dayanak, özünde ekonomik bakımdan bağımsız ve uygulanabilir bir temel birimle güçlendirme denemesinin sonunda da bu görülmüş oldu.

Belde

Tarihi köklere sahip olan kent ve köy yerleşim birimlerinin yanına yerleşik hayatın üçüncü bir yolu olarak 1900'lü yılların başlarında reform hareketinin bir parçası olarak beldeler

18 Odum, a.g.e., s. 637. Elliot, William Yandell Elliott: *The Need for Constitutional Reform*, New York/Londra, 1935, s. 191-93.

eklendi. Ne kentsel ne de kırsal birer yapılanma olmakla birlikte, her iki yerleşim biriminin de belirli özelliklerinden hareketle kendi içerisinde yeni bir sentez oluşturmayı amaçlayan beldeler, Rousseau'ya özgün idealler ve boyutlar tarafından biçimlendirilmişti. Derli toplu bir alanın, ev sahibi veya kiracı olmanın ötesinde ve bunlardan önemli ortak yönlerle birbirine bağlı olan derli toplu bir topluluk tarafından iskân edilmesi öngörülüyordu. Kent ve taşra, sanayi ve tarım, ikamet ve çalışma arasındaki eski karşıtlığın giderilmesi, nitelik bakımından yeni ve "organik" bir karışım oranının oluşturulması hedefleniyordu.

Belde kavramının öncülerinden olan İngiliz Ebenezer Howard'ın *Bahçeşehir* konsepti, tasarlandığı 1898 yılından ve 1914 yılından önceki ilk uygulama girişimlerinden klasik modernizm devrinin sona erdiği 1970 yılına kadar derli toplu, seyrek yapılanmalı ve yeşil kent kavramının çıkış noktası olarak değerlendiriliyordu. Howard ve haleflerinin, taşrayla birleştirmeyi hatta taşranın nitelikleriyle donatmayı hedefledikleri *kentlere* odaklanmış olmaları olgusu, 'belde' konusu için önem arz eder. Howard, Wright ve Le Corbusier'in şehir planları ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde tasarlanan şehirlerin, mücadele verdikleri liberal kent tümörünün bina ormanından farkları yüksek derecede düzen, bölümlenme ve yeşil alan olan, ayrı ayrı beldelerin toplamından oluşan kümeler, adeta birer belde mozaigi veya belde örtüsü olduğu görülür. Şehir ve belde planlaması alanları 1900'lü yıllarda birbirleriyle açıkça temas edip kesişse de, süreç daima belde kavramı tarafından yönlendiriliyordu. Tarih boyunca sömürgelerin çoğu kez anavatanlarına sızdıkları gibi, beldeler de şehirlere geri sızmıştı.

Uygulamada ise 1914 yılına kadar sadece yeşillendirme anlamında şehir-taşra sentezi gerçekleştirilebilmişti. Howard'ın hedeflediği yaşama alanı ve çalışma alanı, sanayi

sahası ve tarım sahası birleşmesi (yani mekânsal komşuluğu), fazlasıyla “sosyalist bahçeşehir” öğeleri barındırdığı düşünülüyordu dolay dikkate alınmadı.¹⁹

Birinci Dünya Savaşı belde hareketine iki aşamalı olmak üzere yeni bir yön verdi. İlk aşamada savaş esnasında savunma sanayiine yönelik işçi beldeleri planlandı ve kuruldu. Fabrika işçisi beldeleri kavramına uzun süredir vakıf olan Avrupa'daki belde planlaması için bu gelişme fazla bir öneme sahip değilken, 1917-18 yıllarında savunma sanayii işçileri için kısa sürede gecekondular misali inşa edilen beldeler, savaş sonrasında ABD'de sivil alanda meydana gelecek gelişmeler için önemli birer ilham kaynağıydı. Hareketin yönünü değiştiren ikinci gelişme savaştan sonra yaşandı ve başta mağlup devletler olmak üzere bilhassa Avrupa'yı etkiledi. En tutarlı örneği Almanya'da yaşanmak üzere, Avrupa'daki belde hareketi, kırsal-kentsel sentez şeklindeki bahçeşehir idealinden vazgeçerek salt kentsel bir toplu konut beldesine dönüşmüştü. Artık doğayla başarıyla bütünleşmenin organik boyutu değil, kentsel yaşam ve ikametinin işlevselliği hedefleniyordu. 1919-29 yıllarında inşa edilen beldeler büyükşehirlerin banliyölerinde, yani yeşil alanlarda bulunuyordu. Ancak buradaki amaç kent ile taşrayı yeni bir sentezde birleştirmek değildi. Beldelerin yeşil alanlarda inşa edilmele-

19 Doğa ve mimarinin birleşmesinin ötesinde Howard'ın öngördüğü gibi ikamet ve çalışma alanlarının birleşmesini hedefleyen sadece az sayıda model proje vardı. Bunlardan biri Dresden/Hellerau'da gerçekleştirildi. Ancak bu bağlamdaki 'çalışma' kavramı ile genelde sıradan fabrika veya büro işlerinden ziyade sanat, el sanatları, mimari, müzik, dans ve benzeri alanlardaki ayrıcalıklı faaliyetler kastedilmekteydi.

19. yüzyılın 90'lı yıllarında yayımlanan iki ütöpik roman (Edward Bellamy'den *Looking Backward* ve William Morris'den *News from Nowhere*) ve Peter Kropotkin'in ütöpik gelecek tasavvuru *Fields, Factories and Workshops: Or, Industry Combined with Agriculture and Brain Work with manual Work*, bahçeşehir sosyalizminin ilham verici edebi tablosu olarak değerlendirilebilir. Bu eserlerde, kent ve taşranın barıştığı daha doğrusu kentsel-sınai dünyanın kırsal-sınai bir dünyada çözüldüğü post-kapitalist bir dünya takdim edilmektedir.

ri, kent makinesi olarak algılanmaya başlayan kentsel oluşumun işlevsel bir parçası olarak değerlendiriliyordu. Doğal yeşil alanlar rasyonalize edilerek yeşillendirildi ve motorun benzine muhtaç olduğu gibi kent makinesinin nefes almak için muhtaç olduğu bir akciğere dönüştürüldü. 20'li yıllardaki şehir planlamacıları ve mimarlar tarafından birçok kez dile getirilen, Henry Ford'un otomobil ürettiği gibi ev inşa etme arzusuyla aslında mecazi bir istekten ziyade kelimesi kelimesine bir niyet ifade edilmişti.

Sonra küresel ekonomik çöküş yaşandı. Enkazın altında ise, 15 yıl önce dünya savaşının bahçeşehir kavramının varlığına son vermesi gibi, 20'li yılların kentsel-işlevsel belde ideali kaldı. Fakat bu yeni sarsıntı, bazen depremlerin uzun zaman önce kaybolan yapıları açığa çıkardığı gibi, modası geçtiği düşünülen bahçeşehir fikrinin yeniden gündeme gelmesini sağladı. Ancak bahçeşehir kavramı tabii ki birtakım değişikliklere uğradı. 30'lu yılların bölgecilik hareketi, 1914 yılından önce yaşananları tamamen değişen şartlar altında tekrar ele alıp, yeni koşullara uygun olarak yeniden tanımlamıştı. 30'lu yılların belde hareketi de böyle bir yöntem izledi. 1914 öncesindeki belde hareketinin liberalizm eleştirisi ve kent-taşra sentezi konsepti maddi ve varoluşsal bir güven duygusunu esas alıyordu. 30'lu yıllardaki halefi ise, ekonomik ve varoluşsal sıkıntının cerahatı idi. Bu hareket iddialarını koltuğuna rahatça yaslanmış bir şekilde değil, köşeye sıkışmış bir biçimde dile getiriyordu.

Otarşik beldeler

Yeni ekonomik koşullara uyarlanmış bir yerleşim modeli, ekonomik krizin hüküm sürdüğü 1930-32 yıllarında nasyonal sosyalizm ve *New Deal*'ın selefi konumundaki hükümet-

ler tarafından da hedeflenmişti. İşsizlerin sıkıntılarını hafifletmek ve bu sıkıntılardan kaynaklanan sosyal ve siyasi tehlikeleri önlemek amacıyla, sanayi tesislerinin yoğun olduğu bölgelerdeki insanların kırsal kesimlere yerleştirilmesi ve tehcir edilmesi tasarlanmıştı. Transfer tedbirleri, zaten 'yabancı' işsiz kolonilerinin olduğu kent yakınlarındaki bölgelerle sınırlandırılmıştı. Bu bölgeler alınan tedbirler çerçevesinde devlet desteğiyle, küçük yörekent veya yan gelir beldeleleri olarak adlandırılan nizami banliyölere dönüştürülmüştü.

Bu yerleşim yeri tipinin yeni olan yanı, her aileye başını sokabileceği bir evin yanında bir parça da toprak veriliyor olmasıydı. Bu tedbirler sonucunda hem devlet destekleme yardımlarından tasarruf sağlanması hem de patlamaya hazır kitlenin kontrol altına alınması amaçlanıyordu. Kırsal banliyö bölgesinde oluşturulan güvenlik kuşağında (*Cordon sanitaire*) ara *depolama** işlemine tabi tutulan işsizlerin, kriz atlatılana ve üretim sürecine yeniden dâhil edilecekleri güne kadar geçecek olan süreyi sakince beklemeleri öngörülüyordu. Bu yerleşim birimi tipinin başka bir boyutu da, yeni bir esnek çalışma imkânı sağlamasıydı. Sanayi sektörü sade-

(*) Geçici bir süreliğine kolektif olarak birlikte yaşama şekli olan kamp kavramının belde kavramını etkileyip etkilemediği sorusuna gelince: Howard'ın bahçeşehir kavramını böyle bir bağlamda ele almak pek mümkün olmasa da, Birinci Dünya Savaşı esnasında toplumun bütünü kapsayacak sınıflarüstü ve kamp kavramına benzer bir şekilde yoktan var edilen kolektivite izi bırakmış olsa gerek. İşsiz kolonileri de, düzensiz de olsalar daha ziyade kamp olarak nitelendirilebilir. Zaten kamp kavramının kendi içerisindeki tezatlığı da mace-ra kampı ile disiplin kampı, göçebelik ile hapisane arasında gidip gelmesinden kaynaklanır. Belde ile dünya savaşı arasında en açık bağlantı, eski askerlerin organize bir şekilde kırsal alanlara yerleştirilmesine ilişkin olarak eski Roma'dan örnek alınarak geliştirilen projelerdir. Savaşa katılan bütün devletlerde bu projeleri 1918 yılından sonra görmek mümkündür. Bu projeler arasında en meşhur olanı, faşist devlet tarafından Eski Askerler Birliğine (*Opera nazionale dei combattenti*) devredilen ve İtalya'daki Agro Pontino bölgesinde bulunan bataklık alanların işlenmesini amaçlayan Agro Pontino projesidir. Bu konuya daha sonra değineceğiz.

ce kısmen de toparlansa, işçi-bahçıvan-çiftçi veya çiftçi yurttaşlar (Ludwig Oppenheim), hem montaj hattında hem de bostanda çalışabilecek yeterliliğe sahip olduklarından dolayı her zaman hazır kıta bekliyordu.

Basit bir krizle mücadele tedbiri olarak ortaya konulan bu proje, tam da bu noktada krize karşı dayanıklı yeni bir kenttaşra ve sanayi-huzur sentezine ilişkin bir vizyona dönüştürüldü.²⁰ Bu vizyona inanma eğilimi, hatta bu vizyona inanılmasını sağlayan açlık 30'lu yılların başlarında sanayileşmiş bütün devletlerde mevcut idi. Bu vizyonları güzel sözlerle, resimlerle ve projelerle beslemek, onları yeni bir medeniyetin yapı taşı olarak odak noktasına yerleştirmek için faşizm, nasyonal sosyalizm ve *New Deal* rejimleri büyük çabalar harcamıştır.

New Deal belde programını, rejimin ilk yüz günlük iktidarı içerisinde ekonomik krizle mücadele amacıyla alınan en öncelikli tedbirlerden biri olarak ilan etmiştir. Programın uygulanmasıyla ilgili olarak, 1933 yazında kurulan Asgari Geçim Çiftlikleri Dairesi (*Division of Subsistence Homesteads*) görevlendirilmiştir. Asgari geçim çiftlikleri resmi literatürde şöyle tanımlanıyordu: "Asgari geçim çiftliği, uygun maliyetle inşa edilen, tali yapılara sahip olan modern bir ev

20 1918 yılından sonra, bahçeşehir kavramından kentsel toplu konut beldelerine doğru yaşanan gelişmeye ilişkin olarak bu kitapta daha önce ifade edilen hususlar bu noktada biraz değiştirilmelidir. Bahsedilen gelişme 1924-29 yılları arasında vuku bulan refah döneminde Almanya'da gerçekleşmiştir. Buna karşın savaştan sonra dışavurumculuğun hüküm sürdüğü ilk yıllarda birçok mimar, bahçeşehir fikrini devrimden sonra gerçekleştirip, yeni bir kenttaşra kültürü (Lebercht Migge) oluşturabileceklerine ve kentleri lagvedebileceklerine (Bruno Taut) inanmaktaydı. Harlander'in de ortaya koyduğu gibi bu görüşleri savunan kişilerin bir kısmı, 1919-20 yıllarında büyükşehirlerin yerine bahçeşehirleri ikame etmek isteyen, 1924-29 yılları arasında büyükşehir kavramına yeni nesnellik çerçevesinde hürmet eden ve onu efsaneleştiren ve 1930 yılından sonra yeniden kırsal huzur idealini öğütleyen kişiler idi (Harlander, *Heimstätten-Wohnmaschine*, s. 33).

ve bir ailenin beslenme ihtiyaçlarını büyük ölçüde kendi kendine karşılamasına yetecek kadar toprak.”

Asgari geçim çiftlikleri beldeleri, arazi büyüklükleri bir ile beş akre (1 akre = 4.047 m²) arasında değişen ve temel zirai donanım olarak meyve ve sebze bahçeleri, tavuklar, bir tane domuz ve bazı örneklerde bir tane inek bulunan, bu şekilde 25 ile 300 arasında birimden meydana geliyordu. Çiftlik anahtarı teslim edilene kadar projenin planlaması, finansmanı ve uygulaması hükümetin elindeydi. Projeden yararlanmak isteyenlere, % 4'l k bir faiz oranına sahip kredi çekerek 30 yıl sonra mal sahibi olma teklifinde bulunuluyordu.

Program beş parasız işsizlerden ziyade, bu seviyenin hemen öncesinde yer alan ve sefalete düşmeleri engellenmek istenen kısmi süreli çalışan işçilere yönelikti. Bu insanların programdan istifade edebilmelerinin  n koşulu, mali yükümlülüklerini yerine getirebilecek kadar gelire sahip olmalarıydı. Tarımsal bakımdan kendi kendine yeterli olma halinin sadece azalan düzenli geliri dengelemesi öngörülüyordu. Tarımsal  retim fazlası nedeniyle sıkıntı yaşayan çiftçilere yönelik planlamalar da genel çerçeveye uygundu: Çiftçilerin tarımsal üretiminin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak seviyeye çekilmesi, onların, sanayi işçilerinin kırsallaştırıldığı ölçüde sanayileştirilmesi anlamına geliyordu. Buradaki amaç, ekonomik krizlere karşı dayanıklı ve krizleri önleyici bir kırsal-kentsel-sanayinin oluşturulmasıydı (Roosevelt: “rural-urban industry”).

İlk asgari geçim iftliği projesine 1933 yazında Batı Virginia/Arthurdale'de başlanmıştı. Projenin birkaç ay içerisinde tamamlanması ve ardından gerekli reklam ve propagandayla birlikte birkaç yüz maden işçisi ailesine teslim edilmesi öngörülmüştü. Beldenin inşa edildiği bölgede sanayi işletmesi

bulunmadığından dolayı, çiftlik evleriyle birlikte bir de küçük fabrika inşa edilmişti. Tarihçi Paul Conkin, projeye yönelik beklentileri şöyle ifade etmişti:

“Birkaç şanslı kişinin sefil barakalarını ve yoksulluk, alkolizm, yetersiz beslenme, suç ve yüksek ölüm oranlarının hüküm sürdüğü hayatlarını geride bırakarak, bakımlı çimenlik, çiçekler ve meyve bahçeleri tarafından çevrelenen güzel beyaz evlere taşınması. Her gün, aşevinde değil kendi mutfaklarında pişirilen doğru dürüst bir öğün yemek. Kendi inekleri ve tavukları, bir ahır, kilerler ve bunların üstüne bir de temiz hava ve güneş ... belde sakinleri devlet tarafından kurulan ve posta işletmesi için faaliyet gösteren bir fabrikada çalışabilir. Belde meclisi toplantılarında (*town meetings*) bütün kararlar birlikte alınabilir ve posta işletmesi için yapılan işlerin yetmemesi halinde yeni işler kurulabilir. Boş zamanlarında el sanatlarıyla uğraşarak güzel nesneler üretebilirler. Bu belde sadece maden işçileri için değil, bütün Amerika için yeni bir başlangıç olur.”²¹

Yani Arthurdale, sosyal sıkıntıların hafifletilmesine yönelik gerçek-gerçekçi bir proje değildi. Daha ziyade propaganda amaçlı vitrin ile sosyal laboratuvarıdan meydana gelen bir karışımdı. Washington’a, daha doğrusu Beyaz Saray’a olan coğrafi yakınlığın tesadüfi olmadığı görüldü. Eleanor Roosevelt ile Roosevelt’in danışmanı Louis Howe, çoğu zaman yetkili resmi dairenin itirazlarına rağmen planlama ve düzenleme süreçlerine müdahalede bulunmuştu. Mimarı belirliyor, evlerin tipi ve bahçe düzenlemesi hakkında karar veriyor, evlerin dekorasyonunu seçiyor ve üstüne üstlük Arthurdale’in, milyoner beldeleri Newport veya Westchester’in bile daha iyisine sahip olamayacağı bir reform okuluna ka-

21 Paul Conkin, *Tomorrow a New World: The New Deal Community Program*, Ithaca, 1959, s. 239-40.

vuşmasını sağlıyorlardı.²² Beyaz Saray'ın tanıdığı ayrıcalıklar ve projeye eşlik eden propaganda tedbirleri kamuoyunda ziyadesiyle bilindiğinden dolayı, nihayetinde zıt bir etkide bulunmuştu. Arthurdale kamuoyu tarafından geleceğe ışık tutan bir model olarak görülmeyip, planlayıcı hayalperestliğe ve bürokratik israfa ilişkin ders alınması gereken bir örnek olarak eleştirilmişti.

Bu talihsiz başlangıç, Asgari Geçim Çiftlikleri Dairesi'nin daha 1935 yılında, planlanan 34 projeyi tamamlayamadan önce lağvedilerek yeni bir birime (Yeniden İskân İdaresi – *Resettlement Administration*) bağlanmasına neden olan sebeplerden biriydi. Böylece zirai-sınai karma ekonomi fikri, propagandanın ilgi odağına girdiği hızla geri çıkmış oldu. Yeniden iskân programı 30'lu yılların sonlarına doğru durdurulana kadar gerçekleştirilen yaklaşık 60 proje, daha sonra ele alacağımız üç istisna dışında, sosyal hayata veya medeniyet kavramına herhangi bir vizyon kazandırmayan, yoksulluğu hafifletici basit tedbirler şeklinde uygulanmıştır. Asgari geçim çiftliklerini krizden çıkmanın kesin yolu olarak gören ve bu bağlamda (proje için gerçekte tahsis edilen 25 milyon dolar yerine) dört milyar dolar bütçeli bir programın uygulamaya konulmasını talep eden ("yoksa hepimiz mahvoluruz" – "or we are all lost") Oklahomalı Kongre üyesi gibi, çiftlik fikrini tutkulu bir şekilde savunmaya devam eden kişiler de vardı.²³ Aralarında, asıl proje konseptinden sorumlu olan Asgari Geçim Çiftlikleri Dairesi Başkanı M. L. Wilson gibi bazı sosyal planlama ve reform uzmanları belde programını, en başından itibaren gördükleri şekilde eşsiz bir ütopya laboratuvarı olarak değerlendirmeye sonuna ka-

22 Conkin, s. 246 ve devamı. Eleanor Roosevelt'in talebi üzerine meşhur Ballard Memorial okulunda görevli bir öğretmen işe alınmıştı. Amerikan eğitim felsefesi John Dewey ve Columbia Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin dekanı gibi Amerikan eğitim sisteminin başka otoriteleri danışman olarak görevlendirilmişti.

23 Conkin, s. 118.

dar devam etti. Planlama uzmanlarının, beldelerde kolektif ve kooperatif yaşam biçimleri geliştirme çabaları, ne kadar çok Amerikan bireycilik ve rekabet mantalitesine aykırı ve otoriter olarak algılandıysa, kamuoyu ve bilhassa belde sakinlerince o kadar çok şüphe ve antipatiyle karşılanıyordu. Tabii Arthurdale projesinden sonra kamuoyunun meselenin ne ölçüde farkında olduğu da ayrı bir konudur. Belde projelerinin Amerikan topraklarındaki ilk Sovyet kolhozları olarak adlandırılması, ciddiye alınması gerekmeyen siyasi belagatten ibaretti. Ancak belde sakinlerinin devletin, özel hayatlarının kontrol altında tutulmasına kadar uzanan düzenleyici ve dikte edici davranışlarından şikâyetçi olması başka bir durum idi. Bu bağlamda ele alındığında *New Deal* rejiminin Asgari Geçim Çiftlikleri programı sadece İtalya'daki faşist muadiline benzemekle kalmayıp, onu aşıyordu.²⁴

1933 yılında Reich İskân Komiserliği'nin (*Reichskommissariat für Siedlungswesen*) oluşturulması ve başına, NSDAP'nin orta sınıf sosyalizmini (Roswitha Mattausch)²⁵ eşsiz bir şekilde temsil eden bir şahsiyetin getirilmesi nasyonal

24 *New Deal* ve İtalyan faşizmine ilişkin az sayıdaki karşılaştırmalı araştırmanın birinde, Amerikan yerleşimciler hakkında şöyle denilmektedir: "Yerleşimciler haklı olarak, sadece borç almak veya bir projeye iştirak etmek için bütünüyle teslim olduklarını düşünüyor. Kimi yerleşimci ise gizlice dinlenip izlendiğini ve özel hayatlarına anlamsızca müdahale edildiği görüşünde." (Diane Ghirardo, *Building New Communities: New Deal America and Fascist Italy*, Princeton, 1989, s. 181).

İtalyan (ve Alman) yerleşim birimleriye yapılan karşılaştırma hakkında şöyle denilmektedir: "Hükümetin uyguladığı kontrol türünde Amerikan kooperatifleri, Almanya ve İtalya'daki devlet kooperatiflerinden önemli ölçüde farklıydı. Almanya ve İtalya'da binalar tamamlandıktan sonra hükümet, anlaşmazlıkları çözümleme ihtiyacı duyulana kadar arka planda duruyordu. Amerikan kooperatifleri günlük operasyonları çerçevesinde, kooperatifler içerisindeki yoğun sosyal değişiklikleri özenli ve otoriter bir kontrol vasıtasıyla gerçekleştirmek için bir yol bulmuştu." (A.g.e., s. 138).

25 Roswitha Mattausch, *Siedlungsbau und Stadtneugründungen im deutschen Faschismus*, Frankfurt/Main, 1981, s. 79.

sosyalizmin belde programına ne kadar değer verdiğini gösteriyor. Son zamanlarda saptandığı üzere, mali sermayenin nüfuzunun kırılmasına ilişkin taleplerin (“Faiz esaretinin yıkılması”) yer aldığı ilk parti programının yazarı olarak bilinen Gottfried Feder, ekonomik kriz döneminde geliştirdiği prodüktif kredi yaratımı konseptiyle farkında olmadan da olsa Keynes’in açık finansmanı (*deficit spending*) kavramıyla örtüşen bir görüş ileri sürmüştü. M. L. Wilson gibi Feder de mühendis kökenliydi. Dengeli ve organik bir toplumun, yani etnik bir toplumun sadece orta ölçekte ve özellikle ademi merkeziyetçi bir yapıdaki sanayi ile yaratılabileceğine ilişkin düşüncesi belki bu şekilde açıklanabilir. Mali politikalar bakımından büyük bankaların kapatılmasını ve enerji politikaları bakımından merkezi büyük enerji santrallerinin devre dışı bırakılarak yerlerine kooperatif olarak yapılandırılan orta ve küçük ölçekte bölgesel santrallerin kurulmasını talep eden Feder, büyükşehirlerin küçültülmesini ve yerlerine daha küçük yerleşim birimlerinin kurulmasını hedefliyordu. Feder’in ideali, geçimini çevredeki tarım, hafif sanayi ve el sanatları işletmelerinden sağlayan 10-20.000 arasındaki bir nüfusa sahip olan kırkentlerdi (*Landstadt*). Feder, “halkı yeniden toprağa yerleştirme” (*Wiederbodenständigkeitsmachung*) ve “toprak sahibi yapma” (*Landsässigmachung*) olarak adlandırdığı ve geleceğe dönük uzun vadeli bir program olarak Weimar işsizler beldesi acil önlem projesinin karşısına koyduğu programa ilişkin olarak, Reich topraklarına dengeli bir şekilde dağıtılacak olan 1.000 tane kırkentin inşa edilmesini planlıyordu.²⁶

26 *Wiederbodenständigkeitsmachung*, akt. Harlander 1995, s. 60 vd. *Landsässigmachung*, akt. Münk, s. 181.

Feder’in, 1934 yılında yetkileri elinden alındıktan sonra ayrıntılı bir şekilde geliştirdiği kırkent programı hakkında bkz. Dirk Schubert, “Gottfried Feder und sein Beitrag zur Stadtplanungstheorie”, *Die alte Stadt*, Sayı 13/1986, özellikle s. 204 vd.

Bir tanesinin dahi inşa edilmemiş ve en azından ciddi bir şekilde inşasına niyetlenilmemiş olması Feder'in, partideki görevine atanması ve görevden alınmasından bir yıl sonra Reich Komiserliği makamından uzaklaştırılmasıyla doğrudan ilgili değildi. Kırkent programı, yine kırkent fikrinin taraftarı olan halefi Ludowici döneminde de en azından ideolojik ve propaganda amaçlı olarak nasyonal sosyalizmin ana dayanak noktalarından bir olmayı sürdürdü. New Deal rejiminin Arthurville beldesini inşa ettiği gibi, Üçüncü Reich da Münih yakınlarındaki Ramersdorf gibi örnek beldelerini kurmuş ve bir nesil içerisinde dört milyon yerleşimciye yetecek kadar yani yılda 100-200.000 arasında yer oluşturacağını ilan etmişti. Gerçekte ise 1933-36 yılları arasında inşa edilenler, Weimar hükümetlerince 1931-32 yıllarında yapılanlarla kıyaslandığında da, aynı *New Deal* rejimindeki Asgari Geçim Çiftlikleri programı gibi büyük bir sıçrama yaşanmasını sağlamadı. Kırkent veya 1934 yılından sonraki adıyla yurt programı (*Heimstätten-Programm*) her şeyden önce propaganda mekanizmasının bir parçası olarak da büyüktü ki, bu büyüklüğü de sadece birkaç yıl devam etti.²⁷

Feder bu konsepti savunan tek kişi değildi. Rudolf Böhmer daha 1931 yılında, o dönemde heyecan uyandıran *Das Erbe der Enterbten* kitabında, nüfusu 12.000'i aşmayan çiftçikentler (*Ackerbürgerstadt*) kurulmasını talep etmişti. Feder ve Böhmer'den farklı olarak sosyal demokrat modernizm kökenli olan Martin Wagner yine 1933 yılında önce, ademi merkezîyetçi 50.000 nüfuslu kırsal ortaşehir konseptini geliştirmişti (bkz. Harlander/Hater/Meiers, s. 57-57). 24.01.1934 tarihli *Deutsche Bauzeitung* dergisinde C. Chr. Lörcher'in benzer bir planından, kenti çevreleyen bölgeyle ekonomik bağları bulunan ve "Reich topraklarına dengeli bir şekilde serpilmiş olan küçük kırkentlerden, bağlantı noktalarından" bahsedilmişti (s. 62). Bütün bu planlar elbette Ebenezer Howard'ın bahçeşehir konseptine, ancak ikamet amaçlı yeşillendirilmiş şehir şeklindeki yeniden yorumlanmış halinden ziyade, konseptin asıl haline dayanmaktadır.

- 27 *New Deal* düzenindeki imar ve iskân işlerindeki idari yapılanmanın yeniden düzenlenmesiyle (M. L. Wilson'un Asgari Geçim Çiftlikleri Dairesi'nin, Tugwell'in Yeniden Iskân İdaresi'ne devredilmesi) neredeyse eşzamanlı olarak, Üçüncü Reich'da Feder'in İmar ve Iskân İşleri Reich Komiserliği yeni oluşturulan Reich Yurt Edindirme Dairesi'ne (*Reichheimstättenamt*) devredildi.

Bunun sebebi, 1936 yılının Almanya ve ABD'sinde, kapitalizm ve ağır sanayinin esasına ilişkin orta sınıf sosyalizmi ilintili eleştirilerin ve bu eleştirilerle bağlantılı olarak, alternatif çözüm yolunun sanayinin küçültülmesinden, yeniden tarımsallaşmadan ve ademi merkezileşmeşmeden geçtiğine dair inancın hüküm sürdüğü devrin kapanmış olmasıydı. M.L. Wilson ve Gottfried Feder gibi adamlar, fikirlerini mükemmelleştirmeye devam edebilecekleri akademik makamlara kaydırılmıştı. Özellikle Feder için böyle bir durum söz konusuydu. Her iki rejimde de, çözümün sanayi toplumunun imha edilmesinde değil, sosyal bakımdan modernleştirilmesinde yatırdığını düşünenler başarıya ulaştı.

M.L. Wilson'un halefi Rexford Tugwell de bu kişilerden biriydi. Tugwell, sanayileşme ve şehirleşme sürecinin geri döndürülemez olduğunu, huzur dolu ekonomik sistemlere dönmeye yönelik her girişimin donkişotluktan ibaret olduğunu düşünüyordu. Tugwell'in idaresi altındaki belde programı, otarşik işçi-çiftçi-beldesi fikrine sırt çevirerek, eski bahçeşehir konseptine geri dönüyordu. Ancak yapımını planladığı 3.000 adet yeşilkuşak kenti (*Greenbelt-town*) ile Howard'ın bahçeşehir konsepti arasındaki yegâne ortak nokta, aralıklı ve yeşillendirilmiş yapılanmaydı. Bağımsız konut ve çalışma birimleri olarak değil, mevcut ağır sanayi merkezleri çevresinde inşa edilen ve bunları tamamlayan yeşillendirilmiş konut kuşakları olarak tasarlanmışlardı. Ancak Tugwell de aynı Gottfried Feder gibi programını gerçekleştiremedi. Planlanan 3.000 yerine, Wilson'un Arthurtown veya Üçüncü Reich'daki model beldeler gibi her şeyden önce rejimin vaat ettiği güzel hayatı gösteren vitrinler olarak hizmet veren sadece üç tane yeşilkuşak kenti inşa edilebildi.²⁸ Fakat Tugwell'in

28 Washington DC, Cincinatti ve Milwaukee yakınlarında kurulan yerleşim birimleri kendi ekonomik temeline sahip beldeler veya uydu kentler değil, söz konusu büyükşehirlerde çalışanlara yönelik konut ve dinlence bölgeleri halini almıştı. Gerçi bu yerleşim birimlerinin yeşil alanlar içerisinde ve yeşil-

yatukent biçimindeki bahçeşehir versiyonu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki uydu kentlere birçok bakımdan öncülük

lendirilmiş olmasına; spekülatif hareketlerin engellenmesi amacıyla arazilerin satılamaz kamu malı kalmasına; sosyal merkezler, spor sahaları ve yüzme havuzları gibi tesislerin mevcut olmasına ve kiralarn alt gelir gruplarının (işsizler dikkate alınmıyordu) karşılayabileceği seviyede olmasına dikkat ediliyordu. Ancak Howard'ın, bahçeşehirlerin bağımsız ve geleneksel büyükşehirlerin karşısında yer alan bir şehir tipini temsil ettiğine ilişkin fikrinin özü, Tugwell'in planlamasında herhangi bir rol oynamıyordu. Yeşilkuşak kentleri İngiliz örneğinden hareketle inşa edilen taklitlerden ziyade, "Kent nüfusu hareketlerine ilişkin bazı araştırmaların gösterdiği üzere, kent banliyölerinin sürekli büyümesinin, buna karşın ise kırsal kesimlerde ve kent merkezlerinde nüfusun gerilemesinin, başka bir ifadeyle yeşil kuşak kentlerinin planlanması, gelişmeyi tersine döndürmeye çalışmak yerine bir trendin kabullenilmesinin" bir sonucu idi. Hayata mağlup olanların yaşadıkları bölgeler (şehir merkezleri ve tükenmiş topraklar) yerine geleceği her halükârda daha parlak olan kenar mahallelerin teşvik edilmesi, asgari geçim çiftlikleri politikasından dönülmesi anlamına geliyordu. Tugwell yeşilkuşak kentleriyle, mevcut dengesizliğin kırsal-sınai karşım vasıtasıyla giderilmesi yerine, "köyden kente doğru yaşanan kaçınılmaz göçe yönelik daha düzenli bir model" hedefliyordu. Tugwell'in "çiftlikten kente" ifadesi kendisinin sürekli olarak vurguladığı üzere, hareketin aslında kenti değil, geleceğin banliyösü (*Suburbia*) olan kenar mahalleleri, yani yeşil kuşağı hedeflediğinden dolayı aslında yanıltıcıydı. Yeşilkuşak konsepti son tahlilde İngiliz bahçeşehir fikrinden ziyade, Amerikan *frontier* hareketinden esinlenmişti. Nasıl ki *frontier* hareketi tükenen arazilere aldırış etmeden ve el değmemiş doğayı yiyip bitirmek suretiyle, ulusun her daim ilerleyen genişleme ve enerji merkezini oluşturduysa, klasik *frontier*'in kapanmasından sonra kent ve taşra arasındaki gelecek vaat eden bölgeler idareyi ele alacaktı. İşlenen arazilerle hiç ilgilenmemiş olan eski *frontier*'dan farklı olarak yeni *frontier*'in geriye dönük yaratıcı bir etkiye bulunması öngörülüyordu. "Nüfusun yoğun olduğu merkezlerin dışına çıkılması, ucuz arazi toplanılması, bütün bir topluluğun oluşturulması ve insanların burada yaşamaya ikna edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ondan sonra kentlere dönülerek bütün varoşlar yerle bir edilip ve parklara dönüştürülmelidir." Tugwell'in de, asgari geçim çiftlikleri planlayıcılarından tamamen farklı bir yol izleyerek, bambaşka koşullar altında ve farklı beklentilerle yine kent ile taşradan meydana gelen bir karşım hedeflediği görülebiliyor. Asgari geçim çiftlikleri planlayıcıları, ekonomik çöküşün boy gösterdiği ve seviyesini yükseltmeyi umdukları bölgelere yoğunlaşırken, Tugwell, alacağı tepkilerin az gelişmiş bölgelerin ıslahına yönelik katkı sağlayacağını düşündüğü yükselişte olan bölgelere odaklanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın konut alanında kurtuluş doktrini olan *Suburbia* bu başarı reçetesinin gereğini yapıyordu. Asgari Geçim Çiftlikleri büyük ölçüde unutulmuşken, inşa edilen üç adet yeşilkuşak kentinin ABD'de şehir planlaması alanında yer edinmiş olmalarının başlıca sebebi de bu olsa gerek.

etmesi nedeniyle ileri görüşlü ve çığır açan bir konsept olarak değerlendirilebilir.

Bu gelişmeye koşut olarak 1936 yılından itibaren ekonomik istikrarın sağlanması ve silahlanmanın başlamasıyla birlikte Almanya'da, modern şehircilik anlayışının başlıca yeniliğini içeren eski tip işçi konutlarına geri dönüldü. Söz konusu yenilik, çalışma ve konut alanlarının birbirinden ayrılmasından ibaretti. Kırkent huzurunun yerini, Wolfsburg tipi sanayi-bahçeşehri almıştı.²⁹

Otarşik belde ve kırkent fikirlerinin mağlup olmasının sebebine ilişkin soru, rejimlerin siyasi ve ekonomik istikrarı yakalaması sonucunda gerçekçilerin ütopycıları mağlup etmiş olmasıyla cevaplanmış gibi görünüyor. Ancak günümüz koşullarına göre değerlendirildiğinde, modası hiçbir umuda yer bırakmayacak şekilde geçmiş olan bir programın nasıl olup da yıllarca hem nasyonal sosyalizmin hem de *New Deal*'in propaganda çalışmalarının merkezinde yer alabildiği bu şekilde açıklanamaz. Ancak sanayinin küçültülmesi, yeniden tarımsallaşma ve ademi merkezileşme konsepti 30'lu yılların bakış açısına göre değerlendirildiğinde, söz konusu konsept insana o kadar da ütöpik gelmemeye başlıyor. Zira Almanya ve ABD'de sanayileşme çağına sıçramanın yaşandığı dönem en fazla bir veya iki nesil geçmişte yaşanmıştı. Bu, yaşanan dönüşümün rücu edilemezliğine ilişkin bir hak talebinde bulunulmasını sağlayabilecek bir süre değil, sanayileşmenin bütünüyle yanlış bir yol olup olmadığı sorusunun belirli ölçüde haklı olarak sorulmasına imkân tanıyan bir mesafe idi. Ne olursa olsun, "Taşraya dönüş" parolasının 30'lu yılların ortalarına kadar gördüğü rağbet, sanayileşme öncesi geçmişin zamanın ruhunu yansıtan hatıralarda

29 Dieter Münk, *Die Organisation des Raumes im Nationalsozialismus*. Doktora tezi, Bonn, 1993, s. 409.

ne kadar yakın, canlı ve hazır beklemiş olduğunu kanıtlıyor.

Başarılı propaganda, kokusu alınan ve ayak sesleri duyulanları, işleyip kurtuluş müjdesi haline getirir ve duyurur. Sanayi, kent ve taşranın birbiriyle barışmasına ilişkin bu vizyon, aslında pek heyecan uyandırmayan ve kahramanlık öğeleri içermeyen belde kılığında sunulmuş olsa da, birkaç yıl boyunca bu amaç için kullanılabilirdi. Ancak görünüşe göre çevresini etkiledi, ilham verdi ve belde kavramını yücelterek, hatta kahramanlaştırarak bir simge haline getirdi. Nasyonal sosyalist propaganda aparatı tarafından bilindiği ve Gottfried Feder tarafından yayımlanan *Siedlung und Wirtschaft* dergisinde yapı sanatına ilişkin olarak 1934 yılında ifade edildiği üzere simge “şimdiye kadar tam anlamıyla sadece kiliseler tarafından tespit edilen ve kullanılan en nesnel ve en güçlü eğitim aracı” idi. Bu bağlamda yeni yerleşim birimlerinin, “saf ve sade şekilleri, yapısal tasarım yeknesaklıkları ve fikrî halleriyle yeni halk duygununun şahitleri, yurtseverliğin kaleleri” olmaları nedeniyle nasyonal sosyalist yapı sanatının simgesi olması öngörülüyordu.³⁰

Fakat söz konusu yerleşim birimlerinin uzun vadede yeterince simgesel olmadıkları ortaya çıktı. Bütün demokrasilerde, sosyal konut inşasının örneğin yeni bir opera binası projesinden daha önemli olduğunu kabul ettirmeye çalışan herkes bu tecrübeleri edinir. Propaganda çalışmalarında 1936 yılına kadar belde programına verilen önemin, 1936 yılından sonra neden başka inşaat projelerine kaydırıldığını Hitler, Hermann Rauschning’e şöyle açıklar:

“Görülebilir bir simge halini alan düzeni sağlama irademi halka yapılarımda yansıtıyorum. Bu iradem yapılardan hal-

30 Clemens J. Neumann, “*Deutsches Siedeln und symbolisches Bauen*”, *Siedlung und Wirtschaft*, 1934, s. 476.

ka sirayet eder. Çalıştığımız ve dinlendiğimiz mekânlara bağımlıyız. Halk, irademizin gücünü, sadece yapılarımızın büyüklüğüne ve saflığına göre değerlendirir. Belde ve işçi konutlarıyla başlamak atabileceğim en yanlış adım olurdu. Bütün bunların olacağı aşikârdır. Bunları Marksist veya burjuva hükûmeti de yapabilirdi. Fakat parti olarak sadece bizler, sanatlar arasındaki en soylu olan bu sanatla yeniden hür ve büyük bir şekilde meşgul olabiliriz. Ortaçağ'daki katedrallerden bu yana sanatçılara ilk kez büyük ve cüretkâr görevler verenler biziz. Konutlar veya küçük özel yapılar değil, Mısır ve Babil'in devasa yapılarından bu yana görülen en muazzam eserler."³¹

Ancak Üçüncü Reich'in ortaya koyduğu mimari anıtsallık, eski şark medeniyetlerindeki örneklerinden ziyade birkaç yıl önce Rus bölgesinde de uygulamaya konulan, faşizm ve *New Deal* rejimlerinin de ilham kaynağı olarak kullandığı çağdaş projeleri izlemişti.

31 H. Rausching, *Gespräche mit Hitler*, akt. *Heimstätte-Wohnmaschine*, s. 73.

**Simgesel Şantiyeler:
Agro Pontino,
Tennessee Valley Authority,
Reich Otoyolları**

Bataklık bir bölgenin kurutulmasının, bir nehrin barajlar vasıtasıyla düzenlenmesinin ve ulusal bir karayolu ağının inşa edilmesinin faşizm, *New Deal* ve nasyonal sosyalizm tarafından, neden kendilerini en doğru biçimde yansıtan hizmetler olarak gösterildiğini ve bu hizmetlerin neden hedef, yöntem ve ideallerine yönelik değerlendirme ölçütleri olarak kullanılmasını istediklerini anlayabilmek için, her üç rejimin de netice itibarıyla adını koymadan da olsa örnek aldığı ve uğrunda emek verdiği rejimi incelemeliyiz.

Bu rejim, 1917 devrimiyle doğan Sovyet Rusya idi.

Dünya devrimi doktriniyle kapitalist Batı'yı yaklaşık 10 yıl boyunca korku ve dehşete düşürmüştü ve devrime aç bir azınlığı büyülemişti. Ondan sonra, takriben 1925 yılında, dünya kapitalizminin, dünya devrimini bastırarak şekilde yeniden istikrar kazanması sonucunda ilk mağlubiyetini tatmıştı. Bunun üzerine Stalin, enternasyonalist iflas masasını devralmış ve onu Tek Ülkede Sosyalizm kavramının yedek stratejisine, kısaca ifade etmek gerekirse: Rus nasyonal sosyalizmine dönüştürmüştü.

Konsept basitti. Rakibin karşısına, dünya devrimini gerçekleştirebilecek bir güç olarak olmasa bile, en azından eşit haklara sahip bölgesel bir süper güç olarak çıkabilmek için, uygun bir ekonomik temele ihtiyaç vardı. Tek Ülkede Sosyalizm kavramının ilk hedefi, sanayileşme sürecinin tamamlanmasıydı. Fakat bu süreç birebir taklit edilerek ve bilhassa Marx ve Engels'in tarif ettiği klasik sanayileşmenin sebep olduğu acılar yaşanarak değil, dünya tarihinde görülmemiş şekilde yeni ve eşsiz bir biçimde ve büyüklükte gerçekleştirilecekti: Rüya gibi kolay, aydınlık ve kahramanca. Lenin'den ziyade Nietzsche'den esinlenen bu eylemin¹ propaganda aracı olarak birinci beş yıllık plan icat edilmişti. Stalin'in beş yıllık planın 1927 yılında açılışını yaptığı Dinyeper barajı ve hidroelektrik santrali projesinin kendisi de, dâhiyane bir siyasi-psikolojik satranç hamlesi idi. Lenin'in, 1920 yılında ikinci parti programı olarak belirlenen ve yarım kalan elektrikleştirme programını ("Sovyet gücü artı elektrikleştirme eşittir komünizm") gerçekleştirecek Stalin, onun gerçek halefi olduğunu kanıtlamamış mıydı? Elektrikleştirmeye başlamak, sanayileşmiş eski güçlerin uzun ve zahmetli bir yolun sonunda tükenmiş bir şekilde ulaştıkları yerden güçlü ve dinç bir şekilde başlamak anlamına gelmekteydi. Yaklaşan küresel rekabete başlamak veya bu nihai hedef için olmasa bile ülkedeki kitleleri ikna etmek için daha uygun bir başlangıç pozisyonu olabilir miydi?

Beş yıllık planı başlatan ve ona eşlik eden, "hayal fabrikası komünizm" adlı propaganda makinesi idi (Boris Groys). Bu makine, birbiriyle uyumlu iki farklı aparattan oluşuyordu. Aparatlardan biri gelecekte yaşanacak altın çağı ve sosyalist şimdiki zamana yansımalarını tasvir ediyordu. Diğer aparat ise, söz konusu hedefe ulaşmak için emek vermenin dahi ne

1 Bernice Glatzer Rosenthal, *New Myth, New World*, Park Üniversitesi, 2002, *Nietzsche and Soviet Culture*, Cambridge, 1994. Rosenthal beş yıllık plan hakkında "Dionysos kolektivizmi" der.

kadar kahramanca, iyi ve güzel bir davranış olduğunu ortaya koyuyordu. İnsanlar ve özellikle de projelerin kendisi, harcanan bu emeğin bir parçasıydı. Çimento ve çelik, kepçeler ve traktörler, bacalar ve barajlar, yüksek gerilim hatları ve türbinler daha önce hiç bu şekilde destansı hatta efsanevi mertebelere çıkarılmamıştı. Kapitalizmin gerçeklerden kaçmaya yarayan hayal dünyaları ve ürün reklamları için geliştirdiği ve kitle iletişim araçlarında kullandığı ifade araçları ilk defa, gerçekleştirilmesi gereken ütopya olarak ilan edilen emek, teknik ve nasyonal-sosyalist kalkınma dünyası üzerinde uygulanmıştı.

1927 yılındaki bu gelişme meydana geldiğinde Batı dünyası geçici refahının tadını çıkarmakla o kadar meşguldü ki, yaşananları sadece uzak ve egzotik bir olay, ciddiye alınması gerekmeyen “istatistiki bir hayal”, “kitleleri astronomik rakamlarla hipnotize etme denemesi”, “1000 yılın planı”, “teknik romantizm”, “katıksız fantezi” ve sağlayabileceği yegâne başarı “gayri ihtiyari neşelendirme” (Hans Siemens)² olan istemsiz bir şaka olarak algılanmıştı. Dinyeper, Magnitogorsk ve Stalinizmin diğer büyük şantiyelerinde olup bitenlerle sadece teknisyenlerden, Marksistlerden ve romantik devrimcilerden meydana gelen bir azınlık ilgileniyordu. 20’li altın yıllardaki uykudan aniden uyanılması ve Büyük Buhran, yaşanan her şeyin bambaşka bir açıdan görülmesini sağlamıştı. Eski sanayi ülkelerinden, dergilere ve haftalık sinema ajanslarına yansıyan işsiz kitleler ve kapatılan üretim tesislerine ilişkin görüntüler ile Sovyetler Birliği’nde arı kovarı misali gerçekleşen kalkınma, sistemler arasındaki farkı eşsiz bir şekilde gözler önüne seriyordu. Rusya’daki gelişmeler Batı dünyası tarafından birdenbire artık uzak ve ilgisiz

2 Hans Siemens, *Rußland. Ja und Nein*, Berlin, 1931, s. 147. Diğer alıntılar Albert Rhys Williams, *The Soviets*, New York, 1937, s. 147.

olarak değil, evrensel geçerliliğe sahip hatta örnek niteliğinde gelişmeler olarak algılanıyordu.

Kendini başından itibaren bolşevizmin en net alternatifi ve en kararlı karşı devrimci güç olarak algılayan ve bu parolayla iktidara gelen ilk Batılı rejim olan İtalyan faşizmi, Sovyet komünizminden öğrenmeye hazır olduğunu gösteren de ilk güç idi. Görüldüğü üzere faşist entelektüel ve teknokratlar, Berlin ve Moskova arasında 1933 yılından itibaren devam eden iletişimsizlik ortamının aksine, 30'lu yılların ortalarına kadar Sovyet Rusya'nın ortaya koyduğu sosyal ve ekonomik yenilikleri büyük bir ilgiyle ve kamuoyunun gözleri önünde takip ediyordu. Faşizmin İtalya'ya bakış açısıyla bolşevizmin Rusya'ya bakış açısının birbirine benzemesi de bu bağlamda bir rol oynuyordu: Her ikisi de Batı dünyasını geriden takip eden ve gelişmekte olan ülkelerdi. Faşist İtalya, kültürel bakımdan "Asyalı" Rusya'dan daha üst seviyede olduğunu düşünse de, Rusya'nın da kendisiyle birlikte Batı dünyasından farklı özel bir yolda ilerlediklerini düşünüyordu. Devrim ve karşı devrim kutuplaşmasının meydana getirdiği kader birliği içerisinde birleşmiş olmak, buna dense gerek.

Stalin'in propaganda aparatı 1927 yılında Dinyeper barajının inşaatına başlanmasını, yüzyıllardır akamete uğrayan öncül projelerin gerçekleştirilmesini ve vahşi-düşmanca bir doğaya boyun eğdirilmesini ve hizmete alınmasını simgeleyen devasa bir eylem olarak kutlamıştı. Üç yıl sonra da Mussolini, yeni bilgi ve deneyimlere aç bir tutumla faşist rejiminin en önemli projesinin temelini attı.

Agro Pontino

Roma'nın güneydoğusunda bulunan ve yaklaşık olarak 30 dakikalık bir tren yolculuğu sonunda ulaşılabilen Agro Pon-

ino ismindeki bataklık bölge, antik çağda çiçeklerle bezenmiş bir görünümüne sahipmiş. 1500 yıldır çeşitli dini ve dünyevi rejimler bu bölgeyi nafile bir şekilde ıslah etmeye çalışmış. Bu şekilde *Agro Pontino* bölgesi İtalya'nın başarısızlığının hatta ulusal sefaletinin simgesi haline gelmişti. Bataklık bölge Tiren denizi boyunca, yaklaşık olarak 45 kilometre uzunluğunda ve ortalama 18 kilometre genişliğinde bir dikdörtgen biçiminde uzanıyordu. Karadaki sınırları Albani dağlarınınca belirleniyordu. Takriben 800 kilometrekarelik alanı Büyük Berlin'in alanına eşti. Çobanlardan, odun kömürü işçilerinden, mevsimlik işçilerden, berduşlardan ve eşkiyalardan oluşan nüfusu mevsim şartlarına göre birkaç yüz ile birkaç bin kişi arasında değişiyordu. Seyahatnamelerde kısmen romantikleştirilerek kısmen de kınanarak ifade edildiği üzere bu insanlar en ilkel koşullarda yaşıyordu. Kamış saplarından yapılan barakalar kimilerine Avrupai evlerden ziyade, Afrika'daki ağılları hatırlatıyordu. Kurutma çalışmalarının başlamasından üç yıl sonra *Civiltà fascista* dergisinde ifade edildiği gibi, bölgedeki insanlar İtalyan olarak değil, tarih öncesi dönemlerden kalan ucubeler, ilk insanlar gibi hayvanlara benzer bir şekilde ve hayvanlarla birlikte sefalet içinde yaşayan varlıklar olarak görülüyordu. *Agro Pontino* bölgesi, Afrika ve Amerika'daki bazı yerler gibi vahşi ve gelişmemiş bir bölge olarak değerlendiriliyordu.³ Bütün tarihi seleflerinin yaptığı gibi faşizm de iktidarı ele geçirdikten sonra, "ulusun kalbindeki kanayan yarayı",⁴ formalite gereği ve görevi icabı ulusal yenilenme sürecinin tedbirler kataloğuna dâhil etmişti. 1926-30 yıllarında gerçekleşenler, yapılan masraflar ve har-

3 Mario M. Morandi, "L'Introduzione all'Agro pontino", *Civiltà fascista*, cilt 2, 1935, s. 1009-1010.

4 Valentino Orsolini-Cencelli, "Littoria e la bonificazione dell'Agro pontino", *Gerarchia*, 1933, s. 850.

canan emek ya da başka bir ifadeyle ortaya konulan siyasi irade bakımından geçmişteki girişimlerden prensip olarak farklı değildi. Küresel ekonomik krizin İtalya'ya ulaşmasıyla birlikte, yani 1930 yılı civarında ise durum değişti. İki yıl önce, 1928 senesinde Mussolini İslah Yasası (*Bonifica Integrale*) vasıtasıyla ideolojik ve propaganda amaçlı rotayı belirlemişti. Kullanılmayan ve düşük verimli toprakların teknik ve fiziksel bakımdan ıslah edilmesi veya iyileştirilmesiyle sınırlı olan geleneksel toprak ıslahı çalışmalarına (*bonifica*) karşın *bonifica integrale* geniş kapsamlı hedefler gütmektedir. Hedeflediği, yeni bir tarım medeniyetinin yaratılmasından aşağısı değildi. Geleneksel toprak iyileştirme tedbirlerinin yanında altyapının da tamamen oluşturulmasını kapsıyordu: Konutların yapılması, beldelerin oluşturulması, şehirlerin kurulması ve ilgili proje için öngörülen müstakbel sakinlerin belirlenmesi, seçilmesi ve yerleştirilmesi ile bu kişilerin yeni hayatlarına profesyonel, kültürler ve siyasi bakımdan alıştırılması.

Bonifica integrale, 1930'lu yıllarda toprağı yeniden keşfeden uluslararası hareketin İtalyan versiyonuydu. Gerekçesi de aynıydı: Liberal kapitalizm illüzyonunun yok olmasından sonra toprak, ulusun geriye kalan ve geri dönülmesi gereken yegâne sağlam temeli gibi görünüyordu. *Bonifica integrale* ve bilhassa onun ana modeli ve örnek projesi olan *Agro Pontino*, en büyük, yani bölgesel ölçekteki bir iskân projesi olarak nitelendirilebilir. Zira bu projede Howard'ın bahçeşehir, Feder'in kırkent, Christaller'in belde merkezi ve bilhassa Sovyet Rusya'daki kolhoz prototiplerinin İtalyanlarca uyarlanmış bütün özellikleri mevcuttu. Faşist ve nasyonel sosyalist ideolojilerde her daim olduğu gibi bireycilik ve kolektivizm bu bağlamda çok samimi bir ilişki içerisinde bulunuyordu.⁵ Bir taraftan bireyin küçük mal sahibi (*picco-*

5 Jeffrey Schnapp, bireycilik ve kolektivizm arasındaki faşist ilişkiyi kamyonla-

lo proprietario) olarak toprağa bağlanması ve bu şekilde topluluk içerisindeki bağımsızlığının ve topluluğa karşı sadakatinin sağlanması öngörülüyordu. Aynı zamanda bu bütünleşmeyi garanti edecek olan kolektif-kooperatif kuruluşlar oluşturuldu. *Aziende agrarie* olarak adlandırılan tarımsal işletmeler, münferiden satın alınması kârlı olmayan veya finanse edilemeyen traktörler, kamyonlar ve başka teknik aletler için ortaklaşa kullanılan depo ve atölyelerdi. Kendi aralarında sosyal ve idari bakımdan, iskân biçiminin temel birimi olan köyler (*borgo*) halinde birleştirilen her 100 çiftlik için bir tarımsal işletme mevcuttu.

Agro Pontino, eski bataklık bölgesini adeta mühürleyen ve üç farklı doku tabakasından meydana gelen bir yerleşim yeri örtüsü oluşturmakta idi. En alt tabakada neredeyse askeri

rın, daha doğrusu faşist efsane oluşumu için önem arz eden bir kamyon modelinin sahip olduğu simgesel anlamı örneğinden hareketle ele almıştır (*Staging fascism: 18 BL and the Theater of the Masses for he Masses*, Stanford, 1996).

Schnapp, 1934 yılında Floransa'da gerçekleşen kitlesel bir açık hava gösterisini yeniden kurgulamıştı. Gösterinin "kahramanı", İtalyan ordusunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki başlıca nakliye aracı olan ve 1919 yılından sonra, faşist kara gömleklileri fabrika kapılarına ve sosyalistlerin parti bürolarına taşıyan Fiat BL 18 model kamyondu. İktidar ele geçirildikten sonra BL 18 kamyonu faşist kalkınmanın simgesi haline geldi: 1914 yılından önce yarış arabalarında ve uçaklarda olduğu gibi insan ve makine bir bütün haline gelmişti. Aradaki tek fark, meselenin odak noktasında "pilot insanın" değil, takımın, yani savaşçılardan meydana gelen kolektifin yer almasıydı. (1934 yılındaki tiyatro projesinin kahramanı olarak önceleri, komünistler tarafından öldürülen faşist bir şehit öngörülmüş, fakat daha sonra o rol BL 18 kamyonuna verilmiştir.) "Kamyon sokaktaki sade faşist vatandaşları temsil ediyordu. Hem alçakgönüllü ve kahraman asker hem de bir askeri personel taşıyıcı. Giovanni Bertan'nın şehit edilmiş bedeni sebep olduğu empatik tepkinin aynısına neden olacak kadar da becerikli." (Schnapp, s. 55). Başka bir güzel ifade: "Devrimin öz anası BL 18" (s. 56).

Simgesel bakımdan ele alındığında kamyon, toplu taşıma aracı tren ile nasıyal sosyalizmin *Volkswagen* modeliyle teşvik ettiği bireysel taşıma aracı otomobil arasında yer almaktaydı. "Kamyonlar bir taraftan sanayi ve kent proletaryası diğer taraftan da modern tarının ve köylü sınıfı ile olan bağlantıları nedeniyle modern taşımacılık tarihinin erken dönemlerinde birlik ve bütünlüğün sembelleri olarak ortaya çıkmıştı" (Schnapp, s. 54, şahsım tarafından vurgulandı, WS).

bir nizam içerisinde birbirine eşit mesafelerde konuşlandırılan münferit çiftlikler. Bir üst tabakada, söz konusu çiftliklerden meydana gelen ve buna mukabil olarak geniş bir ağ oluşturan köyler (*borghi*) yer alıyordu. Son olarak da, üstyapı vazifesi gören merkezi birimler olarak yeni kurulan beş şehir bulunuyordu. Askeri bir dil kullanıldığında çiftlikler takım, köyler bölük veya tabur, şehirler de alay veya tümen olarak adlandırılabilirdi. Bu yapılanmada bahçeşehir konseptinin unsurları ile kamp konseptinin unsurları birleşiyordu. Her ev iki farklı metinle işaretlendirilmişti. ONC'nin malıdır (*Propieta del ONC-Opera nazionale combattanti, Agro Pontino* projesinden sorumlu kurum) ve bir rakam. İşaretlerin bir araya getirilişi ve özellikle de harflerle rakamların büyüklüğü, söz konusu olanın geleneksel olarak numaralandırılan şehir veya köy evlerinin değil, korporatif-paramiliter şekilde organize edilen bir yaşam alanı olduğunu gösteriyordu.

Kamp çağrışımı yapan başka bir husus daha var. 30'lu yıllarda yeni inşa edilen yerleşim birimlerinde temel donanım olarak genelde elektrik, şebeke suyu, banyo ve tuvalet bulunurken, bütün bunlar *Agro* çiftliklerinde mevcut değildi. Söz konusu projenin, faşist devletin çağdaşlığını göstermeye çalıştığı örnek bir proje olduğu düşünüldüğünde çiftliklerdeki teknolojik gerilik daha da şaşırtıcı bir hal alıyor.

Böylece de yeniden projenin propaganda amacına, yani faşizmin *Agro Pontino* projesiyle hangi mesajı vermek istediği hususuna varmış oluyoruz.

15-30 hektar büyüklüğündeki çiftlikler teknolojik ilkeliklerinden ve mimari-estetik kişiliksizliklerinden dolayı, rejimin çekiciliğini ve modernliğini kanıtlamak için pek uygun değildi. Köylerin de simgesel anlama sahip yeniliklerden ziyade, en fazla işlevsel boyutu bulunan yenilikler ola-

rak ilgi çekmesi mümkündür. *Agro* projesi ikamet ve çalışma hususları bakımından, *New Deal* ve nasyonal sosyalist rejimlerde (ve bütün diğer sanayileşmiş ülkelerde) inşa edilen ve görüldüğü üzere gerek propagandayla ilgili gerekse sembolik anlamda fazla verimli olmayan beldeleri aşacak hiçbir yeniliğe sahip değildi.

Propaganda projesi *Agro Pontino*'nun satranç tahtasında yer alan çiftlikler ve köyler gerçekten de birer piyondan fazlası değildi. Propaganda aparatı için asıl önemli olan üçüncü tabakaydı: Yeni kurulan Littoria, Pontinia, Aprilia, Pomezia ve bilhassa ön planda tutulan Sabaudia kentleri.⁶ Görünüşe göre projenin genel planlama ve mizansen, iskân çalışmasının taçlandırılması amacıyla bu kentlere yoğunlaşmaktaydı.

Mizansen temel atma töreninden başlıyordu. Mussolini her seferinde eski Roma merasimlerine uygun olarak puluk vasıtasıyla araziye belirliyor ve temel atma töreniyle açılış töreni arasında bir yıldan uzun süre geçmemesi gerektiği talimatını veriyordu. Her açılış töreninde de bir sonraki projenin temel atma ve tamamlanma tarihlerini açıklıyordu. Bütün bunların sürekli hareket halinde bulunan ve tren hareket saatleri çizelgesini hatırlatan bir yönü vardı. Eşzamanlı olarak başlatılan ve kısa sürede tamamlanan İtalyan demir yolları modernizasyonu gibi. Kısa bir süre sonra Almanya'da da otoyol yapımının benzer merasimler eşliğinde ve benzer bir hızla rejimin azminin, iradesinin ve etkinliğinin kanıtı olarak kamuoyunun aklına kazınması, İtalya'daki örneğin taklit edilmesinden ziyade, her iki rejimin (ve daha sonra göreceğimiz gibi *New Deal* rejiminin) içerisinde ya-

6 Kurutulan eski bataklık sahada yer alan asıl *Agro Pontino* bölgesinde sadece Littoria, Pontinia ve Sabaudia şehirleri yer almaktaydı. Aprilia ve Pomezia kentleri bu bölgenin dışında kuzeybatıda bulunmakla birlikte bölgesel anlamda ve planlama ve mimari bakımından *Agro* projesinin bir parçası olarak görülmekteydi.

şadığı ve beslendiği durumun, yani kesintisiz hareket halinin tecellisiydi.

Söz konusu kentlerin oluşumunda rol oynayan bu dinamik unsurun karşısında, elde edilen sonucun heykel benzeri yapısı yer alıyordu. Yeni şehirler bir kere tamamlandığında gerçekten birer “naşehir” (“Nicht-Stadt”) oluyordu. Fakat bu durum bahçeşehir konsepti ve şehir-taşra-sentezi (ki Mussolini bu tabiri kullanırken⁷ bunu amaçlamıştı) anlamında değil, faşist ideal “naşehrinin” kentsel abideleri, anıtları ve tabloları olarak gerçekleştiriliyordu. 30’lu yılların başlarında faşizme yakınlık duyan ve beş yeni şehirden birini inşa edebilmeyi ümit eden Le Corbusier, sonunda gerçekten inşa edilmiş olanları “Marie Antoinette’in *Petit Trianon*⁸ şatosundaki şiir gibi huzur” şeklinde yorumlayarak yanlış anlamıştı.

Yeni şehirlerde ikamet ile çalışma alanlarının, şehir ile taş-

7 “Naşehir” kavramının kaynağı: Riccardo Mariani, “Monumentalismus und Monumente”, *Zwischen Revolution und Reaktion*, Münih, 1981, s. 418).

Mussolini’nin sözcüsü olan mimar Marcello Piacentini bir yandan yeni şehirlerin bahçeşehir yapılanmasını ve çevreyle olan organik bağlarını överken, aynı zamanda da şehirlerin çok büyük olmasını ve halka açık tesislerden yararlanılmamasını eleştiriyordu. Bu çelişkiyi dile getiren Henry A. Millon konu hakkında şöyle diyor: “(Piacentini) ne kastettiğini izah etmedi. Ben de zihnimle neler yaptığını çözemedim.” Henry A. Millon, “Some New Towns in Italy in the 1930’s”, Linda Nochlin, *Art and Architecture in the Service of Politics*, Cambridge/Mass, 1978, s. 332-33. Yeni şehirlerini yeşillendirilmiş olmalarına rağmen birer bahçeşehir olmadıklarını görmek görünüşe göre kolay değildi. O dönemde uluslararası düzeyde ifade edilen eleştirilerde de şehirlerden benzer manada övgüyle söz ediliyordu.

Diane Ghirardo da yeni şehirlerle bahçeşehir konsepti arasındaki ilişki hakkında benzer şekilde çelişkili ifadeler kullanıyor. Bir yerde birbirinden tamamen farklı konseptlerden söz ederken (s. 60), başka bir yerde *Agro Pontino* bölgesinde kurulan yeni şehirler ile Unwin’in bahçeşehirleri arasında benzerlikler olduğunu fark ediyor (s. 81).

8 Akt. McLeod, *a.g.e.*, s. 308. Le Corbusier’in faşizm sempatisi hakkında: “Günümüz İtalya’sında devletin manevi gücüyle ortaya koyduğu gösteri, modernliğin ruhuna içkin olan neşeyi ortaya koymaktadır. Oradaki ışıltı, sağlığı ve kuvvetiyle, alçaklar ve muhtekirlerle ayrılığın yolunu aydınlatmaktadır”(akt. McLeod, s. 330).

ranın birbiriyle sentezlenmesi değil, sadece, faşizmde sürekli hareket halinin karşı kutbunu oluşturan durağan düzenin gerçekleştirilmesi söz konusu olan.

Roma dönemine ait askeri kamplardan örnek alınan yerleşim planları, kantonal (Rousseau'ya özgü anlamıyla) boyutları, derli toplu bir yapıda olmaları, kamu binalarının ağırlıkta olması ve belediye binasının kulesinin hâkim bir konumda bulunması bununla açıklanabilir. Yeni şehirlerin kentsel yapılar inşa etmek amacıyla kurulmadığı, medyadaki yansımalar tarafından ortaya konuluyor. Caddelerin ve meydanların insanlarla dolu olduğu görüntüler, sadece açılış törenine ilişkin fotoğraflarda görülebiliyor. Açılış töreninden sonra yayımlanan bütün fotoğraflarda ise, Chirico tablolarından ve askeri mezarlıklardan alışık olduğumuz ıssız manzarayla karşılaşılıyor.

Yapılan son kıyaslama görüldüğü kadar keyfi değildir. Zira faşizmin harekete olan esaslı düşkünlüğü, faşist düşünceye göre hareketin en ulvi ve kahramanca biçimi olan mücadele kavramında doruğa ulaşıyordu. Faşist rejim, *Agro Pontino* bataklığının kurutulmasını ve ıslah edilmesini bir mücadele, daha doğrusu bir savaş olarak sahnelemiştir. Mussolini, Littoria kentinin açılış vesilesiyle düzenlenen ve pekâlâ büyük bir savaşçı anıtının açılış merasimi yerine de geçebilecek olan törende bu bağlamda şunları söylemişti: “Yeni bir vilayet fethetmiş bulunuyoruz ve her gün yaptığımız işler, bütün savaşlara tercih edeceğimiz bir savaşta düzenlenen operasyonlardan farklı bir şey değildir.”⁹

Agro Pontino projesi birçok kez Birinci Dünya Savaşı'yla ilişkilendirildi. Başlarda, eski hükümetlerin beyan ve vaatle-

9 Akt. Valentino Orsolini-Cencelli, “Littoria e la bonificazione dell'Agro pontino” *Gerarchia*, 1933, s. 851).

rinin devamı ve gereği olarak, Dünya Savaşı'ndan geri dönen askerleri bir parça toprak sahibi yapması öngörülüyordu. Projenin eski askerlerden sorumlu kurum olan *Opera nazionale combattanti* (ONC) tarafından organize edilmesinin sebebi de budur. Toprakların sahibi olan ONC, toprakların tarıma elverişli hale getirilmesine yönelik çalışmaları organize edip finansman sağladı, evler, köyler ve kentler inşa etti ve akabinde büyük bir kampın komutanlık makamı gibi hayatlarını belirleyeceği, kontrol edeceği, yönlendireceği ve disiplin altına alacağı yerleşimcileri seçti.

Ancak Mussolini, yeni vilayet Littoria'ya yönelik fetih harbinden bahsederken bu durağan son aşamayı düşünmemişti. İtalya'nın her tarafından gelen ve ONC tarafından bölgeye yerleştirilen 26.000 yerleşimci, propaganda amaçlı olarak ve simgesel bir anlam yüklenerek, İtalyan ulusunun Dünya Savaşı'nın eritme potasında birlik haline geldiği gibi *Agro Pontino*'nun eritme potasında kaynaşan hakiki faşist bir soy olarak takdim edilebiliyordu. Fakat yeni vilayetin fetih süreci çok daha dramatik bir süreç gibi görünüyordu. Sayıları yıllar içerisinde yerleşimcilerin on katına çıkan (1932-35, 230.000) ve aynı yerleşimciler gibi İtalya'nın dört bir yanından gelen işçilerden oluşan ordunun doğaya karşı verdiği mücadele medya organlarında, savaş muhabirliğinin yeni bir türü şeklinde yer almıştı.

Örneğin Corrado Alvaro, yeni dünya (*terra nuova*) başlıklı röportajında (1934) şöyle diyor:

“Bu kadar büyük bir alanın bu kadar kısa bir sürede, bir gecede bütünüyle ters yüz edildiği daha önce hiç görülmemiş bir olaydır. Olsa olsa, modern savaşlarda iki veya üç bin asker kamp kurdukları çayırı birkaç saat içerisinde su ve atık su kanalları, sahra mutfakları, komuta heyeti ve eğitim

alanları olan bir çadır kente dönüştürmüştür... Her iki işgal biçiminin de tekniği benzer özelliktedir. Kitlese işgal yöntemiyle nelerin başarılabileceğini modern savaşlar sayesinde öğrenmiş bulunuyoruz.”

“Kazma, bel ve küreklerini kuşanmış olan insan medeniyeti, zırhlı bir tren gibi ilerliyor.”

“Mavi çiftlik evlerinin görüntüsü disiplinli bir orduyu hatırlatıyor ... ahırlarda park edilmiş olan tarım makinelerinin de yeni nesil silah olduğu düşünülebilir... Toprak, bir muharebe meydanı gibi alt üst edilmiş.”

Yerleşimcilerin bölgeye varışı hakkında:

“Peronlarda sipere girecekmişçesine toplanıyor ve intikale başlıyorlar.”

Zaten yerleşmiş bulunan arkadaşları

“nereden geldiklerini sorduğunda, cephede farklı taburlar ve alaylar karşılaştığında olduğu gibi kollarını kaldırarak cevap verdiler.”

Agro’nun, savaş tecrübesi yaşamayan gençlerin bu açığını kapatması öngörülüyordu. “Tepeden tırnağa İtalyan bir yaşam tarzının odak noktası. *Bonifica*’ya katılmış olmak, savaş katılmış olmakla eş anlamlıdır.”¹⁰

Agro bölgesi her yıl, açılışı bizzat Mussolini tarafından yapılan hasat muharebesinin (*battaglia del grano*) sahnelendiği savaş alanına (*teatro della guerra*) dönüştürülüyordu. Duce’yi, vücudunun üst kısmı çıplak bir şekilde, mermi tutan topçu askeri gibi elinde saman balyasıyla çalışırken gösteren fotoğraf, faşizmin bir ikonasıdır.

10 Corrado Alvaro, *Terra Nuova. Prima cronaca dell’Agro Pontino*, Milano, 1989, birinci baskı 1934, s. 15, 26, 29, 47-48, 78.

Kültür oluşturucu güçler olarak mücadele ve savaş, başta yaşam ve ölüm kavramları, bunların karşılıklı olarak birbirlerine güç ve manevi değer katmaları, ölümün her daim hazır bulunmaması halinde yaşamaya değer olmayan kahramanca hayat tasavvuru olmak üzere faşizmin diğeri simge ve metaforları gibi kendi içerisinde çelişmekteydi. Littoria kentinin açılış töreni hakkında 1932 yılında kaleme alınan bir röportajda, söz konusu çelişkiyi yansıtacak şekilde, mekanik tarımın çelik makinelerinin bataklıktan kazanılan toprağı deşerek ve yarararak işlemesinin yaralayıcı olduğu kadar canlandırıcı da bir müdahale olduğuna dair tasavvurdan bahsediliyordu. Geniş bir cepheye yayılmış biçimde ilerleyen ve Mussolini'nin başkomutan edasıyla izlediğı 110 adet traktör ve kamyon için şöyle deniyor:

“Duce, insanın toprağı işlemek için yarattığı makineleri hoşnut bir şekilde izliyor... Toprağın bereketle sürölmesi sayesinde Roma'nın yeni bir büyüklükte dirileceğı vizyonu Duce'nin gözlerinden okunabiliyor.”

“Pulluğun aynı zamanda yaralayıcı ve canlandırıcı gücü” hakkındaki sözler son derece açık.¹¹

Ve son olarak, açıkça ortada olmasa da, dile getirilmese de var olan Kitab-ı Mukaddes çağrışımları: Dünyanın yaratılış hikâyesinin (*Genesis*) yeniden sahnelenişi olarak, bataklıktan (=sudan) toprak kazanılması. Ancak bu imge de, belki de savaşçı-cinsel çağrışımlardan farklı olarak kitlelerin tasavvurunda zaten sabit bir yer edinmiş olduğundan dolayı, söz konusu savaşçı-cinsel çağrışımlara bağlanmaktan, hatta onlardan ilhak edilmekten kurtulamadı. Suyla mücadele (*lotta con l'aqua*) ve suya karşı kazanılan zafer (*conquista sull' acqua*) sadece sekülerleştirilen yaratılış hikâyesi, teknik

11 Jeffrey T. Schnapp, *Staging Fascism: 18 BL and the theater of masses for masses*, Stanford, 1996, s. 57.

mücadele, doğa elementinin boyunduruk altına ve hizmete alınması olmakla kalmayıp, aynı zamanda da faşizmin sürdürdüğü daha büyük mücadelenin simgesi idi. Çünkü asıl rakip su değil, modernitenin ruh halinde öteden beri dipsizliği, biçimsizliği, anarşiye neden olanı, dişiliği, düzensizliği ve kirlenmişliği mutlak surette temsil eden karma durum, yani bataklık ve balçık idi. Bataklığı, saf bileşenleri olan toprağa ve suya ayırmak, oldum olası düzeni sağlamaya yönelik her türlü çabanın hedefiydi. 1922 yılında üstesinden gelinen liberal parlamenter sistem, faşist tahayyülde nihayet kurutulan bataklık olarak görülüyordu.¹² *Agro Pontino*'nun Mussolini ve rejimi için sahip olduğu önem, gerçeklikle simgeselliği birbiriyle karıştıran bu destanda mücadelelerini yeniden canlandırabilmelerinde saklıydı.

Agro Pontino ile nasyonal sosyalizmin ve *New Deal*'ın büyük projeleri olan otoyollar ve TVA (Tennessee nehri üzerindeki hidroelektrik santrallerden ve nehir düzenlemesinden sorumlu kurum - *Tennessee Valley Authority*) ile karşılaştırdığımızda, bölgeleri bütünüyle modernleştirmesi ve bambaşka bir görünüme kavuşturması öngörülen büyük ölçekli teknik sistemlere dayanan bir anıtsalcılık uğruna verilen uğraşın ortak bir payda teşkil ettiğini görüyoruz. Su tahliyesi, inşaat ve tarım makineleri kullanımı bakımından *Agro Pontino* projesi hiç şüphesiz büyük ölçekli teknik sistemlere dayanan bir proje idi. Fakat son tahlilde, *Agro Pontino* projesinin TVA barajlarının, Reich otoyollarının ve teknik ekipmanı bile başlı başına bir anıtsallık ifade eden Dinyeper

12 *Agro Pontino*'nun kurutulduğu yüceltici bir sahneyle sona eren BL 18 gösterisinde (199. dipnota bakınız), kurbağaların sesiyle liberal parlamentarizmi çağrıştıran bir sahne yer almaktadır: "Sahnenin sol tarafında bulunan bir kısımda bataklık görülebiliyordu ... hasır otu ve balçıkla kaplı bu yerde sis oluşuyor, kurbağa sesleri ile dedikodu, gıybet ve şüpheler birbirine karşıyordu." (Sch-napp, a.g.e., s. 75).

hidroelektrik santralının sahip olduğu anıtsallığa gerçekten sahip olduğundan söz edilebilir mi? *Agro Pontino*, bu sektörde daha önce inşa edilen her şeyi gölgede bırakan devasa boyutlarda ve yeni inşa edilen kentlerin suretinde hiç şüphesiz anıtsal olmakla birlikte, Almanya ve Amerika'da paralel olarak gerçekleştirilen projelerinin heybetine ve itici gücüne sahip olmayan, daha ziyade bir konut projesi değil miydi?

Belki de İtalyanların bu projesini, belde ile teknik bakımdan anıtsal bir proje arasındaki bir geçiş formu olarak algılamak gerekir. Aslında genişletilmiş bir belde den fazlası olmayan projeye, yeni kurulan şehirler suretinde dışarıdan anıtsallık iliştilirilmişti. Ki bu anıtsallığın olmayışı, *New Deal* ve nasyonal sosyalizmin belde projelerini propaganda bakımından bu kadar verimsiz kılmıştı. Bu noktada, nasyonal sosyalist rejimin günümüzde unutulmaya yüz tutmuş olan bir projesiyle yapılacak karşılaştırma aydınlatıcı olabilir. Doğu Prusya planı (*Ostpreußenplan*) Üçüncü Reich'in ilk dönemlerinde, bölgesel planlama bakımından benzer hedeflere ve kısa bir süre boyunca, Almanların *Agro Pontino*'su olma potansiyeline sahipti. Ancak propaganda amaçlı simgesel güce sahip olmadığından dolayı, otoyol projesi lehine iptal edildi.¹³

13 Doğu Prusya Planı, aynı Gottfried Feder gibi NSDAP'nin ort sınıf sosyalizmi kanadına mensup olan parti bölge şefi Erich Koch'a aitti. Planın nüfus politikası ve bölgesel politikalar bakımından gerekçelendirmesi, *Agro Pontino* projesinin gerekçeleriyle örtüşmekteydi. Doğu Prusya, liberal sanayileşme sürecinin kurbanları arasında ilk sırada bulunan, nüfusun Ruhr havzasına göç etmesi sonucunda demografik bakımdan budanan bir bölgenin paradigmasıydı. Coğrafi konumu itibarıyla aslında "Alman halkının baidan doğuya, büyükşehirden kırsala, büyük ve çirkin toplu konutlardan memleketeye" (Erich Koch, *Aufbau im Osten*, Wrocław, 1934, s. 65) süren yolculuğunda ileri karakol ve öncü rolü üstlenmesi uygun olan bölgede yalnızlık ve ıssızlık hüküm sürmekteydi. Weimar Cumhuriyeti'nin doğu yardımı programına kıyasla Doğu Prusya Planı, sadece yeni rejim tarafından tasarlanıp gerçekleştirilebilecek olan büyük bir ilerleme olarak yansıtıldı. Plan çerçevesinde bölge nüfusunun 2 milyondan 3,5 milyona çıkarılması, Almanya'nın batısındaki yoğun nüfuslu ve sanayileşmiş bölgelerden küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin bölgeye

Tennessee Valley Authority

Roosevelt'in 1933 yılının Mayıs ayında yasa çıkarmak suretiyle yeni tip kalkınma bölgesi ilan ettiği bölge, 100.000 kilometrekareyi aşkın alanıyla Agro Pontino bölgesinden 120 kat daha büyüktü. Coğrafi bakımdan Tennessee nehri ve tali nehirlerinin yedi federal eyalete (Güney eyaletleri Tennessee, Alabama, Georgia, Mississippi, Kuzey Carolina, Kentucky, Virginia) yayılan havzasını kapsayan bölge, sosyal ve ekonomik bakımdan Amerika'nın fakirhanelerinden biriydi. Bölgede yaşayan 2,5 milyon insanın hane başına gelirleri, ulusal ortalamanın yarısından azdı. Üstelik bütün bunlar, doğanın bölgeyi verimli topraklar, ılıman iklim ve bol ya-

nakledilmesi ve sanayi işçilerinin çiftçilere dönüştürülmesi öngörülmekteydi. Bu sayede, sanayileşmiş bandaki yükün hafifletilmesi ve Almanya'nın doğusundan boşluğun doldurulması hedeflenmekteydi. Aynı zamanda da, Doğu Prusya'da "köklerinden koparılmış bugünkü varlığına yeni bir anlam katabilecek olan" Batı Alman sanayisinin kendini yenilemesi beklenmekteydi (Heinz Schmalz, *Die Industrialisierung Ostpreußens als Schicksalsfrage für den gesamten deutschen und osteuropäischen Raum*, Berlin, 1934, s. 15). Schmalz Doğu Prusya'da, küçük ve orta ölçekli organik sanayi ve zirai yapılanmaya sahip olarak doğuda yeni birer Hollanda ve Württemberg meydana getirme potansiyelinin var olduğunu düşünüyor ve doğunun geri kalanının kolonizasyonuna yönelik bir köprübaşı işlevi görebileceğini varsayıyordu. Doğu Prusya Planı'nın 1934-35 yıllarında propaganda amaçlı olarak takdim edilmesinde bütün bu unsurlar mevcuttu: Liberalizm tarafından harap edilen bölgenin ıslah edilmesi. Württemberg örneğinden hareketle, uyumlu bir birliklilik sürdüren küçük sanayi ve zirai işletmelerden meydana gelen orta ölçekli bir karma ekonominin tesis edilmesi. Yani kırkent yapılanmasının neredeyse bakir topraklarda gerçekleştirilmesi, kısaca ifade etmek gerekirse, liberalizmin kırıp geçirdiği bir bölgeden, saf nasyonal sosyalist bir kültürün yaratılması. Roosevelt'in biyografisini yazan ve *Tatkreis* dergisinin yazar kadrosunda bulunan Helmut Magers, Doğu Prusya Planı ile *New Deal*'in TVA projesi arasında bağlantı kuruyordu (Magers, 1934, s. 110-111).

Prestij ve propaganda projesi olarak Doğu Prusya Planı otoyollar lehine iptal edilmesini takiben, savaş başladıktan sonra zaptedilen doğu bölgelerine yönelik kolonizasyon planları ve eğilimlerinde büyük ölçekli yeni baskıya gidildi. Aynı İtalya'nın Habeşistan'ı zaptetmesinden sonra ülkede gerçekleştirilen iskân hareketinin, Agro Pontino projesinin büyük çaplı devamına dönüştüğü gibi.

gış gibi parlak bir tarım ekonomisi için gerekli olan bütün kaynaklarla donatmış olmasına rağmen gerçekleşmişti. Bölgenin, yaklaşık iki nesil önce böyle bir gelişme kaydetmek, hatta adeta ikinci bir Kaliforniya'ya dönüşmek için elverişli olduğu düşünülüyordu. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında bölge vahşi kapitalizmin istilasına uğradı. Birkaç on yıl içerisinde ormanlar kesildi. Çok hızlı gelişen bir toprak erozyonu süreci bölgenin büyük bir kısmını çorak ve verimsiz topraklara dönüştürdü.

Roosevelt TVA'yı kurmadan 16 yıl önce de Federal Hükümet bu bölgede büyük bir inşaat projesi başlatmıştı. Alabama/Muscle Shoals'da bulunan ve 1917-18 yıllarında, devlet güdümündeki savaş sanayi tarafından hızlandırılarak tamamlanan Wilson Barajı, asıl amacı olan, mühimmat sanayi için nitrat üretimi sürecine yetiştirilememişti. Savaşın bitmesi ve ekonomideki devlet güdümünün sona ermesi, barış dönemlerinde hükümetin her türlü ticari faaliyette bulunması yasak olduğundan dolayı barajı bir yatırım harabesine dönüştürmüştü. Özelleştirmenin bu soruna bir çözüm olabileceği düşünülmüştü. Ancak en önemli alıcı adayları olan elektrik üretim ve dağıtım kartelleri, 20'li yıllarda yaşanan skandallar nedeniyle kamuoyu nezdinde itibar kaybetmişti. Henry Ford ise bambaşka bir müşteri profili çizmişti. Ford, bazı ilave barajların inşa edilmesinin dışında, otomobileştirme ile elektrikleştirmeden meydana gelen bir senteze dair vizyonu çerçevesinde bütün bir bölgeyi yeniden biçimlendirmek isteyerek, ileride kurulacak olan TVA ile benzer bir gelişim konsepti ortaya koymuştu. Tennessee nehri boyunca, Howard'ın bahçeşehir konsepti uyarınca koşut sınıai ve zirai özellikleri olan, 75 mil uzunluğunda ve 15 mil genişliğinde bir kuşakkent kurmak istiyordu. Elektrik ve otomobil bakımından mutlak doyuma ulaşacak bölgenin bir

parça gerçekleştirilen geleceğe dönüşmesi ya da en azından, Ford'un üretim ve tüketim koşullarının otomobil sektöründen enerji sektörüne genişlemesi öngörülüyordu. Ford'un bu vizyonunun kitleleri etkilemesinin sebebi sadece en modern iki teknolojinin, Ford ve Edison'un 1922 yılında iş ortağı olarak Muscle Shoals'da halka birlikte hitap etmesiyle simgeleştirilerek birleştirilmesi değildi. Vizyonunun sahip olduğu popülist enerjinin de katkısı vardı. Zira zamanında otomobil üretimini bankalardan yardım almadan, hatta Wallstreet'e karşı gerçekleştirdiği gibi, şimdi de, Muscle-Shoals projesini mali sermayeye ve enerji holdinglerine karşı bir darbe şeklinde gerçekleştirmeyi vaat ediyordu. Zıt menfaat ilişkileri nedeniyle de olsa enerji holdinglerini devralma girişimleri gibi bu konseptin de akamete uğramak zorunda olması şaşırtıcı değildi.¹⁴

Roosevelt, Tennessee havzasının bölgesel çapta yenileme projesine niyetlendiğinde zemin hazır hale gelmişti. Aynı Agro Pontino gibi bu proje de bölgesel öneminin ötesinde ulusal kalkınma modeli olarak takdim edilmişti.¹⁵ Agro Pon-

14 Ford'un Muscle-Shoals planları hakkında:

Reynold M. Wik, *Henry Ford and Grass-Roots in America*, Ann Arbor, s. 112-13.

David E. Nye, *Electrifying America: Social Meanings of a New Technology, 1880-1940*, Cambridge/Mass., 1990, s. 298.

Ronald Toby, *Technology as Freedom: The New Deal and the Electrical Modernization of the American Home*, Berkeley/Los Angeles/Londra, 1996, s. 48-49.

Walter L. Creese (*TVA's Public Planning: The Vision, The Reality*, Knoxville/Tenn., 1990), Ford'un Muscle-Shoals planlarını sadece TVA'nın öncüleri olarak değerlendirmekle ve bunların TVA'yı önemli ölçüde etkilediğini düşünmekle kalmayıp, planların çok daha radikal olduğunu düşünen tek tarihtir: "Daha sonraki dönemlerde görev yapan TVA düşünürlerinin planları, Ford'un sahip olduğu vizyonun dengesi, görkemi ve her şeyi kapsayan havasına hiçbir zaman gerçekten erişememişti." (s. 29).

15 Projenin uzak hedefi, ABD'nin tarihi federal eyaletler yerine bölgelere ayrılmasıydı. TVA bir tür pilot proje olarak tasavvur edilebilir (William E. Leuchtenburg, "Roosevelt, Norris and the 'Seven Little TVAs'", *The Journal of Politics*, sayı 14/1954, s. 418). *New Deal* rejimi dışında da gerçekleştirilen buna benzer başka

tino projesi, Islah Yasası'nın (*bonifica integrale*) en önemli ve gösterişli unsuruydu. Aynı şekilde TVA, imar ve iskân işleri, ulaşım yolları, tarım ve sanayi gibi sadece tek bir sektörü ilgilendirmeyip bütün faktörleri koordine etmeyi amaçlayan bütünsel bölgesel kalkınma projesinin en önemli ve gösterişli parçası olmuştu.

Agro Pontino, kurulan yeni şehirlere rağmen esas itibariyle tarımsal bir proje olarak kalırken, TVA, eş görülmelik bir tarım ve teknoloji sentezi oluşturmayı hedefliyordu. İlk her iki alan da birbirinden özenle ayrılmış gibi görünüyordu. Bir tarafta suyla ilgili olan her şey: Baraj ve savaklar inşa edilerek taşkın kontrolünün sağlanması ve nehrin gemi trafiğine elverişli hale getirilmesi. Diğer tarafta ise toprakla ilgili çalışmalar. Yani toprakların ağaçlandırma ve ıslah yöntemleriyle, yağmalanmalarından önceki asli hallerine dönüştürülmesi ve bunun ötesinde, altyapı tedbirleri alınmak suretiyle örnek teşkil edecek şekilde modernleştirilen bir bölgeye dönüştürülmesi ikinci görev alanıydı. Gerçi oluşan baraj göllerinin, sakinleri yeniden yerleştirilmek zorunda kalınan bütün vadileri sular altında bırakması, iki aktivite arasında bir bağlantı oluşturuyordu. Olumsuz açıdan bakıldığında bölge sakinlerinin tehcir edilmesi şeklinde algılanabilecek olan ve muhafazakâr yorumcular tarafından da kınanan bu husus, propaganda çalışmalarına tam aksi yönde yansiyordu. Sular altında kalanın yerine meydana getirilen yeni dünya, eski dünyanın, sadece baraj göllerinin su yüzeyinin birkaç yüz metre yüksekliğinde yeniden inşa edilen bir kopyası değildi. Ayrıca *Agro Pontino* gibi, sadece simgesel bakımdan modernleştirilen tarımsal bir dünya da değildi. TVA topraklarının en belirgin özelliği, bölgedeki elektriğin oynadığı rol idi.

planlamalar hakkında: Edward M. Barrows, "United Regions of America: A New American Nation", *New Outlook*, Mayıs 1933, s. 19 vd.

Bütünsel yenileme hedefinin yanında, Dünya Savaşı'nda gösterilen üstün ulusal gayrete atıfta bulunulması, Amerikan projesinin İtalyan projesine benzediği başka bir husustur. Roosevelt'in, ekonomik krizle mücadeleyi retorik olarak harici düşmanlarla eşit tutması bağlamında ele alındığında TVA, 1917 yılında Muscle Sholas'da başlanılanın devamı gibi geliyordu. Son olarak da projenin uygulanması için oluşturulan kurum da Dünya Savaşı'nı hatırlatıyordu. TVA bir kamu iktisadi teşekkülü (*public corporation*) idi. Yani Washington hükümetinin 1917-18 yıllarında silah sanayisini yönlendirmek ve Wilson Barajı gibi belirli projeleri uygulamak için icat ettiği, kamu tüzel kişiliğine sahip bir kamu işletmesi. Hükümetin her türlü girişimci faaliyetini yasaklayan bir hukuk kültürü ve anayasa karşısında, iktisadi teşekküllerin hukuki yapısı ikilemden kurtulmanın yolu gibi görünüyordu. Ancak TVA'nın, Roosevelt'in kendi ifadesiyle "özel sektörün etkinliği ile hükümetin gücünün birleştiği bir şirket olarak" liberal devletteki güçler ayrılığını, Roosevelt'in plebisiter-karizmatik iktidarının yaptığına benzer bir şekilde sorgulayacağı aşikârdı.¹⁶ TVA'nın sahip olduğu güç bakımından, *Agro Pontino* projesinden sorumlu olan *Opera nazionale combattanti* kurumundan tek farkı, bütün bölge-

16 Schlesinger'in kaleminden Roosevelt, *The Coming of the New Deal*, s. 324. TVA'nın anayasaya uygun olup olmadığına ilişkin tereddütler örneğin siyaset bilimci David Mitrany'nin cümlelerine yansımış bulunuyor: "TVA hakikaten de, herhangi bir resmi yapısal değişikliğe gitmeksizin, Birleşik Devletler'in kurumsal yapısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Özerk bir şekilde faaliyet gösteren bir kurum olarak, bölgedeki bağımsız eyaletlerle, bunların kurumları ve mahalli kuruluşlarıyla akdi ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler hep birlikte gelişerek, tüm siyasi sınırları aşan, işbirliği esasına dayanan, birleşik ve çok amaçlı bir girişime dönüşmüştür. TVA'nın yetkileri, kongre tarafından belirlenen işlevlerle sınırlı tutulduğundan dolayı bu gelişmeler mümkün olmuştur. Sınırlı bir işleve yönelik tam yetki uygulamasını gözler önüne seren bir başka örnek." (Taraftımdan vurgulanmıştır, WS). İktisadi teşekküllerin oluşum tarihi ve ilerlemeci ideolojisi hakkında: Susan Tenebaum, "The Progressive legacy and the public Corporation: Entrepreneurship and Public Virtue", *Journal of Policy History*, sayı: 3/1991, s. 309-30.

nin değil, sadece Tennessee nehrinin, tali nehirlerin ve bu nehirler üzerinde inşa edilen baraj ve hidroelektrik santral-
lerinin sahibi olmasıydı. Fakat nehirlerin bölgenin doğal alt-
yapısını teşkil etmesi, nehirleri kontrol etmenin bölgenin ta-
mamını kontrol etmek anlamına geliyordu.

Agro Pontino ve TVA projelerinde (ve elbette iki projeden
de önce gerçekleştirilen Dinyeper Hidroelektrik Santrali pro-
jesinde) asıl obje hatta daha doğrusu rakip olan doğal elemen-
ti değerlendirmeye dâhil etmenin yeri gelmiş olsa gerek: Su.
Gerçekliği ve simgeselliği aynı anda temsil ediyordu. Gerçek-
lik açıktı: Kurutulması gereken bataklık bölge ve ıslah edilme-
si gereken taşkın nehir. Pontino bataklığının faşizm için sa-
hip olduğu simgesel anlamı görebiliyoruz: Bataklık İtalya'yı,
bataklıkta öten kurbağa ise, ulusu çağdaşlaşma yoluna çıkar-
maktan aciz olan İtalyan burjuvasını temsil ediyordu.

Peki, Tennessee nehrinin taşkın suları neyi temsil ediyordu?

İnşaat çalışmaları başladıktan on yıl sonra Tennessee va-
disi hakkında yapılan şu tasviri ele alalım:

"Bu hikâye, büyük bir değişimin hikâyesidir ... zamanında
vahşi ve keyfi akan bir nehrin, insanların dinlenebileceği ve
ekonominin güvenilir bir trafik ana arteri olarak kullanabi-
leceği olağanüstü güzellikte bir göller bölgesine dönüşme-
sinin ... eskiden kullanılmayan ve yıkıcı su kütlelerinin ıslah
edilerek kontrol altına alındıktan sonra şimdi de gece
gündüz demeden hayatımızı kolaylaştıran elektrik üretimi-
nin... Tükenmiş toprakların verimli tarlalara dönüştürül-
mesinin ve yok edilen ormanlık alanların yeniden ağaçlan-
dırılmasının hikâyesidir."¹⁷

TVA'nın kuruluşundan itibaren yönetim kurulu üyesi
olan David Lilienthal, ilk inşaat aşamasının hikâyesini anlat-

17 David E. Lilienthal, *Democracy on the March*, NY/Londra, 1944, s. 1-2.

tığı *Democracy on the March* (1934) adlı kitabına bu cümlelerle başlamıştı. *New Deal* rejiminin TVA'ya bahşettiği simgesel boyutu kavrayabilmek için daha uygun bir anahtar yoktur. Zira bu cümleler, Tennessee nehri ve kollarının nasıl kontrol altına alındığını izah etmenin dışında, aynı zamanda da liberal kapitalizmin *New Deal* tarafından başarılı bir şekilde evcilleştirilmesine ilişkin, yazarın muhtemelen farkında olmadığı timsalidir. Geçmişte yaşanan büyük sel felaketlerinin barajlar ve savaklarla nasıl engellendiğine ve yıkıcı güçlerinin sürekli verimliliğe dönüştürüldüğüne ilişkin tasviri birkaç sayfa sonra okuduğunuzda, aklınıza ister istemez sel baskını ile ekonomik (aşırı üretimden kaynaklanan) kriz, baraj/savak ve keynesci planlama arasındaki benzeşim geliyor. *New Deal*, Tennessee havzasında barajlar inşa ederek su mühendisliği bakımından elde ettiklerini, çok sayıdaki düzenleme ajansı ile ekonomide de elde etmiştir. Rejim kendini düzenleme ve denetleme erki olarak algıliyordu. Söz konusu erk, TVA bünyesinde teknik ve somut olarak, çelik ve betonda vücut bulmuş haliyle görülebilir olduğu için TVA, *New Deal* rejiminin simgesel özü olmak için mükemmel derecede uygundu. Nasıl ki *Agro Pontino* bölgesinde kurulan yeni şehirler faşizmin anıtları idiyse, barajlar da bu bağlamda *New Deal*'in abideleri idi.

TVA'nın, *New Deal*'in en önemli propaganda araçlarından biri haline gelmesinin sebebi belki de, teknik kontrol ve planlama fikrinin, her türlü siyasi ve ideolojik kontrol ve planlamayı tabulaştırmaya devam eden bir toplum tarafından, kolaylıkla kabul edilebilmesi, hatta arzu edilebilmesi idi. Ekonomik ve sosyal planlama, taşkın kontrolünün teknik kılıfına girerek Truva atı gibi liberal kaleye girip yerleşmeye muktedir idi.

"Su ve taşkın kontrolüyle başlıyoruz. Bu aşamayı yeniden ağaçlandırma safhası izliyor. Akabinde sanayi ve tarım planlamasına geçiliyor. Son olarak da mesleki eğitim tedbirleri ele alınıyor. Böylece bir görevden öbürüne geçiliyor ve sürecin sonunda yeni sosyal örgütlenme oluşuyor."¹⁸

Lilienthal'ın TVA yönetim kurulundaki meslektaş, "hem inşaat mühendisi hem de toplum mühendisi" (Donald Davidson) olan Arthur E. Morgan, teknik planlamadan sosyal planlamaya giden yolu doğal bir evrim süreci gibi görüyor. Siyasi totalitarizmi insanlığın düşmanı olarak gören liberaler, TVA projesinin teknik, ekonomik ve sosyal totaliterliğinin, "planlamanın sadece bireysel özgürlüklerle bağdaşmakla kalmayıp, bunları güçlendirip genişlettiğinden" gayet doğalmış gibi söz ediyordu.¹⁹

Elektrikli kurtuluş

TVA, demokratik planlamanın totalitarizmle boy ölçüşebilecek hatta onu alt edebilecek güce sahip olduğunu göstermeye

18 Arthur E. Morgan, "The Human Problem of the Tennessee Valley Authority", *Landscape Architecture*, Nisan 1934, s. 123. Donald Davidson, *The Tennessee*, Cilt 2, NY/Toronto, 1948, s. 238.

19 *Totality*: George Fort Milton, "Dawn for the Tennessee Valley", *The Review of Reviews*, New York, Haziran 1933, s. 34.

Planning cannot: Julian Huxley, "TVA: 'An Achievement of Democratic Planning'", *Architectural Review*, 1943, cilt 93, s. 166.

Talbot F. Hamlin de benzer ifadeler kullanıyor: "Bence TVA projesinde başka hatta daha derin bir umut ve güven kaynağı bulunuyor. Demokrasilerde planlamanın, büyük ölçekli planlamanın mümkün olduğunu, halkın tamamının menfaatleri için tasarlanan ve icra edilen büyük ulusal projeleri gerçekleştirmek için diktatörlüklerdeki gibi sahte verimliliklerin gerekli olmadığını gösteren dünya üzerindeki en çağdaş ve çarpıcı örnekten söz ediyoruz." "Architecture of the TVA", *Pencil Points*, 1936/cilt 20, s. 731. TVA'nın başarısını özellikle TVA'nın antidemokratik yapılanmasıyla açıklayan günümüz değerlendirmeleri meseleye daha nesnel yaklaşıyor. "Gücü her şeye yeten daha ziyade ozalit baskısıydı." Phoebe Cutler, *The Public Landscape of the New Deal*, New Haven/Londra, 1985, s. 136.

yönelik siyasi ve retorik görevinin yanında, adeta dâhili düşmanı hedef alan başka bir göreve daha sahipti. Bu düşman kapitalizmin, 1929 buhranına yol açan ve demokrasi için Hitler'in, Stalin'in ve Mussoli'nin etkileri kadar hayati tehlike arz eden tümörlerinden meydana geliyordu. Kapitalizmin bu tümörleri, popüler mitolojide esas itibariyle demokratik özelliklere sahip olan para prensibini uğursuz ve karanlık bir güce dönüştüren doymak bilmeyen gaddar finans erki *Wallstreet* ile birlikte enerji ekonomisi idi. Bu düşünceye göre büyük çaplı enerji kartelleri, en önemli enerji biçimi üzerindeki sınırsız ve mutlak kontrolleri nedeniyle ülkeyi bankalara benzer bir şekilde kontrol altında tutuyordu.²⁰

“Elektrikli Samanyolu” (Le Corbusier) olarak adlandırılan Manhattan'ın gece görünümü ve bütün dünyada hayranlık duyulan elektrikli aletlerin yarattığı izlenimden hareketle Amerika'nın, dünyanın elektrik tüketimi bakımından en gelişmiş ülkesi olduğuna dair tasavvur, gerçekleri tam olarak yansıtmıyordu. Sadece büyük şehirler bütünüyle elektrikleştirilmişti. Kârlı yatırım yapılamayacağından dolayı kırsal bölgeler karanlıkta kalmaya devam ediyordu. 1930 yazında Amerika'da elektrik şebekesine bağlı olan hanelerin oranı sadece % 20 idi. Henry Ford'un aynı dönemde, kaydedilen teknolojik gelişmeler ile ekonomik kullanılabilirliğin herkesin kullanımına açılabileceğini, otomobil üretimini yaygın bir şekilde gerçekleştirerek göstermesi, tüketicinin mahrum bırakılmasını hatta ona ihanet edilmesini daha da bir affedilemez hale sokuyordu.

“Enerji karteli tüm zamanların en büyük şahsi menfaat tekeli... yasama erkini iliklerine kadar yozlaştırmıştır... Çiftlik örgütleri satın alınmıştır, kiliseler ve dini ce-

20 Veya iki nesil önce faaliyet gösteren demiryolu şirketleri gibi. Frank Norris, toplumsal eleştiri odaklı *The Octopus* romanında bu şirketleri bir ahtapota benzetmişti.

maatler dahi ona karşı güvende değildir ... ahtapot kolları her belediyeye uzanacak kadar uzundur. Her bir hane ona haraç vermekle mükelleftir. Ondan bağımsız hiçbir alan yoktur.”²¹

Kontrol edilemeyen elektrik tekellerine karşı verilen mücadelenin 1933 öncesinde sözcülüğünü ve temsilciliğini üstlenen, elektrik tekellerinin gücünü kontrol altına almaya veya karşılarına kamusal bir güç çıkarmaya yönelik çeşitli girişimlerin itici gücü olan ve nihayetinde Roosevelt’in yanında yer alarak TVA projesini destekleyen demokrat Senatör Frank Norris’in sözleri bu şekilde.

Elektrik kartellerine duyulan öfke, öfkeye neden olan yara hâlâ taze olduğundan dolayı, finans sektörüne duyulan asırlık öfkeden daha büyüktü. Bankalar insanları zaten hiçbir zaman heyecanlandıramamıştı. Elektriklendirme fikri ise 1900 yılında somut bir şekle büründüğü andan itibaren büyük bir umut, bir vaat, bir kurtuluş hayali hatta neredeyse, beşeri sosyalizmin (*Menschheitssozialismus*) teknolojiye yansıtılan ütopyası gibiydi. Emile Zola’nın, elektriklendirme sayesinde gelecekte bütün zahmet ve sömürülerden arındırılan bir sanayi sektörüne ilişkin hayali ile (“Makineler her şeyi yapıyordu ... heyecan verici bir görüntü ... itaatkâr, dayanıklı ve yorulmak bilmeyen işçilerden oluşan bir ordu ... artık işçinin rakipleri değil, arkadaşlarıydı ... onu daha fazla sömürmek yerine azat ediyorlardı. O dinlenirken, işini yapıyorlardı.”)²² Senatör Norris’in yakınmasını birbiriyle karşılaştırdığınızda, kurtuluş vaatleri ile gerçeklik arasındakiki uçurumu algılayabilirsiniz.

21 Akt. Arthur M. Schlesinger, *The Crisis of the Old Order 1919-1933*, Boston, 1957, s. 123-24.

22 Zola’nın *Arbeit* adlı romanından. Akt. W. Schivelbusch, “Energie der Moderne”, *Der Spiegel*, sayı 17/1999, s. 116.

Zola'nın 1901 yılında *Arbeit* [Emek, çev. Çiğdem Büyükataman, İlyas Yayinevi, İzmir] adlı romanında bulunduğu kehanetler, abartılı bir edebi fantezi değil, zamanın elektrikli ruhu olarak adlandırılabilir olan şeyin tezahürüydü. Elektrik, enerjinin saf hali olarak algılanıyordu. O zamana kadar kaydedilen tüm teknolojik ve sınai gelişmelerin, elektrikle kıyaslandığında antik çağlardan kalma bir ilkelliğe sahip olduğu düşünülüyordu. Buhar makinesinin "paleo-teknik" (Lewis Mumford) bileşenlerinin ilk sanayi devrimini başlattığı gibi, elektriğin de ikinci sanayi devriminde neoteknik mükemmelliği sağlayacağı düşünülüyordu. Elektrik, "Makineler tarafından ihanete uğrayan tüm hayalleri kurtaracak" ve "cennettimsi bir sanayi" yaratacak güce sahipti.²³ Amerikan enerji holdingi *General Electric*'in başmühendisi Charles Steinmetz ("Toplumsallaşmaya, yani sosyalizme giden yoldaki muhtemelen en güçlü faktör günümüzde elektrik olsa gerek") ile Sovyetler Birliği'nin kurucusu Wladimir Lenin bu konuda hemfikir idi.

Yüzyılın başında ortaya çıkıp 30'lu yıllarda yeniden gündeme gelen diğer vizyonlar gibi (*Führer* kültü, nasyonal sosyalizm, ırkçılık, bölgecilik), elektrikleendirme tasavvurunu selefinden farklı kılan yanı, dipdiri bir sistemin değil, olağanüstü bir çöküşün tecrübelerinden doğmasıdır. Artık elektrikleendirme endüstriyel medeniyetin, mucizevi derecede hijyenik, işten arındırılmış ve verimliliği katlamış ikinci bir sanayi devrimi kılığında gelişmesi ve mükemmelleşmesi

23 James W. Carey ve John J. Quirk, "The mythos of the electronic revolution", *American Solar*, yaz 1970, s. 226-27.

Kurtuluş ve yenilenme tasavvurunun kökleri 18. yüzyıla kadar takip edilebilmektedir. O dönemde kendini "elektrikli teoloji" olarak tanımlanan bir akım, tanrının bütün yaşamın elektrikli kaynağı olduğunu düşünüyordu. Anton Mesmer'in hayvansal manyetizma kullanarak gerçekleştirdiği ruh terapisi de, ileride ortaya çıkacak olan tıbbi elektroterapiğin prototipiydi sadece.

olarak değil, tehlikeli olduğu anlaşılan endüstriyel kapitalist gelişmeyi durdurma fırsatı olarak görülüyordu. Bölgelerin organik birer alan ve otarşik beldelerin sağlam, krize karşı dayanıklı birer toplumsal ve ekonomik birim olarak görüldüğü gibi artık elektrik de, insanlığı büyük sanayi kuruluşlarının esaretinden kurtarıp, insani şartlarda bir hayata geri götürecektir yegâne teknoloji olarak görülüyordu.

Anahtar kelime olan ademi merkezileşme kavramıyla, 'organik' yapı fikriyle aynı şeyler kastediliyordu: Büyük çaplı endüstriyel yoğunlaşma ve merkezileşmeye yüz çevirmek suretiyle, Rousseau'ya özgün tarımsal ve hafif sanayi kuruluşlarından meydana gelen, insanların kendilerini uzak ve bilinmeyen kontrol ve güç merkezlerinin önemsiz uzantıları olarak görmek yerine, ekonomik ve kişisel hayatlarını yeniden kendi ellerine aldıkları bir karma ekonominin kurulması. Elektriklendirme, premodern toplumun derli toplu olma, doğal köklere sahip olma, dayanışma duygusu ve güvenirlilik gibi tüm avantajlarını, medeni geri kalmışlık bedelini ödemediği geri kazanmanın teknolojik aracıydı. Elektrik, 'bireysel' elektrikli ev aletleri ve küçük elektromotorlar düzeyinde ademi merkezileşme suretiyle, insanlığın büyük endüstriyel sistemin önemsiz birer uzantısı olmaktan çıkıp, hem bağımsız üretici hem de tüketici olabileceği ilk medeniyeti yaratacaktı.

Kullanılan elektrik, boyutları o zamana kadar var olan her şeyi fazlasıyla aşan merkezi enerji santrallerinde üretileceğinden dolayı söz konusu ademi merkezileşme sürecinin sadece görünürde bir süreç olduğu şeklindeki itiraz, bu tartışma çerçevesinde kabul görmüyordu. Zira TVA'nın santrallerinde üretilen elektrik ve TVA'nın kendisi, Almanya'da halk için inşa edilen "halk arabası" gibi (Volkswagen) halkın malı, yani halk elektriği değil miydi? Liberal sistemde her daim bir tarafın diğer tarafı ezip yok etmesi tehdidi

çerçevesinde var olan büyük ve küçük kavramlarının karşılığı faşizmin, nasyonal sosyalizm ve *New Deal* rejimleri tarafından paylaşılan, büyüklüğün, çok sayıdaki küçüğün birleşmesinden meydana gelen ortak mal olduğu şeklindeki varsayımla birlikte tam aksine dönüşmüştü. Söz konusu karşıtlık, büyük olanın, küçüğün hayatta kalmasını garanti ettiği koruyucu bir ilişkiye dönüşmüştü. “Büyük, küçüğü güçlendirecektir. Bu şekilde dev barajlar ülkeyi daha güzel, daha verimli, daha zengin ve daha yaşanılır hale getirecektir.”

Bu cümlelerin sahibi ve TVA'ya ilişkin olarak şimdiye kadar yayımlanan en anlaşılır kültürel ve mitolojik hikâyenin yazarı olan Walter L. Creese, örnek vermek amacıyla Norris barajının bölgesinde kurulan “Norris-Town” model beldesinden bahsediyor. Beldedeki evler, kendilerini ezmek yerine adeta Ortaçağ surları gibi koruyan baraj duvarının beton anıtsallığı önünde 18. yüzyıla ait bir tabloyu andıran güzelliğe sahipti.²⁴ *Agro Pontino*'nun yeni kentlerindeki mütevazı çiftlikler ile anıtsal parti ve hükümet binalarının birlikteliğine benzer bir yan yana varoluş şekliydi. Ancak Roosevelt'in TVA barajları inşaat, enerji, sosyal ve propaganda teknolojilerinin ulaştığı son noktayı temsil ederken, Mussolini'nin projesi mimari, teknolojik ve sosyal teknolojik bakımdan 20. yüzyıldan ziyade Roma İmparatorluğuna yakındı. Güç mimarisinden (*Architecture of Power*) bahseden Lewis Mumford, teknik ve siyasi gücün başarılı bir şekilde birbirine bağlanmasını bu şekilde kavramsallaştırmış oluyordu. Pekâlâ, Lenin'in, *New Deal* artı elektriklendirme = refah devleti şeklindeki sözünde değişikliğe gidebilir veya başka bir mimarlık eleştirmeni gibi halkla ilişkiler

24 Walter L. Creese: *TVA's Public Planning: The Vision, The Reality*, Knoxville, 1990, s. 54. Creese bu karşıtlığı, büyük ile küçük arasındaki “ying-yang-ilişkisi” olarak adlandırmıştı (s. 205).

mimarisinden (*Architecture of public relations*) söz edebilirdi.²⁵ Daha telkin edici özelliklere sahip bir anlam simgeselliği pek tahayyül edilebilir değildi. Evcilleştiren ve uygarlaştıran, tahrip edici bir doğal güç olan suyu üreten enerjiye dönüştüren, büyük sermayeden bağımsız, halkın seçilmiş temsilcisi tarafından kontrol edilen ekonomik ve koruyucu bir alan yaratan baraj, *New Deal* rejiminin merkezi bir imgesine dönüşmüştü.

Baraj imgesi Mısır piramitleri, Ortaçağ katedralleri, Akropolis ve Roma forumuyla kıyaslanır hale gelmişti. Planlama ve inşaat aşamalarında başından itibaren hedeflenen mimari-teknik ve telkin edici-propaganda amaçlı etkinlik, bahse konu geleneksel yapılardan daha özgün ve yenilikçi idi.

"Milyonlarca Amerikalı ... demokrasinin ruhunun ve gücünün bu yapılarda canlandığını görecektir ... amacımız, insanların, onlar için inşa ettiğimiz ve asıl mal sahipleri oldukları bu barajları gururla izlemeleriydi."²⁶

David Lilienthal'ın, Modern Sanatlar Müzesi'nde 1941 yılında TVA mimarisine ilişkin olarak düzenlenen serginin açılışında bahsettiği milyonlar ile kastedilenler sadece, haftalık haber bültenlerinden Modern Sanatlar Müzesi'ne kadar barajların görüntülerini yayınlayan medya kuruluşlarının hedef kitleleri değildi.²⁷ Daha ziyade bu kitlelerin baraj-

25 *Architecture of Power*: Akt. Creese, s. 365. *Architecture of public relations*: F. A. Gutheim, "TVA - 'A New Phase in Architecture'", *Magazine of Art*, Sayı 33, Eylül 1940, s. 527. Lenin'e ait olup bu bağlamda kullanılabilecek olan bir başka kavram, eşit güçlere sahip olan, iktidar mücadelesi veren ve birbirlerini zaman zaman kontrol altında tutabilen iki farklı sınıfın yan yana var olmasını niteleyen eş egemenlik kavramıdır. Taraftarlarının, halkı vahşi kapitalizme karşı koruyan güç olarak görmesinin yanında, kendini de bu şekilde algılayan *New Deal*, elektrikleştirmeyi ekonomik silahı ve koruyucu kalkanı bir arada barındıran bir unsur olarak görüyordu.

26 David Lilienthal, akt. Creese, s. 162.

27 Hükümet propagandası ve kitle iletişim araçlarında yayınlanan haberler birbirine yoldaşlık ediyordu. 30'lu yılların bir ürünü olan *Life* dergisi olmasay-

ları kutsal bir mekân gibi ziyaret edebilmeleri ve simgesel anlamda sahiplenebilmeleri amaçlanıyordu. Beklenen ziyaretçi akımı için inşa edilen ulaşım yolları, ziyaretçi merkezleri, ziyaretçi kabul salonları, seyir platformları ve seyirci galerileri gibi yapılar, genel görünüme öyle bir entegre edildi ki, teknik ya da propaganda amaçlı yapılar mı olduklarına anlamak pek mümkün değildi. Bu düzenleme, iki alanın ulaşım yolları bakımından birbirinden net bir biçimde ayrılmasını ve birbirine koşut bir şekilde organize edilmesini sadece uygun görmekle kalmayıp, şart koşmuştu. “Hemzemin girişte harekete geçen ziyaretçi seli, kabul salonu ve sergi salonundan geçerek, jeneratörlerin izlenebileceği galeriye ulaşıyordu. Bütün bunlar, tesisin işleyişini engellemeyecek şekilde düzenlenmişti.”²⁸

Söz konusu ziyaretçi kabul salonlarından birinin insanlar üzerinde yarattığı mekânsal etki, dönemin sinema saraylarının yarattığı etkiyle kıyaslanmıştı.²⁹

dı, *New Deal* ve bilhassa TVA'nın herkesçe bilinen bir ikonaya dönüşmesi pek mümkün olmazdı. Hükümet ajansları tarafından hazırlanarak medya kuruluşlarına dağıtılması suretiyle işleyen son derece başarılı halkla ilişkiler yöntemi, TVA propaganda sürecinde, hükümetin talebi üzerine hazırlanan ve yine hükümet tarafından finanse edildikten sonra okullara ve sinemalara ücretsiz olarak dağıtılan filmler sayesinde yeni bir kaliteye ulaştı. Bu filmlerde, haftalık haber bültenlerinin formatına ve hükümet politikasına uygun olarak, Tennessee vadisinde neler yaşandığı gösteriliyordu. “Bu tür filmlerin gerçeklere dayanan haber programları olmadığı hususunda seyircileri bilgilendirmek için çok fazla çaba gösterilmedi.” (Brian Black, “Ecology and Design in the Landscape of the Tennessee Valley Authority, 1933-1945”, Michael Conan, *Environmentalism in Landscape Architecture*, Washington DC, 2000, s. 83-84.

28 Talbot F. Hamlin, *a.g.e.*, s. 722.

29 Creese, s. 165. Aynı dönemde açılarak izleyicilerin beğenisine sunulan Moskova metrosuyla da kıyaslamak gerekecek. Metroda kullanılan teknolojinin, sanatsal ve tarihsel biçimde bütünüyle gizlenerek sunulmuş olması, teknolojik bakımdan devasa boyutlara sahip olan bu olayın kutlanmış olması gerçeğini değiştirmemektedir. Amerika ve Sovyet Rusya'nın yolları birbirine zıt istikametlerden başlasa da ortada buluşmuştu: Halkı etkileyecek şekilde sahneleyen büyük boyutlu teknoloji.

Sadece teknik öğeler içeren alanlar da, ziyaretçileri etkilemesi amacıyla bir mizansen dâhilinde sahnelenerek anıtsallaştırmıştı. Örneğin jeneratör salonu, bir mimarlık eleştirinin bir tapınağın içini hatırlamasını sağlamıştı. Nürnberg'deki ışık katedralinde (*Lichtdom*) düzenlenmiş olan NSDAP parti kongresine katılanların maruz kaldığı mekân-enerji muhteviyatlı telkin etkisine benzer bir tesir bu eleştirmeni de mi etkilemişti yoksa? "Enerjinin açığa çıkması bir çeşit hipnoz etkisi yaratıyor. Jeneratörlerin kesintisiz mırıltısıyla dolup taşan kulaklar, devasa mekanizmanın yarattığı etki altında ezilen gözler ... çağımızın en büyük gücünün yarattığı bu genel izlenimi kaale almamak imkânsızdır."³⁰ Oluşan bu intiba karşısında, bütün bunları yaratan devlet gücünü hissetmemek mümkün olmasa gerek."

Reich otoyolu

Almanya ile Amerika'nın modernizasyon şantiyelerinin ortak noktası, meselenin odak noktasına yeni bir teknolojiyi yerleştirmiş olmalarıydı. Onları, İtalyanların modernizasyon çalışmalarından farklı kılan husus da buydu. TVA için elektrikleendirme hangi anlama geliyorsa, otoyollar için de motorizasyon o anlama geliyordu. Ancak her iki unsur da 20. yüzyılın başlarında medeniyete dâhil edildikten sonra sadece birer teknoloji değil, aynı zamanda da birer özgürlük ve kurtuluş vaadi teşkil etmekte idi. Devasa boyutlardaki birinci sanayi devriminin sonuna işaret eden bu teknolojiler, insanların, doğanın, teknolojinin ve enerjinin birbirine tezat oluşturmayıp, adeta neo Saint-Simoncu bir sentezde buluştukları, mükemmelleşmiş endüstriyel bir cennetin sahne fonunu ortaya koyuyordu. Elektrikleendirme ve motorize ha-

30 F. A. Gutheim, "TVA - 'A New Phase in Architecture'", *Magazine of Art*, sayı 33, 1940, s. 524.

le gelme olguları, Birinci Dünya Savaşı sebebiyle sadece kısa bir süreliğine kesintiye uğrayan ve 1933 yılından sonra devletin üstlendiği yeni rol sayesinde yeni bir önem kazanan büyüleyici bir etkiye sahipti. TVA ile elektrikli ata oynayan Roosevelt ve otoyollar ile otomobil atına oynayan Hitler, bu sayede rejimlerine hangi kitlesel heves potansiyellerini kazandırdıklarını tahmin edebiliyordu.³¹

Bütün yeni ürünler ve modalar gibi yeni teknolojik yöntemler ve aparatlar da en büyüleyici etkiye, insanlığın eski hayallerini gerçekleştirerek hayrete düşülmesi ve beğeni duyulmasına sebep oldukları cesur başlangıç safhalarında sahip olurlar. Seri halinde üretilip tüketildiklerinde ise insanlar üzerindeki bu etkileri azalarak kaybolur.

Amerika'da 20'li yıllarda yaşanan motorizasyon süreci ile birlikte otomobil, hayalleri süsleyen bir nesne olmaktan çıkıp günlük bir kullanım eşyasına dönüşmüştü. Avrupa'da ve bilhassa otomobil bakımından az gelişmiş ülkeler olan İtalya ve Almanya'da ise, insanın doğal sınırlarını aşabileceği ve teknolojik bakımdan gücünü katlayabileceği hareket ve hız makinası olarak sahip olduğu fütürist büyüsunu muhafaza etmişti. Avrupalı otomobili, kişisel özgürlüklerini pekiş-

31 Almanya'da kitleleri etkisi altına alacak dev proje olarak elektrikleştirmenin değil de motorize hale gelmenin seçilmiş olmasının sebebi, elektrikleştirme projesinin 1930'lu yıllarda, ABD'ye karşı kırsal kesimleri de kapsayacak şekilde esas itibarıyla tamamlanmış olmasıydı. Amerika'daki liberalizm ve bireycilik, kitlesel otomobil pazarının hızla oluşmasını nasıl sağladıysa, Almanya'daki korporatif – mahalli enerji ekonomisi, elektrikleştirme sürecinin yaygın bir şekilde gerçekleşmesini teşvik etmişti. Her iki ülkedeki süreçlerin 1930'lu yıllarda ulaştığı nokta, bu nedenle aynadan yansırcasına birbirinin tersiydi: ABD'de tam motorizasyon ve tamamlanmamış elektrikleştirme, Almanya'da tam elektrikleştirme ve tamamlanmamış, hatta neredeyse hiç başlanmamış motorizasyon. Her iki durumda da devlet, mevcut eksikliği giderebilecek yegâne güç olarak sahne alıyordu. Hitler ve Roosevelt sahip oldukları karizmanın önemli bir kısmını, halkın kurtuluş teknolojilerine iştirak etme arzusunu, sanayinin kâr amaçlı menfaatlerine karşı kabul ettiren koruyucu lider rollerine borçluydu.

tirmek veya mücadele ederek kazanmak için bir silah olarak kullanıyordu. Arabasını bireysel, saldırgan, hızlı ve düşüncesizce kullanıyordu. Amerika'ya gittiğinde ise Amerikalıların arabalarını ne kadar sakın, uyumlu ve pasif bir şekilde kullandıklarına şaşıyordu. Ancak bu şekilde araba kullanmalarının, trafikte bulunan otomobillerin sayısından, yani trafik yoğunluğundan da kaynaklandığı anlıyordu. Hatta zaman zaman, Amerikalıların konvoy içerisinde sabırlı bir şekilde araba kullanması ile siyasi konformizmleri veya daha olumlu bir ifadeyle demokrasilerinin disiplini ve istikrarı arasında bir bağlantı görebiliyordu.³²

Üçüncü Reich'in tarih yazımında otoyollar uzun bir süre boyunca silahlanmanın bir yan dalı olarak sınıflandırılmıştı. Führer'in ve başından itibaren savaşı hedefleyen bir rejimin yolları olarak, savaş hazırlıklarının bir parçası olmaları gerektiğine karar verilmişti. Nasyonal sosyalizmin son 30 yıl içerisinde daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi sonucunda, otoyol projesine ilişkin olarak da çok boyutlu bir resim oluştu. Artık otoyol projesi, rejimin, kitleleri kendine baskıdan ziyade manipülasyon ve telkin yöntemleri ile bağlanmak isteyen diğer yönünü, başka bir ifadeyle Amerikan yönünü ortaya koyan en açıklayıcı örnek olarak görülmeye başlandı. Yeni nesil tarihçilerin görüşüne göre etnik toplum ideolojisi, ekmek ve oyun unsurlarını sadece vaat ettiği için değil, vaatleri yerine getirdiği için kabul görmüştü. Bu yeni bakış açısından değerlendirildiğinde Üçüncü Reich hapishane- den ziyade, "Mutlu Ol, Güçlü Ol" örgütü (*Kraft durch Freude* – *KdF*) tarafından kurulan ve başka unsurların da yanın-

32 Fransız bir gözlemci, "toplumsal otoriteye olan müthiş istidada" örnek olarak otomobillerdeki kornanın olabildiğince az kullanılmasını ve sağ şerit kuralına kesinlikle uyulmasını göstermişti. "Sonuç olarak yollar üzerinden bizim bilmediğimiz bir güvenlik devleti yaratılmıştır" (Hyacinthe Dubreuil, *Les codes de Roosevelt: Les Perspectives de la vie sociale*, Paris, 1934, s. 136).

da otoyollar tarafından bir arada tutulan büyük bir eğlence parkı gibi görünüyör.

“Mutlu Ol, Güçlü Ol” anlayışını ve otoyolları birbirine bağlayan ve otoyollara anlam kazandıran unsur, *Führer*’in üçüncü dev projesi ve ikinci hediyesi olan halk arabası (*Volkswagen*) idi. Halk arabasının üretimiyle KfG örgütü görevlendirilmişti.

Otoyol inşası ve otomobil üretiminin planlandığı gibi eş zamanlı olarak gerçekleşmemesi ise psikolojik etkiyi azaltmaktan ziyade, daha da yoğunlaştırdı. Zira tam motorizasyon hedefine Amerika’da olduğu gibi hızla ulaşılsaydı, otomobilin karizması aynı Amerika’daki gibi hızla sıradanlaşırdı. Bu şekilde ise otoyol inşaatları, motorizasyon sürecine dair hayalleri kendi içerisinde topluyordu. Otoyollar insanlar üzerinde, eksik uzuvları gözlemci tarafından, yüceltilerek tamamlanan kolları ve başı olmayan heykel etkisi yaratıyordu. Konvoylar halinde otomobiller tarafından kullanılan, bütünüyle oluşmuş bir otoyol sisteminin bile böyle bir etki de bulunması mümkün değildi.

Lewis Mumford, TVA’nın beton yığınlarını bir keresinde güç mimarisi olarak nitelemişti. Aynı şekilde otoyolların beton kuşakları da, kelimenin her iki anlamını, yani devletin gücünü ve teknolojinin fiziksel gücünü kapsayacak biçimde güç mimarisinin birer örneğiydi. Üçüncü Reich döneminde otomobiller için kullanılan *Kraftwagen* (birebir çevirisi: güç arabası) ve otoyollar için kullanılan “*Kraftfahrbahn*” (birebir çevirisi: güç yolu) ifadelerinde enerji çağrışımı uyandıran bir etki mevcuttu. Böylece Adolf Hitler’in otoyolları, beton-
dan oluşan güç nehirleri olarak memleketi sarıyordu. Ulusal boyutlarından dolayı TVA’nın barajlarından ve *Agro Pontino* projesinden farklı olan yeni tip bir ulusal anıt meydana gelmişti.

Ancak her üç proje de, liberalizmin fiziksel olarak da harap ettiği memleketin yenilenmesi ve modernleştirilmesinden meydana gelen aynı siyasi hedefe sahipti. *Agro Pontino* ve TVA bu hedefi ülkeyi temsilen örnek bir bölgede gerçekleştirmeye çalışıp, teknik ve ekonomik yenilenme hususu üzerinde odaklanırken, otoyol projesi daha ziyade teknik-estetik modernleşme noktasında odaklanıyordu. Her üç projenin bir başka ortak noktası ise, asıl etkilerini kitle medya araçları vasıtasıyla ortaya koyabilmiş olmalarıdır. İtalyanların, Amerikalıların ve Almanların büyük çoğunluğu, övgüye mazhar bölgelerin çok uzağında yaşadığından veya otomobil sahibi olmadığından dolayı, bizzat mülk edinmekten veya seyretmekten mahrum kalıyordu. Böylelikle medya, projelerin netice itibarıyla izlenebildiği ve hitap ettiği asıl seyirci tribünlerini oluşturmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın mirası kendini burada da göstermişti. Savaş, nüfusun büyük bir bölümü için uzaklarda vuku bulan, sadece propaganda araçları sayesinde tecessüm eden ve anlam kazanan bir hadiseden ibaretti. Aynı şekilde (gördüğümüz gibi propagandanın, zihinlere savaş benzeri üstün bir gayret olarak kazıdığı) modernizasyon şantiyeleri de öncelikle medya aracılığıyla aktarılmış ve yaşatılmıştı.

Peki, otoyolların ulvi anlamı neydi?

Doğanın tacı

Yeni yolları tanımlamak için kullanılan ifadeler tuhaf bir şekilde tekdüze değildi. Otoyollar hem Adolf Hitler'in yolları hem de oto-yollar olarak adlandırılıyordu. Oto-yol ifadesi, geleneksel yollara kasten sırt çevrilerek, tarihi bakımdan daha genç bir ulaşım sistemi olan demir-yoluna odaklanılmasının amaçlandığını gösterir gibiydi. Otoyolların inşasıyla bir kamu işletmesi olan Alman Devlet Demiryolları'nın

görevlendirilmiş olması, bu tahmini doğrular niteliktedir. Fakat Devlet Demiryolları sadece icra organı olarak faaliyet gösteriyordu. Yönetim ve planlamadan ise, Hitler'in atadığı asıl proje sorumlusu olan Alman Karayolları Baş Müfettişi Fritz Todt ve Todt tarafından atanan peyzaj mimarisi danışma kurulu sorumlu idi. Ancak Todt ve danışma kurulu, demiryollarının organik doğayı 19. yüzyıldaki başka hiçbir teknolojinin başaramadığı ölçüde parçaladığı ve yapay alanlara dönüştürdüğünü düşündüklerinden dolayı, demiryolu ulaşımını göz ardı etmek ve hatta cerh etmek niyetindeydi. Planlama uzmanlarının çalışmalarına yön veren ana düşünce, insan emeğinin yabancılaştırmasının ortadan kaldırılması şeklindeki komünist hedefe benzer bir şekilde nasyonal sosyalist ideolojinin merkezi bir noktasını teşkil eden "Alman teknolojisi" fikriydi.³³ Alman teknolojisi iki vaatte bulunuyordu: Teknolojinin kendisini, daha somut bir ifadeyle mühendisleri kapitalistlerin esaretinden kurtaracak ve özgürlüğüne kavuşturulan bu potansiyel ile doğayı ve teknolojiyi barıştıracaktı.

Otoyollar bağlamında Todt bu hususu şu sözlerle ifade ediyordu:

"Otoyolların peyzaj düzenlemesi meselesi, en önemli meselelerden biridir... Güzergâhın, yapay bir hat (demiryolu seddi) izlenimi oluşmayacak, doğayla iç içe olunduğuna dair bir his yaratacak şekilde inşa edilmesine önem veriyorum."

33 Kirkent fikrinin babası ve NSDAP'nin ilk (faiz esareti kavramını yarattığı) parti programının yazarı olarak tanıdığımız Gottfried Feder, Fritz Todt ile birlikte ve aynı zamanda Fritz Todt'a karşı, Alman teknolojisi kavramının önde gelen teorisyeniydi. Otoyol projesinin başlarında da Todt'un alternatifi olarak değerlendirilmişti (Thomas Zeller, *Straße, Bahn, Panorama: Verkehrswege und Landschaftsveränderung in Deutschland von 1930-1990*, Frankfurt/New York, 2002, s. 54). Alman teknolojisi, ABD'deki başlıca temsilcisi Thorstein Veblen ve Veblen'in ilham verdiği Teknokrasi Hareketi olan uluslararası mühendislik ideolojisinin nasyonal sosyalist-etnik versiyonu olarak görülebilir.

Otoyolun, “teknoloji ve doğayı birleştiren yerleşik ve tahrip edilemez bir bağ” olması öngörülüyordu. “Doğayı parçalamak yerine, başarılı güzergâh seçimi sayesinde onun özelliklerini vurgulaması gerekiyor.” Otoyolun hedefi, “iki nokta arasındaki en kısa değil, en soylu bağlantıyı oluşturmaktı.” Otoyolun “doğayı olduğundan daha güzel hale getirmesi” öngörülüyordu.³⁴

Bu hedefin sadece propagandadan mı ibaret yoksa gerçek bir hedef ve böylece nasyonal sosyalizmin özgün bir ekolojik başarısı mı olduğu sorusu, otoyollara ilişkin tarih yazımını günümüze kadar meşgul eden bir konudur.³⁵

Ancak “doğanın özellikleri”, “teknoloji ve doğanın birleştirilmesi” ve “en soylu bağlantı” gibi ifadelerle aslında nele-
rin kastedilmiş olduğu sorusunun cevabını aramak, amaç ile

34 Todt, akt. Erhard Schütz, “...verankert fest im Kern des Bluts’: Die Reichsautobahn – mediale Visionen einer organischen Moderne im ‘Dritten Reich’”, *Faszination des Organischen: Konjunkturen einer Kategorie der Moderne*, H. Eggert, E. Schütz, P. Sprengel, Münih, 1995, s. 236. (Bu makalenin büyük bir bölümü Erhard Schütz’ün *Faszination der blaßgrauen Bänder* eseriyle özdeştir. *Technikdiskurs der Hitler-Stalin Ära*, Wolfgang Emmerich/Carl Wege, Stuttgart/Weimar, 1995.)

“Yerleşik ve tahrip edilemez bir bağ” ve “doğayı olduğundan daha güzel hale getirmesi” ifadelerinin kaynağı: Todt’un, *Bahn frei* (1935) adlı propaganda belgeselinde konuşan peyzaj mimarları. Akt. E. Schütz: *Faszination*, s. 128. “Doğayı...” ifadesinin kaynağı: Hugo Koester (1943), akt. Zeller, s. 156. “En kısa yolu değil...” ifadesinin kaynağı: Emil Maier-Dorn (1938), akt. E. Schütz, *Verankert fest...*, s. 240.

35 Otoyol yapımının askeri-stratejik işlevlere sahip olduğuna ilişkin sav 80’li yıllarda rala kaldırıldıktan sonra, tarihçilerin görüşü zıt istikametteki aşırı uçta odaklanmaya başladı. Otoyol projesi esas itibarıyla ekolojik, doğayı koruma ve estetik amaçlı bir girişim olarak yorumlanmaya, hatta abartılarak yorumlanmaya başladı. Karl-Heinz Ludwig, *Technikgeschichte*, sayı 62/1995, s. 336. Son zamanlarda Thomas Zeller, nasyonal sosyalist planlama aparatının propagandasını veya gerçekleştirilmeyen bir hedefini, inşa edilen bir gerçeklik olarak kabul eden tarih yazımının, nasyonal sosyalistlerin otoyol efsanesi oyununa kısmen de olsa gelmiş olabileceği varsayımını dile getirdi. Zeller, otoyol güzergâhının sadece istisnai durumlarda peyzaj uzmanları tarafından, genelde ise geleneksel demiryolu yapımı yöntemlerine göre Devlet Demiryolları mühendislerince belirlendiği ifade etti.

gerçeklik arasındaki çok da beklenmedik olmayan çelişkileri incelemekten daha verimli bir uğraş olsa gerek.

Bu hususta en başından itibaren birtakım yanlış kanılar oluşmuştu.

Geleneksel çevreciler ile Todt tarafından atanan ve güzergâhın itinayla belirleneceğine dair sözünü bir çevre koruma garantisi olarak algılayan bazı peyzaj uzmanları bile kısa sürede, peyzaj korumasından ziyade peyzaj yaratımının (*Landschaftsschaffung*) söz konusu olduğunu anlamıştı.³⁶ Bonn yakınlarındaki *Siebengebirge* gibi, tabiatı koruma alanı olarak belirlenmiş bulunan bir bölgeyi otoyol yapımından kurtarmaya çalışanlar Todt'un gözünde dar görüşlü, peyzaj saplantılı birer hayalperest idi. Nihayetinde ise otoyol, çevrecilerin direnişine rağmen, bölgenin güzelliğini erişilebilir kılmasının yanında, kendi estetiği sayesinde güzelliğe güzellik kattığı gerekçesiyle söz konusu tabiatı koruma alanının tam ortasından geçirilmiş oldu.³⁷

Todt otoyolu, "erişilebilir kıldığı doğanın tacı" olarak nitelmişti. Bu ifadesiyle Bruno Taut'un "kent tacı" kavramına yönelik bilinçli bir imada bulunup bulunmadığı belli değil. Fakat doğallaştırılan teknoloji ile teknolojikleştirilen doğaya ilişkin dışavurumcu vizyon ve nasyonal sosyalist vizyon arasında öz itibarıyla bir akrabalık derecesinin mevcut olduğu tahmin edilerek, Todt'un otoyol peyzajı ile Taut'un hem kent tacı kavramı hem de, bir kristal gibi kayalarda ve dağlarda bitecek olan "Alpin Mimari" hayaliyle ilişkilendirildi.³⁸

36 *Landschaftsschaffung*. Erhard Schütz/Eckhard Gruber, *Mythos Autobahn: Bau und Inszenierung der 'Straßen des Führers' 1933-1941*, Berlin, 1966, s. 128.

37 Thomas Lekan, "Regionalism and the Politics of Landscape Preservation in the Third Reich", *Environmental History*, sayı 4/1999, s. 396-97.

"Dar görüşlü, peyzaj saplantılı birer hayalperest" ifadesinin kaynağı: Zeller, *Straße, Bahn*, s. 83.

38 Taç kelimesinin alıntı kaynağı: Thomas Zeller, "The Landscape's Crown: Landscape, Perceptions, and Modernizing Effects of the German Autobahn

Otoyolların estetik anlayışını kavramanın dolaylı da olsa muhtemelen en iyi yolu, Alman planlama uzmanları için faşist İtalya'daki otoyollardan daha cazip olan Amerikan yol modelidir.³⁹ ABD'deki ilk motorizasyon dalgası çerçevesinde daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce inşa edilen otoyolların bir kısmı ağaçlı yol (*Parkway*) olarak niteleniyordu. Dört şeritli, kavşaksız, diğer karayolu ağından ayrılmış olan bu yollar sadece otomobillere açıktı. Aynı Almanya'daki otoyollar gibi bunlar da keyif yolu (*Pleasure Road*) işlevlerini, iki nokta arasındaki en kısa değil, doğal güzellik bakımından en keyifli bağlantıyı tesis ederek yerine getiriyordu. Asıl amaçları sürüş zevki, otomobil gezintisi idi. 30'lu yılların Alman otoyol terminolojisinde bu ifade otomobil yürüyüşü (*Autowandern*) halini aldı. Virajlar, eğimler ve rampalardan kaçınmak yerine onları arayan ağaçlı yollar, doğal engobelere uyum sağlıyordu. Onları yeni ve cazip kılan özellikleri, doğa ve sürüş deneyimini birleştirmeleriydi. Sigfried Gideon'un 1941 yılında kaleme aldığı şu satırlar bir fikir sahibi olmamızı sağlıyor: "Sürücü ve araç için yeni bir özgürlük deneyimiydi. Rampalar ve eğimler hem iyi bir yol tutuşuna sahip olma hem de yerçekimsiz bir ortamda havada süzülme hissi uyandırıyordu. Üzeri yeni yağan karla kaplı bir yamaçta kayak yaparmışçasına."⁴⁰

Bu sürüş deneyimini yaşatmak ağaçlı yolların yegâne göreviydi. Mimari bir yapı (taç) olarak doğayı biçimlendirme fikri hatta amacı, ağaçlı yol konseptine yabancıydı. Bu durum hem türlerinin ilk örnekleri olan yerel çaplı ağaçlı yol-

System, 1934 to 1941", *Technologies of Landscape: From Reaping to Recycling*, David E. Nye, Amherst, 1999, s. 237. Taut'un kent tacı kavramı ve alpin mimari hayaliyle (ve ayrıca Paul Scheerbart ile) kıyaslamaya dair: E. Schütz, *Verankert fest...*, s. 238.

39 Amerika'daki ağaçlı yollara (*Parkway*) ilişkin Almanca yayımlara ilişkin kaynakça çalışması: Zeller, *Straße, a.g.e.*, s. 163.

40 Sigfried Gideon, *Space, Time and Architecture*, Cambridge/Mass, 1976 (1. bası 1941), s. 825.

lar, hem de *New Deal* döneminde inşa edilen, en meşhurları 480 mil uzunluğundaki *Blue Ridge Parkway* olan, turistik amaçlı ulusal ağaçlı yollar için geçerliydi. Yeri gelmişken, *Blue Ridge* ağaçlı yolunun TVA'nın kapısının önünde başladığını veya bittiğini de söylemek gerek. Ağaçlı yolları görsel bakımdan gizleme çabaları, *Blue Ridge* yolunda mükemmele erişmiş oldu. Sadece iki şeritli ve alışılmadık boyutlarda dar olan bu yol, otoyoldan ziyade asfaltlanmış bir araç yoluna benziyordu. Geçtiği bölgenin tacından ziyade, kendini görünmez kılan sihirli bir pelerin izlenimi yaratıyordu.

Salınan yol

Toplum mühendisliğinin aracı olarak kitlesel motorizasyon yönetimi seçen bir rejimin ağaçlı yol konseptine ilgi duyması ne kadar doğal ise, örnek modelin, rejimin kendine özgü ihtiyaçlarına uyarlanması da o kadar kaçınılmazdı. En önemli uyarılama, otoyolun görsel bakımdan geri planda tutulmayıp, tam aksine merkeze yerleştirilmesiydi. Muazzam büyüklükteki bir yapıt, anıt ve doğaya giydirilen bir taç olarak, doğanın kendine gelmesini ve çağa ayak uydurmasını sağlayan etmen olduğu iddia ediliyordu. Bundan dolayı da bütün kütle ve genişliğiyle yayılması, virajlarının dikkat çekmeyecek şekilde değil, tam tersine, betonlaşmış bir devinim dramı sergilercesine sahnelenmesi gerekiyordu. Otoyolun doğaya ne tecavüz etmesi, ne de onu bir müze gibi muhafaza etmesi gerekiyordu. Planlama ve propaganda uzmanları, salınan yol (*Schwingende Bahn*)⁴¹ ismini verdikleri otoyoldan, insanı ve doğayı aynı güçle kavramasını ve Üçüncü Reich'in enerjisi ve devinimi gibi, daha önce hiç görülmemiş bir devinim ve enerji haline bürümesini bekliyordu.

41 Seifert, a.g.e.

Yaşanan bu kalkınmaya methiyeler düzen yegâne grup, rejimin propaganda uzmanları değildi. Örneğin NSDAP'nin Basın Müşaviri Wilfried Bade: "Führer'in yollarına büyük bir sükûnet hâkim. Doğayla bütünleştikleri gibi, üzerlerinde seyreden de, nihayet ana evine dönen bir oğul gibi, yeniden doğanın bahtiyar edici vahdetine kavuşturuyorlar."

Muhafazakâr-devrimci bir yazar olmakla birlikte nasyonal sosyalist olmayan Heinrich Hauser: "Sadece birkaç dakika sonra insan uçma duygusuna benzer bir şekilde mutluluk verici bir güvende olma, yerçekimsiz ortamda süzülme hissine kapılıyor."

Katolik olduğunu gizlemeyen, liberal görüşlü ve içten içten rejim düşmanı olan Walter Dirks, otoyollar hakkında *Frankfurter Zeitung* gazetesinde yayımlanan bir söyleşisinde şöyle demişti:

"Otoyol, üzerinde aktif bir faaliyette bulunarak, şu ağacın veya bu evin yanından geçtiğiniz, şu engelin çevresinden dolanıp bu engelin önünde durduğunuz, gaz vererek, vitres değiştirerek, debriyaja basarak ve korna çalarak ilerlediğiniz bir yol değildir. Yolda kendimiz seyrederek, aracın motoru bize sadece gerekli kaba gücü bahşeder. Otoyolda ise artık kendimiz bir faaliyette bulunmuyor gibiyiz. Harekete geçirmiş olduğumuz ve herhangi bir katkımız olmadan otoyolda akıp giden araçta, belli belirsiz ve neredeyse bilinçsizce ayarlamalar yapıyor ve onu kontrol ediyoruz. Dönen tekerlekleri değil, süzülüp giden bir aracı tasavvur ettiğimizden dolayı akıp gitme ifadesinin bile durumu tam anlamıyla karşılamadığını düşünüyoruz. O kadar pasif hale geliyor ve otoyolun salınımı algımızı o kadar biçimlendiriyor ki, en sonunda ilişki tersine dönüşüyor gibi oluyor: Aktif olan otoyolun kendisidir; hızlı ve pürüzsüzce, sürtünmeden ve zorlamadan üzerimi-

ze doğru geliyor ve aracı karşı konulmaz bir biçimde adeta emiyor.”⁴²

Dirk’in betimlemesini Sigfried Gideon’un ağaçlı yol deneyimi ile kıyasladığımızda, fiziksel ve teknik bakımdan yaklaşık olarak özdeş koşullarda gerçekleşen sürüş deneyiminin, son derece farklı psikolojik tepkilere yol açtığını görürüz: Ağaçlı yolda artan bir bireysel güç ve özgürlük hissi; otoyolda ise son derece pasifleştiren, bireyi adeta emen bir devinim hissi. Bu noktadan hareketle ağaçlı yolun liberal-bireyci, otoyolun ise totaliter bir yaşama duygusu aşladığı sonucuna varmak çok baştan çıkarıcı bir seçenek oluşturuyor. Bunlar ve bunlara benzer betimlemeler herhangi bir fark gözetilmeksizin, “anne-çocuk ikilisinin vahdetine dirençsiz ve mahmur bir edayla süzülme yanılması” olarak yorumlandı.⁴³

Bu noktada sorulması gereken sorular şunlardır: Liberal Sigfried Gideon’un dışında biri, örneğin nasyonal sosyalist Wilfrid Bade de, ağaçlı yolda seyretmeyi aynı şekilde bireysel özgürlüğünün bir zaferi olarak algılar mıydı? Ya da Walter Dirks Amerika’ya gitseydi, ağaçlı yolda otomobil kullanmayı, otoyolda araç kullanmaya benzer bir şekilde tecrübe eder miydi? Otoyollar hakkında yapılan söyleşiler arasında kişisel beğenilerin, mizacın ve bilhassa siyasi-ideolojik zihniyetin algıyı ne şekilde biçimlendirdiğini gösteren çok sayıda örnek mevcut. İngiliz tarihçi, nasyonal sosyalizm karşıtı ve Üçüncü Reich hakkındaki *The House That Hitler Built* kitabının yazarı Stephen Henry Roberts oldukça emindi:

“Faydasız bir ihtişama sahip olan bu dümdüz ve beyaz yollar Nazi Almanyası için tipik bir olgudur. Amansız verimli-

42 *Das Dreieck auf der Autobahn: "Impressionen von einer Fahrt Frankfurt-Berlin-München-Frankfurt"*, *Frankfurter Zeitung*, 11.12.1938.

43 Schütz, *Verankert fest...*, s. 259.

likleri bireye ne kadar önemsiz olduğunu gösteriyor ... düşünmeyi bırakıp, iradesiz bir makineye dönüşüyorsunuz. Mekanik ve esas itibarıyla insanlık dışı tekdüzelikleri belirli bir süre sonra, bireyciliğe arka çıkmak için şeytana uyarak zikzak çizme arzusu uyandırıyor insanda.”⁴⁴

Böyle tek taraflı bir düzyazıyla kıyasladığınızda, Walter Dirk’in tasvirinin ne denli gizli bir çift anlamlılık barındırdığının farkına varıyorsunuz. Nazi karşıtı yabancının balyozla dövercesine ve tehlikeye girmeden söyleyebildikleri, Dirk’in sözlerinde nükteli bir incelikle ima edilmiş olabilir. Bu elbette, söyleşisindeki her cümlelerin, kendi açık anlamının altını oyduğu anlamına gelmez. Bu manada cümlelerinin çoğu tarafsızdır. İkinci ve nükteli bir anlama sahip olup olmadıklarını ortaya koymak için, kitabımızın sınırlarını fazlasıyla aşacak olan dil bilimsel bir incelemeye tabi tutulmaları gerekir. *Frankfurter Zeitung* gazetesi 1943 tarihinde kapatılana kadar, Üçüncü Reich’daki ve Üçüncü Reich’a yönelik esaretin diliyle ifade edilen eleştirilerin yayımlandığı başlıca teşekkül olması sebebiyle, Dirk’in böyle bir yöntem izlemiş olabileceği fikri inkâr edilemez. Özellikle de, Dirk’in asıl ifade etmek istemiş olabileceklerini anlamayı sağlayacak bir anahtarın var olduğu düşünülürse.

Dirk tasvirini, *Das Dreieck auf der Autobahn* [Otoyoldaki Üçgen] başlığı altında yayımlamıştı. Başlıktaki üçgen kelimesi, otomobiliyle izlediği, coğrafi bir üçgen biçimindeki Frankfurt-Berlin-Münih-Frankfurt güzergâhıyla ilgiliydi. Fakat 20’li yıllarda hüküm süren Yeni Nesnellik akımının zamana armağan ettiği ruhu hatırlayan okuyucular için üçgen kelimesi özel bir tınıya sahipti. Berlin metrosunun *Gleisdreieck* [Ray üçgeni] istasyonu o dönemde, aynı Pot-

44 Stephen Henry Roberts, *The House That Hitler Built*, New York/Londra, 1938, s. 240.

sdam Meydanı'nın büyükşehir trafiği için olduğu gibi, her şeye nüfuz eden ve her şeyi etkileyen, yani totaliter bir teknolojinin simgesel mekânıydı. Köhne insanogluna karşı ve modern teknolojiden yana düzülen en meşhur yeni nesnel methiyelerden biri, Joseph Roth'un "Bekennntnis zum Gleisdreieck" başlıklı makalesi idi.⁴⁵ 1924 yılında *Frankfurter Zeitung* gazetesinde yayımlanan bu makalede şu cümleler yer alıyordu:

"Ray üçgenlerinde ... büyük, parlak ve demirden damarlar birleşiyor, engin dünyaya açılan uzun yolculukları için elektrik ve enerji depoluyor ... kendilerini hor gören ve kendilerinden korkan zavallıdan daha güçlüler, o zavallıdan daha uzun ömürlü olmakla kalmayıp, onu ezerek yok edecekler ... ray üçgeninin bulunduğu bölgede, başarısından emin olabilmek adına kendini güvenilmez bir bedene değil, kayıtsız şartsız güvencenin bünyesine, yani makinenin bünyesine nakleden tutarlı bir zekânın iradesi hüküm sürüyor. Bundan dolayı, bu madeni alandaki beşeri her şey küçük, zavallı ve yok olmaya mahkûmdur. Mağrur amaca giden yoldaki mütevazı aracın sahip olduğu ve kendisine uygun öneme indirgenmiştir. Koca bir dünyanın kulakları sağır eden kalp seslerinin olduğu yerde, küçücük kalp atışları duyulabilir mi? Heybetli boyutlara sahip böyle bir ray üçgeni, geleceğin dünyasını oluşturacaktır."⁴⁶

45 Carl Wege, "Gleisdreieck, Tank und Motor: Figuren und Denkgfiguren aus der Technosphäre der Neuen Sachlichkeit", *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, Sayı 68/1994, s. 320-23.

46 Joseph Roth, *Werke 2: Das journalistische Werk 1924-1928*, Köln, 1990, s. 219-20.

Sonsöz 1944: ***As we go Marching***

John T. Flynn, *New Deal* rejimiyle genel anlamda hesaplaşmasını İkinci Dünya Savaşı'nın son senesinde bu başlık altında [Yolumuzun devamı] yayımlamıştı. Alışlageldiği üzere tarihin, mağlubiyetlerine tanıklık ettiği kişilerin, belki de günün birinde yeni bir nesil tarafından ve tahminlerini doğrulayan bir gelişme sayesinde yeniden keşfedilene kadar, esamesi okunmaz. Günümüzde Flynn de böyle biridir. Amerika'nın 30'lu yıllardaki, en önemli temsilcileri arasında Flynn'in de bulunduğu sözüm ona izolasyonizm politikası unutulmaya yüz tutmuştur. Almanya'da Bismarck'ın şansölyesi olduğu Alman İmparatorluğu'nun kurulmasına, örneğin Konstantin Frantz gibi karşı çıkanları da benzer bir kader bekliyordu. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'na müdahil olmasına karşı çıkmak, Amerika savaşa girdikten sonra, neredeyse düşmandan yana olmakla aynı anlama geliyordu. Daniel Burnham, Alfred Bingham ve (izolasyonizm yandaşı olmaktan dolayı hüküm giymiş olmanın yanında bir de faşist olmakla suçlanan) Lawrence Dennis gibi kendi ayarındaki az sayıdaki aydın ile birlikte Flynn, *New Deal* rejiminin en

katı analizci ve muhalifleri arasında bulunuyordu. Flynn ve onun gibi düşünöenler, Roosevelt'in rejimini Hitler ve Mussolini'nin rejimleriyle aynı kefeye koymasa da, her üç rejimde de liberal kapitalist anlayıştan devlet kapitalizmine veya toplumu planlayan ve yönlendiren kapitalist refah devleti anlayışına geçişin, insanlık tarihinde yaşanan med-cezirin bir yansıması olarak tamamlandığını düşünüyordu. Flynn 1944 yılında şu kehanette bulunmuştu: *New Deal* rejimince uygulanan devletçi ekonomik sistem, giderek büyüyen bir bütçe açığına ihtiyaç duyacaktır. Kalabalıklar hoşnut edilebildiği ve borç dağı kritik bir kütleye ulaşmadığı sürece işler yolunda gidecektir. Ancak her iki koşul da devamlı olarak krize yahut savaşa ihtiyaç duyacaktır. *New Deal* rejimi istese de istemese de, kesintisiz olağanüstü halin tek mazereti olarak kendini kesintisiz krize ve savaşa vakfetmiştir.

"Krizde oluşın ve krizden beslenen bir rejim olarak, varlığını krizsiz bir ortamda sürdürmekten acizdir. Özbeöz doğası krizin, herhangi bir krizin sürmesine ihtiyaç duyar. Savaş sonrası kriz sayesinde iktidara gelen Mussolini, kesintisiz krizin ta kendisine dönüştü... Hitler aynı yöntemi izledi. Bizler de bu yolu izleyeceğiz."

Flynn ABD'nin, İtalya ve Almanya gibi siyasi baskı yöntemine başvurmak zorunda kalmayacağını, hatta bunun muhtemel dahi olmadığını kabul etmişti. Bununla birlikte "mamur, akıllıca tasarlanmış ve hoş bir izlenim bıraktığı için faşizm olarak adlandırılmayacak olan bir faşizmin baş göstermesini" bekliyordu. Yani on yıl önce "Fabian faşizmi" olarak adlandırılan ve bir nesil sonra emperyalist Amerika'nın nazik faşizmi (*Friendly Fascism*) olarak nitelenecek olan faşizmden bahsediyordu. Önem arz eden tek bir önköşül vardı:

“İhtiyacımız olan, düşmanlardır. Zira onlar, bizim için ekonomik bir zaruret haline gelmektedir.”¹

1 *As We Go Marching*. New York 1944, yeni baskı 1972, s. 255, 256. Bertram Myron Gross, *Friendly Fascism: The New Face of Power in America*, New York 1980.

Flynn'in kehaneti, Fransız bir yorumcunun altı yıl önce, faşist ve nasyonal sosyalist iktidarlar güçlerinin zirvelerinde bulundukları dönemde faşizme ilişkin yazdıklarını ve öngörülerini hatırlatmıyor mu? “Modern silahlarla donanmış olan, saldırıyı başlatan, savaşın yerini ve zamanını tayin eden İtalya'nın her anlamda avantajlı olduğu Etiyopya Savaşı (bir sömürge savaşıdır) sırasında faşist hükümetin İtalyan halkından kendi vatanları işgal edilmişçesine ve savaş başka bir kıtada değil de kendi ülkelerinin sınırları içinde sürüyormuşçasına canlarını ortaya koymalarını, şevk ve vecdle savaşmalarını istemiş olması dikkat çekicidir... Halk, içerideki tüm gücüyle ve dışarıdan alabileceği destek gücüyle, devamlı bir vecd halinde, ruhen adanmışlık içinde olarak tehlikeyle burun burunadır... Ve bu arada günbegün yavaş bir yıkım yaşanır. Sürekli teyakkuz halinde olan halk sapaşğlam ayakta gibi görünürse de, zayıflık alametleri tek tek her bir bireyde kendini gösterir. O koca yapı değişmeden dursa da, onu oluşturan taşlar yerlerinden oynar.” Andre Amar, “Le Etat puissance spirituelle”, *Revue hebdomadaire*, 3.12.1938, s. 40-41.

Alvaro, Corrado 168, 169
Aly, Götz 18

Bade, Wilfrid 198, 199
Bandmann, Egon 133
Barrés, Maurice 129
Bartels, Rudolf 76
Baruch, Bernard 103, 105
Barzini, Luigi 38
Beard, Charles W. 49, 62
Becker, Erich 67
Berchtold, William E. 91
Bingham, Alfred 203
Bonnard, Roger 67, 68
Borsi, Franco 12
Brüning, Heinrich 115
Burnham, Daniel 17, 203

Caillouis, Roger 118, 119
Calverton, V.F. 42
Chase, Stuart 117, 133-135
Christaller, Walter 162
Ciucci, Giorgio 11, 12
Conkin, Paul 115, 146, 147
Costa, Lucio 9
Craig, Louis 12
Creese, Walter L. 175, 185-187
Cripps, Stafford 23

Darré, Walter 132
Davidson, Donald 180
De Chirico, Giorgio 167
De Man, Henri 23, 24, 66, 67, 190
Déat, Marcel 23, 24
Dennis, Lawrence 51, 203
Dewey, John 49, 147
Dirks, Walter 198, 199
Dorna, Alexander 67, 77
Dos Passos, John 70

Edison, Thomas 175
Ely, Richard T. 58
Engels, Friedrich 158

Fay, Bernard 33, 70, 71, 109
Feder, Gottfried 149-151, 154, 172, 193
Fest, Joachim 77, 78, 80, 95
Flynn, John T. 203-205
Ford, Henry 101, 133, 142, 174, 175, 181
Frantz, Ferdinand 203

Gandolfi, Giacomo 38
Garraty, John A. 19, 20, 90, 105
Giedion, Sigfried 9

Goebbels, Joseph 89-91, 111
Gropius, Walter 9, 10, 15, 130
Groys, Boris 158

Hallgren, Mauritz 41
Hanfstaengl, Ernst 74
Hauser, Heinrich 198
Hausmann, Georges Eugène 14, 16
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 18, 61
Heiden, Konrad 78, 79
Herder, Johann Gottfried 125
Hickok, Lorena 46, 47
Hitchcock, Henry-Russell 9
Hitler, Adolf 15, 17, 25, 30, 32-35, 40, 42, 44, 46, 47, 50, 53, 65, 67, 68, 71, 73-81, 85, 86, 93, 95, 99, 109, 110, 114, 154, 155, 181, 189, 191-194, 199, 200, 204
Holford, William 9
Hoover, Herbert 41, 57, 58, 70, 90, 115
Howard, Ebenezer 138, 140, 141, 143, 150-152, 162, 174
Howe, Louis 146

Jackson, Andrew 26
James, William 62, 79, 85, 183
Jefferson, Thomas 16, 49
Johnson, Hugh 35, 45, 58, 94, 102-106

Kaganović, Lazar 15
Keynes, John Maynard 22, 52, 114, 123, 149, 179

L'Enfant, Pierre Charles 16, 17
Lasswell, Harold D. 79, 88, 96, 100, 111
Lasswell, Henry 62
Le Bon, Gustave 76
Le Corbusier 131, 135, 140, 166, 181
Leber, Julius 98
Lenin, Vladimir Ilyich 15, 34, 62, 125, 158, 183, 185, 186
Lewis, Burdett G. 47, 137, 138, 183, 185, 191

Lilienthal, David 178, 180, 186
Long, Breckinridge 44, 45, 51
Long, Huey 93
Ludowici 150

Macmillan, Harold 21
Malaparte, Curzio 38
Mannheim, Karl 26, 27
Marx, Fritz Morstein 89, 109
Marx, Karl 125, 128, 158
Mattausch, Rositha 148
Matthews, J.B. 43
May, Ernst 15
McLuhan, Marshall 69
Meyer, Konrad 137
Montague, Gilnert H. 43
Montague, William Pepperell 53
Morgan, Arthur E. 180
Morris, William 127, 128, 130, 141
Mosley, Oswald 22
Mumford, John Middleton 137, 138, 183, 185, 191
Mussolini, Benito 11, 14, 15, 17, 23, 33-37, 39, 42, 44-46, 48, 53, 63, 73, 85, 93, 160, 162, 165-171, 185, 204

Napolyon III. 14
Nietzsche, Friedrich 127, 158
Nisbeth, Robert 62, 63
Norris, Frank 175, 181, 182, 185

Odum, Howard W. 138, 139
Oppenheim, Ludwig 144

Papen, Franz von 115
Paulsson, Gregor 9
Pawlow, Iwan 98
Perkins, Frances 45, 72, 117

Rauschnig, Hermann 95, 154
Roberts, Stephen Henry 199, 200
Roosevelt, Eleanor 46, 146, 147
Roosevelt, Franklin D. 19, 30-38, 40-42, 44-47, 51-53, 56-58, 61, 65, 66, 68-73, 80, 81, 83, 85, 89-94, 101-104, 106-109, 111, 113, 114, 116,

- 117, 123, 128, 132, 145-147, 173-175, 177, 182, 185, 189, 190, 204
 Rosenstock-Franck, Louis 108, 109
 Roth, Alfred 9
 Roth, Joseph 201
 Rousseau, Jean-Jacques 140, 167, 184
- Saint-Jean, Robert de 108
 Schneider, Herbert W. 49
 Schultze-Naumburg, Paul 130, 131
 Sedda, Marco 37, 38
 Seghers, Anna 98
 Selvi, Giovanni 37
 Shallcross, R.E. 43
 Shaw, Roger 41
 Siemens, Hans 159
 Smith, Thomas Vernor 90, 116, 117
 Sokolsky, George E. 42
 Soule, George 42
 Speer, Albert 14, 15, 17
 Stalin, Jossif 15, 17, 18, 44, 48, 73, 93, 125, 157-160, 181
 Steinmetz, Charles 183
 Strachey, John 22
 Susman, Warren 71-73, 116-118
 Swope, Gerard 57
- Taine, Hippolyte 127, 129
- Taut, Bruno 144, 195, 196
 Thomas, Norman 42, 43
 Tocqueville, Alexis de 52
 Todt, Fritz 193-195
 Troçki, Lev 29, 125
 Tschachotin, Sergej 97-99
 Tugwell, Rexford 45, 46, 58, 150-152
- Ulonska, Ulrich 75, 76
- Vaudagna, Maurizio 12, 21, 35, 36, 44, 45, 59, 91
 Villard, Oswald Garrison 43
 Vogt, Peter 48, 49
- Wallace, Henry A. 36, 37
 Washington, George 16, 177
 Webb, Beatrice 48
 Webb, Sidney 48
 Weber, Max 81
 Welles, Orson 69
 Wilson, Edmund 132
 Wilson, M.L. 147, 149-151
 Wilson, Woodrow 61-63
 Wright, Frank Lloyd 140
- Zevi, Bruno 10, 11
 Zola Emile 182

itler ve Mussolini'yi yan yana düşünmek olağan peki ya onları Roosevelt'le birlikte düşünmek?

Faşizm ve nasyonsosyalizm rejimlerini birlikte anmaya alıştık, peki ABD'nin iki dünya savaşı arası dönemde izlediği New Deal rejimini onlarla aynı sraya koyabilir miyiz?

Uzak Akrabalar, faşist-totaliter rejimlerle liberal-demokratik rejimleri aynı kaba koymaksızın, 1930'lardaki şaşırtıcı ortak noktalarını gösteriyor bize: Topyekûn savaşa ayarlanmış toplum ve ekonomi düzeni; kitleleri "avcunun içine almaya" dönük propaganda teknikleri; lider kültü; dev ekonomik projeler; anıtsallığa olan düşkünlük; kır-kent, bahçe-şehir idilleri ve toprağa dönüş mitolojileri...

Bu rejimlerin sürekli birbirlerini gözlediklerini, bir yandan eleştirir veya kınarken, bir yandan birbirlerinden emsal de aldıklarını görüyoruz.

Tarihçi Wolfgang Schivelbusch, bu çarpıcı mukayeseyi yaparken, son derece canlı örneklerle, kapitalizmin 1930'lardaki büyük krizini ve dönüşümünü ortaya koyuyor. Billûr zamanın ruhu kitabı...

